

e-ISSN: 2822-4906

UFUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
UFUK UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

UFUK UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Yıl / Year: 11

Sayı / No: 21

Yıl / Year: 2022

www.ufuk.edu.tr

UFUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sahibi Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına: Rektör: Prof. Dr. Tevfik TEZCANER	e-ISSN: 2822-4906
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	Editör Doç. Dr. Güner KOÇ AYTEKİN
Yayın Kurulu Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa KILIÇ (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Emel ERDOĞAN BAKAR (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Hakan Naim ARDOR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) Prof. Dr. Örsan AKBULUT (Hacettepe Üniversitesi) Prof. Dr. Müslüme NARİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi) Doç. Dr. Güner KOÇ AYTEKİN (Ufuk Üniversitesi)	Yardımcı Editörler Arş. Gör. Ozan MUTLU Arş. Gör. Yasemin YURTOĞLU Arş. Gör. Vahid SİNAP Arş. Gör. Celal Utku SEKBAN Arş. Gör. Sahra İŞIKDEMİR Dil Editörü Öğr. Gör. N. Oya TOKER

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Örsan AKBULUT (Hacettepe Üniversitesi) Prof. Dr. Habib AKDOĞAN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Emine AKYÜZ (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. M. Nail ALKAN (AHBV Üniversitesi) Prof. Dr. Orhan AYDIN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Hakan Naim ARDOR (AHBV Üniversitesi) Prof. Dr. Şenol BABUŞCU (Başkent Üniversitesi) Prof. Dr. Sertaç HAMİ BAŞEREN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Eyüp BEDİR (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Deniz BÜYÜKKILIÇ ŞEREN (AHBV Üniversitesi) Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (AHBV Üniversitesi) Prof. Dr. Türkmen DERDİYOK (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Ahmet Alpay DİKMEN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Aral EGE (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) Prof. Dr. Cenap ERDEMİR (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Emel ERDOĞAN BAKAR (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Niyazi ERDOĞAN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Azize ERGENELİ (Hacettepe Üniversitesi) Prof. Dr. Şanal GÖRGÜN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Sadi GÜNDOĞDU (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Nazife GÜNGÖR (Arel Üniversitesi) Prof. Dr. Adalet HAZAR (Başkent Üniversitesi)	Prof. Dr. Coşkun İKİZLER (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Cem KARADELİ (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Eda KARACAN (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Raşit KAYA (ODTÜ) Prof. Dr. Mustafa KILIÇ (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Tamer MÜFTÜOĞLU (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Müslüme NARİN (AHBV Üniversitesi) Prof. Dr. Zehra ODYAKMAZ (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Cemal OĞUZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Yelda Hatice ONGUN (Başkent Üniversitesi) Prof. Dr. Erdoğan ÖNER (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Leyla ÖZER (Hacettepe Üniversitesi) Prof. Dr. Refia PALABIYIKOĞLU (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Alaattin PARLAKKILIÇ (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. Neşe SONGÜR (AHBV Üniversitesi) Prof. Dr. Burak TANGÖR (Hacettepe Üniversitesi) Prof. Dr. Erdiç TOKGÖZ (Ufuk Üniversitesi) Prof. Dr. İlhan TOMANBAY (İstinye Üniversitesi) Prof. Dr. Murat Paşa UYSAL (Başkent Üniversitesi) Prof. Dr. Özkan ÜNVER (Ufuk Üniversitesi) Doç. Dr. Raşan BALAMİR BEKTAŞ (Ufuk Üniversitesi) Doç. Dr. Çağlar DOĞRU (Ufuk Üniversitesi) Doç. Dr. Seydi KAYMAZ (Ufuk Üniversitesi) Doç. Dr. Rahime Dilek KOÇAK (Ufuk Üniversitesi)
Yerel Süreli Yayın Yayın Tarihi: 29.06.2022	

Dergimizin temel amacı; bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, sosyal bilimler alanında tercih edilen nitelikli ve özgün çalışmalarını yayımlayarak akademik alana katkıda bulunmaktır. Dergiye gönderilen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun olarak hazırlanarak değerlendirme sürecine girmek üzere sbdergi@ufuk.edu.tr elektronik posta adresine gönderilmelidir.

Copyright@Haziran2022

Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az bir kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir. Dergide yer alan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Elektronik ve mekanik (fotokopi dâhil) herhangi bir şekilde izinsiz kullanılamaz ve çoğaltılamaz.

Yönetim yeri: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Mevlana Bulvarı No:86-88 06520 Balgat / Ankara	Tel: 0312 2044449 Faks: 0312 2872390 E-Posta: sbdergi@ufuk.edu.tr İnternet Adresi: http://www.ufuk.edu.tr
--	--

UFUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl : 11

No: 21

Yıl: 2022

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	5-6
Güner KOÇ AYTEKİN	
ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI BAĞLAMINDA “UYGULAMA ÖĞRETMENİ” VE “DANIŞMANLIK SÜRECİ” TEMALİ ARAŞTIRMALAR ÜZERİNDE BİR İÇERİK ANALİZİ.....	7-25
Melek ÇAKMAK, Özge Ceren ÇELİK	
EDEBİYATTA REALİST KUŞAĞI TOPLUMSAL CİNSİYET SOSYOLOJİSİYLE DEĞERLENDİRMEK.....	26-41
Aziz ŞEKER	
YAZMA DERSLERİNDE ETKİLİ OLMAK VEYA DÜZELTİCİ OLMAK?.....	42-56
Berra ABBASOĞLU	
İŞLEM MALİYETİ VE AĞ YAKLAŞIMLARI PERSPEKTİFİNDEN KUYUMCULUK SEKTÖRÜ: KAYIT DIŞILIK VE EKONOMİK AVANTAJ.....	57-69
Beste ALTINÇUBUK	
TÜRKİYE’DE DÜNYA KAPİTALİZMİYLE EKLEMLENME SÜRECİNDE DEVLETÇİLİĞİN TASFİYESİ.....	70-93
Atakan OKUTAN	
AKTİF ÇEŞİTLENDİRMESİNİN BANKA RİSKİNE ETKİSİ-TÜRKİYE ÖRNEĞİ...94-108	
Bade EKİM KOCAMAN	
TANRI VE ZAMAN KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ.....	109-121
Gülseren GÜLDESTE	
KLASİK REALİZM VE NEOREALİZM KURAMININ İNCELENMESİ: DEVLET KAVRAMINA YÖNELİK ANALİZ.....	122-141
Seda Gözde TOKATLI	
YAYIM ALANI, YAZIM KURALLARI VE YAZILARIN DEĞERLENDİRME SÜRECİ.....	142-144

UFUK UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Year: 11	No: 21	Year: 2022
----------	--------	------------

CONTENTS

PRESENTATION.....5-6
Güner KOÇ AYTEKİN

A CONTENT ANALYSIS ON RESEARCH WITH THE THEME OF “MENTOR” AND
“MENTORING” IN THE CONTEXT OF TEACHING PRACTICUM.....7-25
Melek ÇAKMAK, Özge Ceren ÇELİK

AN EVALUATION OF THE REALIST GENERATION IN LITERATURE BY
SOCIOLOGY OF GENDER.....26-41
Aziz ŞEKER

BEING EFFECTIVE OR BEING CORRECTIVE IN WRITING CLASSES?.....42-56
Berra ABBASOGLU

JEWELRY SECTOR WITHIN THE PERSPECTIVES OF TRANSACTION COST and
NETWORK APPROACHES: INFORMALITY and ECONOMIC ADVANTAGE.....57-69
Beste ALTINÇUBUK

ANNIHILATION OF STATISM IN THE PROCESS OF ITS ARTICULATION TO
WORLD CAPITALISM IN THE TURKISH REPUBLIC.....70-93
Atakan OKUTAN

THE EFFECT OF ASSET DIVERSIFICATION ON BANK RISK – EVIDENCE FROM
TURKEY.....94-108
Bade EKİM KOCAMAN

AN OVERVIEW ON THE CONCEPTS OF “GOD”AND “TIME”.....109-121
Gülseren GÜLDESTE

THE STUDY OF CLASSICAL THEORY OF REALISM AND NEOREALISM:
ANALYSIS OF THE CONCEPT OF THE STATE 122-141
Seda Gözde TOKATLI

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS.....142-144

SUNUŞ...

Üniversiteler ve akademik çevrelerce ilgi ile izlenen Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, on birinci yılında, yirmi birinci sayısıyla yayın hayatına etkin ve verimli bir şekilde devam etmektedir. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak geçmiş sayılarımızda olduğu gibi sosyal bilimler alanında yaşanan bilimsel gelişmelerin izlendiği ve özgün çalışmaların yer aldığı bu yeni sayımızda da siz değerli okuyucularımızla buluşmanın mutluluğunu ve gururunu yaşıyoruz. Dergimize göstermiş olduğunuz ilgiye en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Dergimizin 2022 yılı birinci sayısında, çeşitli alanlarda yer alan üçü İngilizce olarak yazılmış olan toplam sekiz tane bilimsel çalışma bulunmaktadır. Yazarların görüş ve ifadeleri kapsamında;

Bu sayıda yer alan ilk çalışma, **Prof. Dr. Melek ÇAKMAK** ve **Dr. Özge Ceren ÇELİK** tarafından ele alınan “**Öğretmenlik Uygulaması Bağlamında “Uygulama Öğretmeni” ve “Danışmanlık Süreci” Temalı Araştırmalar Üzerinde Bir İçerik Analizi**” adlı araştırmadır. Bu araştırmanın amacı, öğretmen yetiştirmede önemli bir yeri olan öğretmenlik uygulamasında uygulama öğretmenine odaklanan çalışmalar üzerinde tema odaklı bir içerik analizi yapmaktır. Dokümanların veri tabanını oluşturduğu çalışmada, öğretmenlik uygulamasında “uygulama öğretmeni” ve “danışmanlık süreci” odaklı çalışmalar üzerinde içerik analizi gerçekleştirilerek, bu konuda yapılan çalışmaların yansıttığı temel temalar belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci sırada, “**Edebiyatta Realist Kuşağı Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisiyle Değerlendirmek**” adlı çalışma yer almakta olup, **Doç. Dr. Aziz ŞEKER** tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmada, adı geçen altı yazarın romanlarında kadınların toplumsal cinsiyet sosyolojisi açısından nasıl ele alındığı incelenmektedir. Çalışmanın, gerçekçi ve toplumcu kuşağın romanlarında kadın roman kahramanlarını görmek açısından feminist edebiyat eleştirisi okumalarına da katkı vereceği düşünülmektedir.

Üçüncü sırada, “**Being Effective Or Being Corrective In Writing Classes?**” adlı İngilizce olarak yazılmış çalışma yer almaktadır. **Dr. Öğr. Üyesi Berra ABBASOĞLU** tarafından ele alınan bu çalışmanın genel amacı, eğitimcilerin öğrencilerin bakış açısını öğretmen düzeltici geribildirimden akran geribildirimine nasıl değiştirebileceklerine odaklanmaktadır.

Dördüncü sırada, **Öğr. Gör. Dr. Beste ALTINÇUBUK** tarafından ele alınan “**Jewelry Sector Within the Perspectives of Transaction Cost and Network Approaches: Informality and Economic Advantage**” adlı İngilizce olarak yazılmış çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada, kuyumculuk sektöründe alıcı ve tedarikçi arasındaki güven ağının sektörün kayıt dışılığını etkileyip etkilemediği ve kuyumculuk sektöründeki kayıt dışılığın alıcılar ve tedarikçiler arasında ekonomik avantajı kolaylaştıran bir mekanizma olup olmadığı incelenmektedir.

Beşinci sırada yer alan çalışma, **Dr. Atakan OKUTAN** tarafından ele alınmış olan “**Türkiye’de Dünya Kapitalizmiyle Eklemlenme Sürecinde Devletçiliğin Tasfiyesi**” adlı çalışmadır. Çalışmada, dünya kapitalist sistemine geçiş ile birlikte Türkiye’deki iktisadi ve siyasi dinamikler bağlamında yaşanan dönüşümün, içsel ve dışsal koşullar açısından ne yönde

gerçekleştiğinin belirlenmesi, sonuçta da bu sürecin Türkiye’de sınıfsal konumlanışları nasıl ve ne yönde etkilediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Altıncı sırada, **Arş. Gör. Bade Ekim KOCAMAN** tarafından İngilizce olarak yazılan “**The Effect Of Asset Diversification On Bank Risk - Evidence From Turkey**” adlı çalışma yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, aktif çeşitlendirmesinin banka riski üzerine etkisinin incelenmesidir.

Yedinci sırada, “**Tanrı ve Zaman Kavramlarına Genel Bir Bakış**” adlı çalışma yer almakta olup, **Öğr. Gör. Gülseren GÜLDESTE** tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmada, insanın tarihin neredeyse tüm dönemlerinde zihnini kurcalamış ve kurcalamaya da devam etmekte olan “zaman” ve “Tanrı” kavramları incelenmiş, analiz edilmiş, farklı din ve kültürlerin bu kavramlara ilişkin anlamlandırmalarına değinilmiştir.

Sekizinci ve son sırada yer alan çalışma ise **Doktora Öğrencisi Seda Gözde TOKATLI** tarafından ele alınan “**Klasik Realizm ve Neorealizm Kuramının İncelenmesi: Devlet Kavramına Yönelik Analiz**” adlı çalışmadır. Bu çalışmada, uluslararası ilişkiler kuramsal yaklaşımlarından olan Realizm Kuramının devlet kavramı çerçevesinde ortaya koyduğu önemli varsayımlara yer verilmektedir.

Bu sayımızda da Dergimize katkı sağlayan değerli araştırmacı ve bilim insanlarına, çalışmaların değerlendirme sürecinde katkı sağlayan değerli hocalarımıza, basım öncesi ve sonrasındaki hazırlıklarda özveri ile çalışan değerli tüm Üniversite personelimize en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Dergimizin okuyuculara yararlı olması dileğiyle...

Saygılarımla,

Doç. Dr. Güner KOÇ AYTEKİN

Ufuk Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Editörü

ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI BAĞLAMINDA “UYGULAMA ÖĞRETMENİ” VE “DANIŞMANLIK SÜRECİ” TEMALİ ARAŞTIRMALAR ÜZERİNDE BİR İÇERİK ANALİZİ

Melek ÇAKMAK*

Özge Ceren ÇELİK**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, öğretmen yetiştirmede önemli bir yeri olan öğretmenlik uygulamasında uygulama öğretmenine odaklanan çalışmalar üzerinde tema odaklı bir içerik analizi yapmaktır. Dokümanların veri tabanını oluşturduğu çalışmada, öğretmenlik uygulamasında “uygulama öğretmeni” ve “danışmanlık süreci” odaklı çalışmalar üzerinde içerik analizi gerçekleştirilerek, bu konuda yapılan çalışmaların yansıttığı temel temalar belirlenmeye çalışılmıştır. Analize dahil edilecek araştırmaların belirlenmesinde anahtar kelimeler olarak “uygulama öğretmeni (mentor)” ve “danışmanlık süreci (mentoring)” kavramları kullanılmıştır. Alanyazın taraması, son on yıl (2011-2021) ile sınırlı tutulmuştur. Elde edilen araştırmaların kapsamı, çalışmanın amacı bağlamında incelenerek araştırma alanları ve odak konuları belirlenmeye çalışılmıştır. İçerik analizi özellikle temaların belirlenmesinde işlevselleştirilmiştir. Analiz sonucunda öne çıkan temalar “algı, görüş ve beklentiler”, “iletişim”, “teknolojinin rolü ve çevrimiçi danışmanlık süreci”, “etkili geribildirim süreci” ve “karşılaştırmalı çalışmalar” olmuştur. Bulguların sunumunda belirlenen temalar çerçevesinde çalışma örneklerine yer verilmiştir. Bulgular, öğretmenlik uygulaması kapsamında uygulama öğretmenleri de dahil danışmanlık sürecinin farklı yönleriyle incelenen bir araştırma alanı olarak, hem ulusal hem de uluslararası alanyazında çeşitli paydaş grupları ile yürütülen araştırmalarda ele alındığını göstermiştir. Elde edilen bulgular öğretmen yetiştirme, öğretmenlik uygulaması ve danışmanlık süreci bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: öğretmen yetiştirme, öğretmenlik uygulaması, uygulama öğretmeni, danışmanlık, içerik analizi.

---

*Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, melek@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3371-4937

**Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ocercelik@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3280-0654

Makale Gönderim Tarihi: 07.12.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.06.2022

A CONTENT ANALYSIS ON RESEARCH WITH THE THEME OF “MENTOR” AND “MENTORING” IN THE CONTEXT OF TEACHING PRACTICUM

ABSTRACT

The purpose of this research is to perform a theme-based content analysis on the studies that focused on the mentor aspect of teaching practice, which has an important place in teacher education. In this study in which the database was composed of documents, the main themes reflected by the studies on this subject were attempted to be determined by performing content analysis on the studies with the focus of "mentor" and "mentoring" in teaching practice. To identify the studies to be included in the analysis, the concepts of “mentor and mentoring” were used. The literature review was limited to the last ten years (2011-2021). The scope of the studies obtained was examined in the context of the purpose of the study and it was attempted to determine the research areas and focus topics. Content analysis is functionalized especially in constructing the themes. The themes that stood out as a result of the analysis were “*perceptions, opinions and expectations*”, “*communication*”, “*the role of technology and the online mentoring process*”, “*effective feedback process*”, and “*comparative studies*”. While presenting findings, sample studies were presented in the framework of identified themes. The findings showed that mentoring including mentors in teaching practicum, as a research area with various aspects, was analyzed in studies conducted with various stakeholder groups in both national and international literature. The findings were discussed in the context of teacher education, teaching practicum and mentoring practices.

Key words: teacher education, teaching practicum, mentor, mentoring, content analysis.

1. GİRİŞ

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine hazırlanması sürecinde öğretmenlik uygulaması oldukça önemlidir. Tüm eğitim sistemlerinde öğretmen eğitiminin önemli bir boyutu olan öğretmenlik uygulaması, mesleğe yeni başlayacak öğretmen adaylarının hazırlık süreci açısından son derece değerli bir yere ve role sahiptir. Öğretmen adayları, uygulama öğretmenleri ve üniversitelerdeki öğretim elemanları, öğretmenlik uygulamasının sahip olduğu bu önemli rolün farkındadır. Öğretmenlik uygulamasına atfedilen bu önem dolayısıyla, alanyazında öğretmenlik uygulamasının ne şekilde olması gerektiği konusu sıklıkla tartışılan bir konu (Beck ve Kosnik, 2002) olmuştur.

Levine (2006)'e göre, iyi bir öğretmen yetiştirme programı, teori ve pratiği birleştirir, ancak öğretmen eğitiminde genellikle teori ve uygulama arasında bir uçurum dikkat çekmekte, öğrencilerin üniversite derslerinde öğrendikleri ile okullarda öğrendikleri arasında az bağlantı olduğu görülmektedir. Diğer yandan, öğretmen adaylarını mesleğe hazırlamada önemli bir yeri olan ve uygulama fırsatı sağlayan derslerin öğretmen yetiştirme programlarında yer aldığı ve adayların mesleğe hazırlanmalarında etkili bir yere sahip oldukları açıktır (Gömleksiz vd., 2017). Hizmet öncesi öğretmen eğitiminin ortak bir özelliği, geleceğin öğretmenlerinin uygulama yoluyla öğretimin gerçekleriyle tanıştırılmasıdır. Öğretmen yetiştirme programlarında kapsamlı ve çeşitli sınıf deneyimlerinin gerekli ve önemli bileşenler olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. Bu kapsamda yer alan öğretmenlik uygulaması genellikle hizmet öncesi öğretmen yetiştirme programlarının kritik bileşeni olarak görülmektedir (Grudnoff, 2011).

Öğretmen yetiştirme programları, programlarda öğretmenlik uygulaması ve kapsamı, öğretmenlik uygulamasının boyutları, bileşenleri ve paydaşları (öğretmen, öğrenci, öğretim elemanı) çeşitli araştırmaların konusunu oluşturmuştur. Bu konu alanında bir kısım araştırmalar ise danışmanlık süreci ve uygulama öğretmeni kavramları üzerinde yoğunlaşmıştır. Etkili uygulamaların geliştirilmesi için öğretmenlik uygulaması önemli olduğundan, öğretmen adaylarının aldığı danışmanlık türü, öğretmen eğitimcilerinin araştırması gereken kritik bir konudur (Giebelhaus ve Bowman, 2002). Tawalbeh (2021) öğretmen eğitiminde danışmanlık boyutunu, öğretmenlerin mesleki gelişimlerine yönelik değerli fırsatlar sunduğundan, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini artırmada etkili bir yaklaşım olarak nitelemektedir.

Öğretmen eğitiminde danışmanlık süreci, öğretmen adaylarının sağlıklı gelişimlerinin sağlanmasında önemli bir unsurdur. Hizmet öncesi öğretmen eğitimi bağlamında yaygın danışmanlık uygulamaları, öğretmenlerin hizmet içi bağlama geçişlerinde etkili bir yol olarak kabul edilir. Uygulama danışmanlığı, öğretmen adaylarının inançlarını ve öğretme yeterliklerini yapılandırırken, öğretmen adaylarına yapıcı geribildirim sağlamayı ve onlarla daha yakın ilişkiler kurmayı kapsadığından, öğretmen adaylarını hizmet içi ortamın gerçeklerine hazırlamak için önemli bir öğretmen destek sistemi olarak işlev görür (Mahlangu, 2018).

Kwan ve Lopez-Real'in (2005) belirttiği gibi öğretmenlik uygulamasında danışmanlık, öğretmen adaylarının profesyonel öğretmenler olmalarına yardımcı olan bir süreç olarak açıklanabilir. Bu süreçte öğretmen adaylarının sosyalleşmelerini kolaylaştırmak, ders planlama ve sunum da dahil olmak üzere okul işleyişinin çeşitli alanlarında yetkinlik kazanmalarına, sınıf yönetimi ve öğretim stratejileri ile kaynaklarının uygun kullanımlarına yardımcı olmak gibi çok yönlü durumlar için öğretmenlik mesleğine hazırlanmalarını sağlamak, öğretmen rolleri bağlamında sıralanabilir. Öğretmen adaylarının, öğretimle ilgili en fazla, geliştirmeye çalıştıkları uygulamalar konusunda adalara model ve koçluk yapan uzman öğretmenler ile çalıştıklarında ve gerçek sınıf ortamında öğrendiği (Darling-Hammond vd., 2017) bilinmektedir. Bu noktada danışman öğretmen (mentor) ile öğretmen adayı arasındaki ilişkinin

niteliği, başarılı bir eğitim (Hagenauer, Waber ve de Zordo, 2021) için son derece önemlidir. Alanyazında birçok çalışma, öğretmenlik uygulamasında danışmanlık sürecinde uygulama öğretmenin rol ve sorumluluklarının; planlama ve iletişim, adayların öğrenmesini desteklemek, adayların gelişimini değerlendirmek gibi çok yönlü olduğunu belirtmektedir.

Wasonga vd. (2015) uygulama sürecinde danışmanlık kavramını “*karşılıklı güven ve paylaşım yoluyla nispeten daha bilgili ve deneyimli bir başkası tarafından yeni olan bir kişinin gelişimini kolaylaştırma süreci*” olarak tanımlamıştır. Maphalala (2013) da uygulama sürecinde, öğretmen adaylarının büyüme ve gelişmesinde uygulama öğretmenlerinin rolünün önemini vurgulamıştır. Uygulama öğretmeni, programın içeriğine ve öğretmen adayının profiline bağlı olarak çeşitli stratejiler kullanarak öğretmen adaylarına doğrudan ve dolaylı yardım sağlayan kişilerdir (Polly vd., 2018). Timperley (2001), uygulama öğretmenlerinin, öğretmen adaylarının mesleki öğrenmelerini destekleme açısından eşsiz bir fırsata sahip olduklarını belirtmiştir. Buna göre uygulama öğretmenleri uzun süreli yapıcı destekleri ile öğretmen adaylarının inanç, beceri ve bilgilerinin oluşumunda son derece önemli bir rol oynamaktadır.

Hascher vd. (2004), çalışmalarında öğretmenlik uygulamasının (stajın) farklı aşamalarında (başlangıç aşaması ve ilerleyen aşamalarda) ders hazırlama ve öğretme konularında, anket ve günlükler aracılığı ile ortaöğretim düzeyindeki öğretmen adayları ve uygulama öğretmenlerinin görüşlerini almışlar, ayrıca uygulama öncesi ve sonrası mesleki becerilerini ve kişilik özelliklerini değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçları, her bir uygulama dersinde öğrencilerin (hazırlık, yürütme ve son işledikleri derslerinde) önemli ölçüde geliştiklerini göstermiş ve bu noktada uygulama öğretmenlerinin rolüne işaret etmişlerdir. Wang (2001) da çalışmasında farklı ortamlarda yürütülen uygulama süreci danışmanlığının öğretmen adayları için sunduğu öğrenme fırsatlarını ele almıştır. Araştırmanın katılımcılarını, ABD, Birleşik Krallık ve Çin’de farklı programlar ve okullarda görev yapan 23 uygulama öğretmeni oluşturmuştur. Çalışma kapsamında yer alacak uygulama öğretmenlerinin belirlenmesinde, belirtilen ülkelerde uygulanan eğitim programları, ölçme değerlendirme uygulamaları, uygulama öğretmenlerinin dahil olduğu programlar ve görev yaptıkları okullarda sahip oldukları görevin kapsamı kriter olarak göz önünde bulundurulmuş, böylece danışmanlığın yapıldığı ortam ile danışmanlık uygulamaları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, belirli bir ülkedeki uygulama öğretmenlerinin, bireysel farklılıklar olsa da, bazı ortak görüşlere sahip oldukları ve danışmanlık uygulamalarının programlar ve ülkeler arasında daha fazla farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu farklılıkların öğretmen adaylarının öğrenmesi gerekenler hakkında uygulama öğretmeni görüşlerine, öğretmen adayı-uygulama öğretmeni arasındaki etkileşimin modeline ve odak noktasına yansıdığı belirlenmiştir. Bunlara ilave olarak, bu farklılıkların nedenleri arasında, eğitim programı ve ölçme değerlendirmenin yapısı, öğretim ve danışmanlık organizasyonu ve öğrenci sayısı olduğu belirlenmiştir. Bu açıdan öğretmen eğitimcilerinin, danışmanlık sürecinde öğretim ortamının etkisini dikkate almaları önerisi getirilmiştir.

Öğretmenlik uygulamasında yapılan danışmanlığın, öğretmenlerin inançları ve pedagojik uygulamaları üzerindeki etkilerine odaklanılan bir diğer çalışmada Alegado ve Soe (2021), ortaokul öğretmenlerinin hem 2013 hem de 2018 Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Anketi (TALIS) bulgularını kullanarak, bu konudaki alanyazından yararlanarak ve çalışmalarında belirlenen üç farklı modele dayanarak, danışmanlığın hangi unsurları etkilediğini, uygulama öğretmenlerinin ve adayların geliştirdiği eğilimleri daha iyi anlamak için bir çerçeve sunmuşlardır. Çalışmada uygulama öğretmeni ve adaylar arasındaki ilişkinin, danışmanlık süreci boyunca pedagojik, akademik bilgi, psiko-sosyal, tutumlar ve davranışlar gibi farklı temellerin transferini desteklediği belirtilmiş, böylelikle uygulama öğretmenleri ve adaylar arasında devam eden bir ilişkinin önemi vurgulanmıştır.

Ambrosetti ve Dekkers (2010) tarafından yapılan uygulama öğretmenleri ve öğretmen adaylarının rolleri arasındaki bağlantılar konulu çalışmada ise, danışmanlık kavramı ve hizmet öncesi öğretmen yetiştirmede danışmanlığı etkileyen bağlamsal faktörler araştırılmış, bu kapsamda yapılan araştırmalar incelenmiş ve analiz edilmiştir. Buna göre, uygulama öğretmeni ve öğretmen adaylarının sınırlı sayıda araştırmada birlikte ele alındığı sonucu analizde dikkat çeken bulgular arasında yer almıştır. Öğretmenlik uygulaması sürecinde danışmanlık temalı bir başka çalışmada Sowell (2017), danışmanlık konusunda anlayış kazanmak amacıyla, görüşme ve dokümanlar aracılığıyla, uygulama öğretmenlerinden veri elde etmiştir. Çalışmada, uygulama öğretmenlerinin adaylara sınıf yönetimi teknikleri konusunda destek sağlamayı büyük bir ihtiyaç olarak gördükleri ve sınıf yönetimi tekniklerini oluşturmada sınıfın sorumluluğunu üstlenmenin, sınırlar koymanın ve öğrencilerle ilişkiler kurmanın gereğini anlamalarına yardımcı olmanın önemli olduğu belirtilmiştir. Öğretim uygulamalarının iyileştirilmesi kapsamında kullanılan yöntemler ise çalışmanın en tartışılan kısmını oluşturmuştur. Uygulama öğretmenleri, öğretim stratejilerinin geliştirilmesinde en fazla yararın, birlikte öğretim yapma, model olma ve sınıfta uygulanan öğretim stratejilerini planlamanın sağlayacağı; ayrıca kullanılan stratejilere ilişkin dönütlerin de öğretimin geliştirilmesinde yarar sağlayacağı yönünde görüşlerini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, öğretmen eğitiminde, öğretmenlik uygulaması sürecinde danışmanlık oldukça kapsamlı ve kendi içinde alt boyutları olan bir konu özelliği göstermektedir. Bu konu kapsamında yapılan çalışmalarda öğretmenlik uygulaması sürecinde danışmanlar için “mentor öğretmen” (Erol ve Özdemir, 2018; Gömleksiz ve Kan, 2013), “işbirlikçi (cooperating) öğretmen” (Canaslan Akyar, 2020) ve “uygulama öğretmeni” (Aydın ve Ok, 2020; Sezen Yüksel, 2017) gibi farklı terimler kullanıldığı görülmüştür. Mevcut araştırmada “uygulama öğretmeni” ve “danışmanlık” kavramları birlikte kullanılmıştır.

Uygulama sürecinde danışmanlık deneyimi kapsamında; danışmanlık süreci ve programları, uygulama öğretmeni rol ve sorumlulukları, danışmanlık sürecinde karşılaşılan sorunlar gibi alt boyutların bu alandaki birçok araştırmanın konusunu oluşturduğu söylenebilir. Diğer taraftan ilgili alanyazın incelendiğinde, öğretmenlik uygulaması bağlamında danışmanlık ve uygulama öğretmenin rolleri konusunun da farklı yönleriyle ve ağırlıklı olarak nitel araştırma yaklaşımları ile irdelendiği dikkat çekmektedir. Alanyazında, öğretmenlik uygulaması bağlamında Türkiye’de yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde ise, bu çalışmalarda daha çok öğretmenlik uygulaması dersine yönelik görüşlerin incelendiği (Baran vd., 2015; Batmaz ve Ergen, 2020; Bay vd., 2020; Gümüş vd., 2018; Özçelik, 2012; Sünkür Çakmak, 2019; Tatlı ve Bayramoğlu, 2015; Tepeli ve Caner, 2014; Yalın Uçar, 2012); uygulama sürecinde yer alan çeşitli paydaşların (uygulama öğretmeni, uygulama sınıflarının öğrencileri, öğretmen adayları, öğretim elemanı) görüşlerine dayalı olarak öğretmenlik uygulamasının değerlendirildiği (Aslan ve Sağlam, 2018; Ayvacı vd., 2019; Koç ve Yıldız, 2012); öğretmenlik uygulaması dersinde karşılaşılan güçlüklerin belirlendiği (Bural ve Avşaroğlu, 2012; Çepni ve Aydın, 2016; Demir ve Çamlı, 2011; Kale, 2011; Taşdere, 2014); öğretmenlik uygulaması derslerinin öğretmen adayları üzerindeki etkisinin ele alındığı (Aktağ, 2011; Öksüz ve Coşkun, 2012) araştırma örnekleri görülmektedir. Bektaş ve Ayvaz’ın (2012) belirttiği gibi, Türkiye’de yapılan araştırmalar genel olarak öğretmen adaylarının uygulamalarda karşılaştıkları sorunlar ile çözüm önerilerine odaklı iken, adayların uygulama sürecinden ve uygulama öğretmenlerinden beklentilerini konu alan çalışmaların ise daha sınırlı olduğu görülmektedir. Genel bir değerlendirme ile alanyazında öğretmen eğitiminin önemli bir kısmını oluşturan öğretmenlik uygulamasına yönelik araştırmalar, büyük ölçüde öğretmenlik uygulaması dersi üzerinde odaklanan ve bu süreçte yer alan öğretmen, öğretim üyesi, öğretmen adayı gibi paydaşların katılımıyla gerçekleştirilmiş görüş betimlemeye dayalı çalışmalardır. Bu doğrultuda mevcut çalışma ile bu sınırlı alanda konuya ilişkin farklı bir bakış açısı sunulması

umulmaktadır. Bu kapsamda, bu çalışma, öğretmenlik uygulamasının önemli bir boyutunu oluşturan danışmanlık süreci ve uygulama öğretmeni temalı araştırmalar (2011-2021) üzerinde, bu çalışmaların odaklandıkları konular bağlamında, bir içerik analizi gerçekleştirmeyi, bu araştırmalarda öne çıkan temalara dikkat çekmeyi ve öne çıkan temalar bazında araştırma örnekleri sunmayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, öğretmenlik uygulamasında danışmanlık ve uygulama öğretmeni (mentor) odaklı çalışmaları inceleyen bir geleneksel derleme çalışması olarak yapılandırılmıştır. Geleneksel derleme çalışmaları, mevcut araştırmaların belirlenmesi, özetlenmesi, ilgili araştırma konusundaki eğilimlerin ortaya konmasını hedefler (Ferrari, 2015). Ayrıca, ilgili literatürün kapsamlı biçimde değerlendirilmesi ve eleştirel şekilde yorumlanması ile bir konu veya konuya ilişkin genel bir bakışa ulaşmayı amaçlar. Sosyal bilimlerde en yaygın literatür taraması türü olan geleneksel derleme, sistematik derleme araştırmalarında olduğu gibi, araştırma seçimi ve değerlendirilmesinde belirli prosedürlerin izlenmesi, belirli bir alandaki tüm ilgili araştırmaların toplanması ve özetlenmesinden çok, çalışma kapsamında belirlenen temel çalışmaların özetlenmesi esasına dayanır (Clark vd., 2021; Collins ve Fauser, 2005).

Nitel yönetime dayalı olarak yürütülen araştırmanın verisini, literatür taraması ile ulaşılan çalışmalar oluşturmaktadır. Nitel verilere dayalı araştırmaların amacı, Weller vd. (2018) tarafından belirtildiği gibi, fikirlerin ve temaların tamamını veya çoğunu toplamak yerine en önemli fikirleri ve temaları toplamaktır. Araştırmanın konusu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesinde doküman incelemesinden yararlanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Doküman incelemesi sürecinde çalışmanın bir parçası olarak mevcut literatür taranır ve elde edilen bilgi raporlama aşamasında kullanılır. Doküman incelemesi, gözden geçirme (yüzeysel inceleme), okuma (kapsamlı inceleme) ve yorumlamayı içerir. Bu yinelemeli süreç, içerik analizi ve tematik analizin unsurlarını birleştirir (Bowen ve Glenn, 2009). Bu çalışmada danışmanlık ve uygulama öğretmeni temalı araştırma dokümanlarına ulaşılmış, ulaşılan dokümanlar üzerinde içerik analizi gerçekleştirilmiş, analiz sonuçları belli temalar altında yorumlanmıştır. Çalışmada, son on yılda (2011-2021) öğretmenlik uygulamasında danışmanlık ve uygulama öğretmeni odaklı tez çalışmaları ve araştırma makaleleri üzerinde yapılan içerik analizi ile bu konuda yapılan çalışmaların yansıttığı temel temalar belirlenmiştir. Bu süreçte belirlenen temalar bağlamında, belirtilen yıl aralıklarında yapılmış yurtiçi ve yurtdışı çalışmalardan örnekler sunularak, öğretmenlik uygulamasının bu yönü üzerinde bir irdeleme gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlik uygulaması kapsamında analiz edilen makaleler için anahtar kelimeler olarak “danışmanlık” ve “uygulama öğretmeni”, yurtdışı çalışmalar için “mentoring” ve “mentor” belirlenmiştir. Çalışmada bu tarama sonucunda ulaşılan tüm makaleler üzerinde bütüncül bir analiz gerçekleştirilmemiş, çalışmanın amacı bağlamında danışmanlık ve uygulama öğretmeni kavramları bağlamında yapılmış çalışmaların odak konuları belirlenmeye çalışılmış ve araştırma örneklerine yer verilmiştir. İçerik analizi özellikle temaların belirlenmesinde işlevselleştirilmiştir.

Bu çalışmada temalara ulaşmak için, Fraenkel ve Wallen'un (2006; akt: Onwuegbuzie vd., 2012) literatür taraması için önerdiği adımlar dikkate alınmıştır. Buna göre; araştırma problemi tanımlanmış, ilgili kaynaklara bakılmış, konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalar incelenmiş, konuyla ilgili makalelere ulaşmak için anahtar terimler belirlenmiş, ulaşılan kaynaklarda önemli bilgiler not edilmiş ve analizde kullanılmıştır. Tüm bu süreçlerin sonunda çalışmada öğretmenlik uygulaması ile bağlantılı olarak ve “danışmanlık ve uygulama öğretmeni” anahtar kelimelerine bağlı olarak yapılmış çalışmalar üzerinde gerçekleştirilen analiz sonucunda öne çıkan temalar “algı, görüş ve beklentiler”, “iletişim”, “teknolojinin rolü ve çevrimiçi

danışmanlık süreci”, “*etkili geribildirim süreci*”, “*karşılaştırmalı çalışmalar*” olarak belirlenmiştir. Analizin gerçekleştirildiği dokümanlar, makalenin yazarı iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı incelenmiş, ortaya çıkan temalar üzerinde ortak karar alınmaya kadar temaların belirlenmesi, kapsamı ve adlandırılması süreci devam etmiştir, bu süreç nitel araştırmalarda önemli bir nokta olan geçerlik ve güvenilirlik açısından da önemli olmuştur.

3. BULGULAR

Dokümanlar üzerinde içerik analizi yapılarak gerçekleştirilen çalışmada elde edilen veriler, analiz sonucuna dayalı olarak belirlenen temalar dikkate alınarak, araştırma örnekleri ile yorumlanmıştır.

3.1. Algı, Görüş ve Beklentiler

Öğretmenlik uygulamasında danışmanlık konusunda yapılan çalışmaların bir kısmı, paydaşların algı, görüş ve beklentilerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması dersi bağlamında görüş belirlemeyi amaçlayan çalışmalar (Altıntaş ve Görgeç, 2014; Avcı ve İbret, 2016; Canaslan-Akyar, 2020) önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Canaslan-Akyar (2020) öğretmen adaylarının görüşlerine dayalı olarak, uygulama derslerindeki mentorluk süreçlerinin etkililiğini incelemiştir. Araştırmada danışmanlık süreçlerinde yer alan işbirlikçi öğretmenler ve öğretim elemanlarının, öğretmen adaylarına özellikle sınıf yönetimi konusunda rehberlik etmede yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmen adaylarının algı ve beklentilerine dayalı olarak yürütülen çalışmalar kapsamında, danışmanlık uygulamalarını (Sezen Yüksel, 2017; Yazıcı ve Tekerci, 2017) incelemeyi hedefleyen araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Duah (2011) fen bilimleri ve matematik alanında öğrenim gören öğretmen adaylarının, uygulama öğretmenlerinin uygulamaları ile ilgili görüşlerini incelemiştir. Adayların görüşlerinin bölümlerine göre farklılaşmadığı belirlenmiş, bunun yanı sıra uygulama öğretmenlerinin, etkili danışmanlık için gereken kişisel niteliklere sahip oldukları ve etkili öğretim konusunda model olma gibi beklentileri karşıladıkları, okul politikaları konusunda ise beklentileri yeterli düzeyde karşılamadıkları belirlenmiştir.

Diğer yandan, öğretmenlik uygulamasında danışmanlık üzerine yapılan çalışmaların öğretmen adayının bakış açısı ile sınırlı olmadığı, bu süreçte yer alan uygulama öğretmenin de algı, görüş ve beklentilerinin değerlendirilmesine dayalı araştırmaların olduğu gözlenmiştir. Danışmanlık sürecindeki başarının önemli ölçüde uygulama öğretmenin tanı koyma yeteneklerine bağlı olduğuna, bu nedenle uygulama öğretmenlerinin adaylara yönelik görüşlerinin önemine değinen van Ginkel vd. (2018), bu konuda sınırlı sayıda araştırma olduğunu belirtmektedir. Bu tespitten hareketle çalışmada, 11 uygulama öğretmenin, danışmanlıklarını yaptıkları öğretmen adayları arasındaki benzerlik ve farklılıkları nasıl tanımladıklarına odaklanılmıştır. Çalışmada uygulama öğretmenlerinin tanımlarının ağırlıklı olarak öğrencilerle kişisel etkileşim, öğretmen olarak tanımlama, mükemmeliyetçilik ve özgüven farklılıkları ile ilgili olduğu gözlenmiştir.

Bir başka çalışmada Hudson (2013), öğretmen adaylarının sahip olmaları gereken nitelikleri ve uygulamaları belirlemek amacıyla 25 deneyimli uygulama öğretmenin görüşüne başvurmuştur. Çalışmada uygulama öğretmeni görüşlerine dayalı olarak, bağlılık, istek, değişime ayak uydurabilme ve cana yakın olma gibi özellikler ile planlama, hazırlık, davranış yönetimi ve öğretim stratejilerine sahip olma gibi uygulamaların, öğretmenlik mesleği için gerekli görüldüğü belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının sahip oldukları öğretmen yeterlikleri hakkında uygulama öğretmenlerinin düşüncelerini belirlemeyi amaçlayan bir diğer çalışma

Akpınar vd. (2012) tarafından yapılmış, çalışma kapsamında toplam 13 uygulama öğretmeni ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, öğretmen adaylarının büyük oranda yeterli oldukları alanlar, öğretim teknolojileri ve materyallerini kullanma ve ölçme-değerlendirmeye yönelik etkinlikler hazırlama iken; yetersiz oldukları alanların yöntem-teknik seçimi, alan bilgisi, sınıf yönetimi ve iletişim becerileri konuları olduğu belirlenmiş, adayların yetersizliklerinin sebebi olarak, tecrübesiz ve isteksiz oluşları ile uygulama okulunda geçirdikleri sürenin kısıtlı olması gösterilmiştir.

Diğer taraftan öğretmenlik uygulamasında danışmanlık sürecinde önemli paydaşlardan bir diğeri olan öğretim üyesi ya da akademik danışmanların bakış açısı da bazı çalışmaların konusunu oluşturmaktadır. Örneğin, Aydın ve Ok (2020) tarafından yapılan çalışmada; öğretmen adayı, uygulama öğretmeni ve öğretim elemanlarının; uygulama süreçlerinde danışmanlık rol ve sorumluluklarının gerçekleştirilme düzeylerine ilişkin algıların belirlenmesi hedeflenmiştir. Öğretmen adayları, uygulama öğretmenlerinin koruma, kolaylaştırma-destekleme, gözlemlenme-dönüt verme ve iş arkadaşlığı rollerini yerine getirdiği konusunda uzlaşıırken; bilgilendirme, rol model olma, ölçme-değerlendirme, işbirliği yapma ve yansıtma rollerini gerçekleştirme açısından kısmi bir uzlaşıya varıldığı belirlenmiştir. Benzer bir çalışmada, Yılmaz ve Bıkmaz (2020) mentor öğretmenlerin ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla, danışman, mentor öğretmen ve öğretmen adayı görüşlerine başvurmuştur. Çalışmada mentor öğretmen ihtiyaçları; profesyonel bilgi ve beceriler, temel danışmanlık becerileri ve sosyal yeterlikler olmak üzere üç kategori altında sınıflandırılmıştır.

3.2. İletişim

Başarılı uygulama danışmanlığı bağlamında uygulama öğretmeni ve aday arasındaki ilişki ve etkileşim (Hudson, 2016a; van Ginkel vd., 2018), öğretmenlik mesleğine hazırlanan öğretmen adayları ve yeni öğretmenler için önem taşıyan bir diğer boyutu oluşturmaktadır. Alanyazında öğretmenlik uygulamasında danışmanlık konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde, uygulama öğretmenlerinin öğretmen adayları ile iletişimine odaklanan çeşitli araştırmalar dikkat çekmektedir. Örneğin, Graves (2010) çalışmasında öğretmen adayları ve öğretmenler arasındaki danışmanlık ilişkilerini ele almıştır. Çalışmanın veri kaynakları arasında görüşme, gözlem, yansıtıcı günlük ve diyalog günlükleri bulunmaktadır. Araştırma sonuçları ile açık ve net beklentilerin önemli olduğu ve beklentilerin karşılanması durumunda danışmanlık ilişkilerinin destekleyici ve pozitif olarak değerlendirildiği belirlenmiştir. Ayrıca kesintisiz iletişimin ve yeterli zamanın, olumlu ilişkilerin gelişimi için son derece önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmada ayrıca öğretmen adaylarının uygulama öğretmenlerini tanımak ve daha fazla tecrübeye sahip olmak için daha fazla zamana ihtiyaçları olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak, çalışmada uygulama kapsamında öğretmenlerin danışmanlık eğitimi alması önerisi sunulmuş, öğretmenlerin uygulama öğretmenleri olarak rollerini anlamaları ve öğretmen adaylarının gelişimini destekleyerek danışmanlık görevlerini yerine getirebilmeleri ve istekli olmalarının gerekliliği ve önemi vurgulanmıştır.

Hagenauer vd. (2021) eğitimin başarısında, uygulama öğretmeni ile aday arasında zaman içinde gelişen ilişkinin niteliğinin önemine dikkat çektikleri araştırmalarında, özellikle söz konusu iletişim sürecindeki dönüm noktası durumları incelemişlerdir. Araştırmada, okul öncesi ve ilköğretim düzeyinde dört hafta süreli öğretmenlik uygulamasını yeni tamamlayan İsviçreli öğretmen adaylarından, görüşme yapılarak toplanan veriler analiz edilerek, adayların yansıttıkları olumlu ve olumsuz deneyimler üzerinde durulmuştur. Çalışmada, nitelikli geribildirim, iletişimde olumlu yönde değişikliğe katkıda bulunduğu, takdir eksikliği ve düşük nitelikli danışmanlık davranışının ise ters etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, uygulama sürecinde uygulama öğretmenlerinin öğretmen adaylarıyla yüksek nitelikli

ilişkiler geliştirmelerinde güçlü profesyonel ve kişilerarası becerilere ihtiyaç duyduklarına işaret etmiştir. Hudson (2016a) tarafından yapılan benzer bir çalışmada da, olumlu uygulama öğretmeni-aday ilişkisinin, öğretim uygulamalarının geliştirilmesi için temel olduğu vurgulanmış, konu 200'den fazla öğretmenin yazılı yanıtları, odak grup görüşmeleri ile veri toplanması yoluyla incelenmiştir. Araştırma sonuçları, olumlu ilişkiler açısından bilgi, kaynak ve beklentilerin paylaşılarak, problem çözme konusunda destekleyici olarak güven ve saygıya ulaşılmasını gerektirdiğini ortaya koymuştur. Araştırmada ayrıca olumlu uygulama öğretmeni-aday ilişkilerinin oluşumuna yönelik bir model sunulmuştur.

İletişim teması bağlamında belirlenen bir diğer araştırma örneğinde Sarı vd. (2020), uygulama öğretmeni ve öğretmen adaylarının ilişkisine yönelik algıları, metaforlar aracılığıyla belirlemişlerdir. Araştırmanın verileri, 165 öğretmen adayı ve 83 sınıf öğretmeninden elde edilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre, katılımcılar uygulama öğretmeni-aday ilişkisini aynı metaforları kullanarak açıklamışlardır. Hem sınıf öğretmenlerinin hem de öğretmen adaylarının “uygulama öğretmeni-aday ilişkisi” için en fazla ürettikleri metafor “usta-çırak” metaforu olmuştur. Çalışmada “uygulama öğretmeni-aday ilişkisi”nin anlamına yönelik olarak öğretmen adaylarının en fazla ürettiği metafor “yardımlaşma”; sınıf öğretmenlerinin ise “tecrübeden faydalanma” olmuştur. Sonuç olarak iletişim odağında yapılan çalışmalarda sıklıkla vurgulandığı üzere, güçlü bir uygulama öğretmeni-öğretmen adayı ilişkisi kurulmasıyla, mesleki kimlik oluşturma sürecinde öğretmen adayları, işbirliği fırsatları ile desteklenebilir (Hudson ve Millwater, 2008).

3.3. Teknolojinin Rolü ve Çevrimiçi Danışmanlık Süreci

Uygulama öğretmenleri ve danışmanlık süreci kapsamında bu çalışmada belirlenen bir diğer tema “teknoloji ve çevrimiçi danışmanlık” olmuştur. Son yıllarda ve özellikle birkaç yıl içinde yapılan çalışmalarda e-mentor kavramı gündeme gelmiş ve ayrıca öğretmenlik uygulamasında danışmanlık sürecinde teknolojinin kullanımı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Chan (2020) Hong Kong’ta bir öğretmen eğitimi programında öğrenim gören ve bir araştırma projesi kapsamında danışmanlık desteği alan 65 öğretmen adayı ve 40 öğretmen ile yürüttüğü çalışmada sanal danışmanlık sürecine odaklanmıştır. Araştırmada, danışmanlık sürecinin öğretmen adaylarının stajı kapsamında mesleki öğrenmeleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, bununla birlikte, uygulama öğretmeni-öğretmen adayı ilişkilerinde sorunlar olabileceğini belirterek, çalışmada, yüz yüze danışmanlıkla ilişkili sorunları ele almada bilgi teknolojisinin rolünü incelemiştir. Çalışmada, çevrimiçi danışmanlık sürecindeki konuşmaların transkriptleri ve yarı yapılandırılmış görüşme verileri üzerinde söylem analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, uygulama öğretmenlerinin ve adayların, geleneksel olarak devam eden danışmanlık uygulamaları karşısında farklı fırsatlara sahip olduklarını ortaya koymuştur. Sanal danışmanlık okul ve üniversite sınırlarını aştığından, okul ortamında yüz yüze gerçekleştirilen danışmanlığın yarattığı geleneksel normlardan farklı olarak, öğretmen adaylarına yaşadıkları sorunlar hakkında görüşlerini ortaya koymak için yeni ve güvenli bir alan yaratmıştır.

Teknoloji ve çevrimiçi danışmanlık teması bağlamında belirlenen bir diğer araştırmada Ersin vd. (2020), öğretmen adaylarının ihtiyaçlarını karşılamak ve öğretmenlik uygulamasının kalitesini korumak için alternatif bir uygulama olarak çevrimiçi yürütülen bir öğretmenlik uygulaması tasarlamıştır. Araştırmada “e-mentor” olarak görev yapan bir öğretim üyesi yer almış, böylelikle öğretmen adaylarının öğretim yeterliliğini artırmak ve onları çevrimiçi öğretime hazırlamak amaçlanmıştır. Yirmi beş öğretmen adayından oluşan sanal bir sınıf oluşturulmuş ve altı öğretmen adayı, Zoom üzerinden diğer öğretmen adaylarına mikro öğretim yapmıştır. Çevrimiçi yürütülen öğretmenlik uygulaması oturumlarından sonra öğrenci olarak

rol alan öğretmen adayları, mikro öğretimi gerçekleştiren öğretmen adaylarına ayrıntılı geribildirimde bulunmuş; öğretim üyesi ise her bir oturumun hemen arkasından danışmanlık yapmıştır. Bu süreci her öğretmen adayının uygulama ve danışmanlıkla ilgili yansıtmaları izlemiştir. Araştırma sonuçları, öğretmen adaylarının çevrimiçi öğretim korkularının üstesinden gelmelerine yardımcı olduğu için çevrimiçi yürütülen öğretmenlik uygulamasını faydalı bulunduğunu ortaya koymuştur.

Jones ve Ryan (2014) ise araştırmalarını, öğretmen eğitiminde öğrenme fırsatları yaratmak açısından yararlı bir araç olan çevrimiçi tartışmaya dayalı olarak tasarlamıştır. Öğretmenlik uygulamasını geliştirmeye yönelik bir proje kapsamında, öğretmen adayları iki farklı şekilde yönetilen çevrimiçi tartışma forumuna dahil edilmiştir. Bu kapsamda, yapılandırılmamış bir kişisel blog alanı ve tartışma konularına dayalı olarak öğretmenlik uygulamasındaki deneyimler üzerinde yansıtmayı sağlayan yapılandırılmış bir tartışma forumu oluşturulmuştur. Araştırmada, çevrimiçi ortamda öğretim ve öğrenme yaşantıları üzerinde gerçekleştirilen yansıtma dayalı tartışmalar yoluyla, öğretmen adaylarının yansıtıcı uygulamalarını geliştirilebilecekleri sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, bu süreçte uzmanların süreci kolaylaştırma düzeyi ve şeklinin ciddi biçimde ele alınması gereği vurgulanmıştır. Araştırmada ayrıca öğretim görevlilerinin yansıtma dönemi boyunca rollerini göz önünde bulundurmalarının önemi belirtilmiş, eleştirel yansıtmayı derinleştirmek için sorular sorulması, yansıtıcı düşünmenin modellenmesi ve aynı zamanda öğretmen adaylarının ihtiyaç duyduğu teşvik ve onaylamanın sunulması gereği vurgulanmıştır.

Sepet (2020) Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi alanında öğretim elemanları, öğretmen adayları, uzmanlar ve bilişim teknolojileri uygulama öğretmenlerinin katılımıyla gerçekleştirdiği araştırmada, bir e-mentorluk uygulamasının arayüzünün tasarlanması ve tasarlanan e-mentorluk uygulamasının öğretmen adaylarının görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesini amaçlamıştır. Çalışmada, okul deneyimi ve öğretmenlik uygulamasının sağladığı katkılar ve bu dersler kapsamındaki ihtiyaçlar belirlenmiştir. Doküman incelemesine dayalı olarak e-mentorluk uygulamasının arayüzü hazırlanmış, bu da katılımcı görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak çalışmada, tasarlanan uygulamanın öğretmenlik uygulamasında danışmanlık süreçlerine katkı sağlayabileceği yönünde olumlu görüşler elde edilmiştir.

3.4. Etkili Geribildirim Süreci

Geribildirim unsuru, öğretmen adayları için öğretmenlik uygulaması dahil eğitim süreçlerinin her aşamasında önemli bir konudur. Bu çalışma kapsamında incelenen araştırmaların bir kısmında uygulama öğretmenleri ve danışmanlık süreci ile ilişkili olarak geribildirim bağlamında çeşitli çalışmalar yapılmış olduğu gözlenmiştir. Hudson (2016b) çalışmasında uygulama öğretmenlerinin farklı gözlem süreçleri sonunda aldıkları yazılı notların nasıl farklılaştığını incelemiştir. Araştırmada 24 uygulama öğretmeni yer almış ve bir öğretmen adayı video aracılığıyla gözlemlenmiştir. Uygulama öğretmenleri videoyu ilk izlediklerinde herhangi bir kriter belirtilmemiş, öğretmenler geribildirim için yazılı olarak notlar almıştır. Uygulama öğretmenlerinden öğretmen adayına ilişkin geribildirimlerini kaydettikten hemen sonra videoyu tekrar izlemeleri ve bu süreçte de geribildirim vermek için yalnızca adayın soru sorma etkinliğine odaklanmaları talep edilmiştir. Araştırma bulguları, uygulama öğretmenlerinin öğretmen adayını genel olarak değerlendirdiği süreçte daha fazla geribildirim sağladıklarını, ancak bir öğretim etkinliğine odaklandıklarında ise daha derin bir bakış açısı getirdiklerini göstermiştir.

Torun (2017) tarafından öğretmen adaylarına akran, uygulama öğretmeni ve uygulama öğretim elemanı tarafından gözlem sonrası verilen geribildirimlerin niteliği ve etkinliği üzerine

yürütülen araştırmada, gözlem sonrası toplantıları, görüşme, geribildirim formları ve öğrenci günlükleri aracılığı ile veriler elde edilmiştir. Araştırma bulgularına dayalı olarak, akran, uygulama öğretmeni ve uygulama öğretim elemanı tarafından gözlem sonrası verilen geribildirimlerin odak ve tür açısından farklılıklar gösterdiği sonucuna varılmıştır. Araştırma bulguları ayrıca gözlem sonrası verilen geribildirimlere atfedilen özelliklerin adayların öğretmenlik gelişimi sürecinde etkili bulunduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Araştırma bulgularına dayalı olarak, öğretmen adaylarının gözlem sonrasında etkili geribildirim verme becerilerini geliştirmek amacıyla düzenlenecek bir eğitim programının, öğretmen yetiştirmede bir ders olarak dahil edilmesi önerilmiştir. Ayrıca, aday öğretmenlerin etkili geribildirim alabilmesi için, öğretim elemanı ve uygulama öğretmeni arasındaki işbirliğinin artırılması önerilmiş ve uygulama öğretmenlerine bu konuda verilecek hizmet içi eğitim programları gerekli görülmüştür.

3.5. Karşılaştırmalı Araştırmalar

Danışmanlık süreci ve uygulama öğretmeni ile ilgili çalışmalarda dikkat çeken bir diğer tema bu konuda yapılan ve çeşitli eğitim sistemlerinde konu ile ilgili uygulamalara odaklanan karşılaştırmalı araştırmalardan oluşmaktadır. Bu kapsamdaki araştırmaların, konunun çok boyutlu olduğunu ve çeşitli eğitim sistemlerinde bu konuda uygulama süreçlerinde benzerlik ve farklılıklar olduğunu örneklerle sunduğu ve bu anlamda alana karşılaştırmalı boyutta önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Clark ve Mena (2020), örneğin, öğretmenlik uygulaması kapsamında görev alan uygulama öğretmenlerinin yeterli biçimde hazırlanmadığı ve yeterli bilgiye sahip olmadığı yönündeki eleştirel bakış açısından yola çıkarak uygulama öğretmenlerinin görüşlerini belirlemeyi hedeflemiştir. Araştırmada altı ülkeden (Yeni Zelanda, Tayland, Çin, Kanada, İspanya ve Avustralya) katılan uygulama öğretmenlerine “Mentorluk Profili Envanteri” uygulanmıştır. Çalışmada ülkelere göre öğretmen adayları ile uygulama öğretmenlerini nelerin motive ettiği ve ne tür güçlükler ile karşılaştıkları belirlenerek, bu motivasyon kaynakları ve güçlüklerin, ülkelere göre farklılıkları ve benzerlikleri incelenmiştir. Sonuç olarak, uygulama öğretmenlerinin motivasyon düzeylerinin yüksek olduğu ve öğretmen eğitimine katkı sağlama, mesleği güncel tutma, sınıf ortamında mentorluk yapma gibi unsurların öğretmenlerin motivasyonlarını yükselten unsurlar arasında yer aldığı belirlenmiştir. Uluslararası düzeyde uygulama öğretmenlerinin yaşadığı temel güçlükler arasında ise, uygulama öncesi gereken hazırlığın olmaması, belirsiz politika ve prosedürler, form ve kılavuzların eksikliği gibi bazı nedenler bulunduğu saptanmıştır.

Chaaban vd. (2021), Lübnan ve Çin’de danışmanlık yaşantıları ve bunların öğretmen adaylarının öğrenme fırsatlarına ilişkin algılarına etkisini incelemek amacıyla öğretmen adaylarının ve uygulama öğretmenlerinin görüşlerine dayalı olarak karşılaştırmalı bir araştırma yapmıştır. Araştırmada, uygulama öğretmenlerinin danışmanlık yaklaşımlarının belirlenmesi, bu yaklaşımların öğretmen adaylarının beklenti ve ihtiyaçları ile ne düzeyde uyumlu olduğunun saptanması, bu süreçteki yaşantıların öğretmen adaylarının ulaştığı öğrenme fırsatlarına olan etkilerinin görüşlere dayalı olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte, öğretmen adaylarının yansıtıcı günlüklerine ek olarak, öğretmen adayları ve uygulama öğretmenleri ile yapılan görüşmelerden yararlanılmıştır. Genel olarak Lübnan’daki danışmanlık sürecinde anlamlı etkileşimin olmadığı, öğretimin yalnızca gözlemlendiği, sınıf içi görevlere katılımın olmadığı, serbest bir yaklaşımın benimsendiği, Çin’de ise öğretmen adaylarının model dersleri gözlemlendiği, sınıf ile ilgili küçük işleri yaptığı, ders planlaması sürecinde işbirliği yaptığı, derslerin belirli bölümlerini ya da tümünü sunduğu ve dönütler aldığı baskın bir stajyerlik yaklaşımının benimsendiği belirlenmiştir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1.Tartışma

Mevcut araştırma bulguları öğretmenlik uygulaması sürecinde danışmanlık bağlamında yapılan araştırmaların belli temalar altında toplandığını göstermektedir. Bu çalışmada yapılan alanyazın taraması ile sınırlı olarak belirlenen temalar “algı, görüş ve beklentiler”, “iletişim”, “teknolojinin rolü ve çevrimiçi danışmanlık süreci”, “etkili geribildirim süreci”, “karşılaştırmalı çalışmalar” olmuştur. Uygulama öğretmenlerinin ve adayların danışmanlık sürecine yönelik deneyim, algı ve görüşlerini paylaştıkları çalışmaların toplandığı “algı, görüş ve beklentiler” teması kapsamında yer alabilecek çeşitli çalışmalar (Akpınar vd., 2012; Hudson, 2013, van Drie ve Verloop, 2018) konuyu farklı perspektiflerden ve çeşitli eğitim sistemleri çerçevesinde irdelenmiştir. Bu çalışmada dikkat çeken bir diğer tema “iletişim” olmuştur. Alanyazın taramasında uygulama öğretmeni ve aday arasındaki ilişki ve etkileşimin adayların mesleğe hazırlanma süreçlerinde önemli olduğunu vurgulayan birçok çalışma (Hudson, 2016a; van Ginkel vd., 2018) olduğu görülmüştür. Graves (2010) çalışmasında öğretmen adayları ve öğretmenler arasındaki mentorluk ilişkilerini irdelerken, Hagenauer vd. (2021) eğitimin başarısında, uygulama öğretmeni ile aday arasında zaman içinde gelişen ilişkinin niteliğinin önemini vurgulamıştır. Benzer bir çalışmada Hudson (2016b) olumlu uygulama öğretmeni-aday ilişkisinin, öğretim uygulamalarının geliştirilmesinde önemine dikkat çekmiştir. Sarı vd. (2020) ise, uygulama öğretmeni ve öğretmen adayları arasındaki ilişkiye yönelik algılarını metaforlar ile belirlemeyi amaçlamışlardır.

Bu çalışmada incelenen araştırmaların üzerinde yapılan içerik analizinin ortaya koyduğu bir diğer tema “teknolojinin rolü ve çevrimiçi danışmanlık süreci” olmuştur. Bu kapsamda incelenen çalışmalardan birinde Chan (2020) danışmanlık sürecinde bilgi teknolojisinin rolüne odaklanmıştır. Farklı bir çalışmada Ersin vd. (2020) tarafından bir e-öğretmenlik uygulaması tasarlanmıştır. Bu tema kapsamında alanyazında çalışmaların ağırlıklı olarak son yıllarda yoğunlaştığı, bunda da birkaç yıldır tüm eğitim sitemlerinde zorunlu olarak yaşanan çevrimiçi öğrenme ortamı deneyimlerinin etkili olduğu belirtilebilir. Alanyazında yapılan tarama sonucunda beliren bir diğer tema “etkili geribildirim süreci” olmuştur. Geribildirim öğretmen eğitimi kapsamında yapılan çalışmalar açısından önemli bir kavram olmakla birlikte özellikle öğretmenlik uygulaması sürecinde geribildirim uygulamaları bazı çalışmaların (Hudson, 2016b; Torun, 2017) da odak noktasını oluşturmuştur.

Alanyazın taraması sonucunda elde edilen dokümanlar üzerinde gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda beliren bir başka tema “karşılaştırmalı çalışmalar” olmuştur. Bu tema kapsamında danışmanlık süreci ve uygulama öğretmeni anahtar kavramları çerçevesinde ulaşılan çalışmalarda konunun çeşitli eğitim sistemlerinde ele alındığı ve incelendiği gözlenmiştir. Bu bağlamda yapılan karşılaştırmalı araştırmaların alanda yapılan çalışmalar için farklı bir perspektif sunduğu söylenebilir. Bu noktada Clark ve Mena (2020)’nın Yeni Zelanda, Tayland, Çin, Kanada, İspanya ve Avustralya sistemlerinde mentorluk profili konulu çalışmaları, karşılaştırmalı çalışmalar temasında dikkat çeken araştırmalardan biridir.

4.2. Sonuç ve Öneriler

Veri tabanını, öğretmenlik uygulamasının önemli bir paydaşı olan uygulama öğretmenleri ve danışmanlık sürecine dayalı çalışmaların oluşturduğu dokümanlar üzerinde yapılan içerik analizi temelli bu çalışma ile ulaşılan temel sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

- Yapılan incelemede danışmanlık ve uygulama öğretmeni teması bağlamında alanyazında yapılan çalışmalarda konunun genel olarak çok yönlü ve farklı

metodolojiler ile incelendiği görülmüştür. Yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemleri ile yapılandırılması ve bu çalışmalarda görüşme, günlük, gözlem vb. alternatif veri toplama tekniklerinin kullanılarak katılımcı görüşlerinin alınması, gözlenen bir diğer dikkat çekici unsur olmuştur. Analiz sonuçları konu bağlamında değerlendirildiğinde, alanyazında yapılan çalışmalarda sıklıkla öğretmenlik uygulamasına yönelik öğretmen adayları ve uygulama öğretmenlerinin görüş ve algıları betimlenmiştir. Mevcut çalışmada gerçekleştirilen içerik analizinde gözlenen bir diğer husus, öğretmenlik uygulaması araştırmalarında konunun alt boyutlarına (uygulama öğretmenlerinin geribildirim uygulamaları, adaylar ile iletişimleri, teknoloji kullanımları ve e-mentorluk, vb.) ilişkin çeşitli disiplinlerden öğretmen adayları, uygulama öğretmenleri ve sınırlı da olsa bazı çalışmalarda ise üniversite uygulama danışmanlarının görüşlerinin betimlenmesi olmuştur. İçerik analiz sonuçları ile ayrıca konunun, çeşitli eğitim sistemlerinde ele alındığı, böylelikle, eğitim sistemleri bağlamında karşılaştırmalar yapılarak farklı bir perspektif ortaya konulduğu gözlenmiştir.

- Bu çalışma ile alanyazından belirlenerek incelenen çalışmaların önemli ölçüde betimsel nitelikte olduğu; konunun olumlu ve olumsuz yönlerinin değerlendirilmesine yönelik bulgular sunduğu; diğer taraftan betimlenen bu aksaklıkların çözümüne katkı sağlayabilecek deneysel araştırmalar ya da eylem araştırmalarına dayalı çalışmaların oldukça sınırlı olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada erişilen bu temel sonuçlara dayalı olarak geliştirilen öneriler şunlardır:

Öğretmenlik uygulamasının önemli bir paydaşı olarak uygulama öğretmenleri ve danışmanlık uygulamaları/süreci konusunda geniş kapsamlı yeni çalışmalar yapılandırılarak, tasarlanacak bu yeni çalışmalarda konu, öne çıkan temalar çerçevesinde (uygulama öğretmenlerinin öğretmen adaylarına yönelik tutumları, iletişim süreçleri, geribildirim ve değerlendirme süreçleri vb.) detaylı bir biçimde irdelenebilir.

Bu araştırmada, çalışmanın odağı, öğretmenlik uygulamasında danışmanlık süreci ve uygulama öğretmenleri ile sınırlı tutulmuştur, yapılacak yeni çalışmalarda aday öğretmen, öğrenciler, üniversite danışmanları yönünden bütüncül bir bakış açısı ile konu irdelenebilir. Son olarak yapılacak yeni çalışmalarda sistematik bir analiz süreci izlenerek konu sistematik analiz ya da meta analiz çalışmaları ile incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, M., Çolak, K. ve Yiğit, E. (2012). Öğretmenlik uygulaması dersi kapsamında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yeterliklerine yönelik uygulama öğretmenlerinin görüşleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 36, 41 - 67.
- Aktağ, İ. (2011). Öğretmenlik uygulaması dersinin öğretmen yeterliği üzerine etkisi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 22(1), 13-23.
- Alegado, P. J. E. ve Soe, H. Y. (2021). A comparative analysis of the effects of mentoring among participating countries in 2013 and 2018 Teaching and Learning International Survey (TALIS). *International Journal of Research Studies in Education*, 10(5), 45-59.
- Altıntaş, S. ve Görgeç, İ. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik uygulaması üzerine görüşleri (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi örneği). *Turkish Studies –International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume, 9(8), 197-208.
- Ambrosetti, A. ve Dekkers, J. (2010). The interconnectedness of the roles of mentors and mentees in preservice teacher education mentoring relationships. *Australian Journal of Teacher Education*, 35(6), 42-55.
- Aslan, M. ve Sağlam, M. (2018). Öğretmenlik uygulaması dersinin öğretmen adaylarının görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 144-162.
- Aydın, Ö. ve Ok, A. (2020). Mentoring practices in English language teaching practicum: Student teachers' perspectives on cooperating teachers' roles in the Turkish context. *The Teacher Educator*, 55(3), 248-266.
- Ayvacı, H. Ş., Özbek, D. ve Bülbül, S. (2019). Bir öğretmenlik uygulaması sürecinin farklı katılımcılar tarafından değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 57-66.
- Baran, M., Yaşar, Ş. ve Maskan, A. (2015). Fizik öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 230-248.
- Batmaz, O. ve Ergen, Y. (2020). İlkokul öğretmenleri ve öğretim üyelerinin öğretmenlik uygulaması dersine yönelik görüşleri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 53(2), 549-576.
- Bay, D. N., Şeker, P. T. ve Alisinanoğlu, F. (2020). Öğretmenlik uygulaması dersine ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 4(1), 1-20.
- Beck, C. ve Kosnik, C. (2002). Components of a good practicum placement: Pre-service teacher perceptions. *Teacher Education Quarterly*, 29, 81-98.
- Bektaş, M. ve Ayvaz, A. (2013). Öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersinden beklentileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 209-232.

- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, (9)2, 27-40.
- Bural, B. ve Avşaroğlu, S. (2012). Zihin engelliler öğretmenliği öğretim uygulaması dersinde karşılaşılan güçlüklerin öğretmen adayları açısından değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Education*, 1(2) , 51-63.
- Canaslan Akyar, B. (2020). Okul öncesi öğretmen adaylarının uygulama derslerinde işbirlikçi öğretmen ve akademik danışmanların mentörlük süreçlerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(2) , 869-880.
- Chaaban, Y., Wang, L. ve Du, X. (2021). Mentoring approaches and opportunities for learning to teach: a comparative study of the practicum experience in Lebanon and China, *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*, 29(1), 136-161.
- Chan, C. (2020). I know how it feels: How online mentors help pre-service teachers negotiate practicum tensions in the third space, *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*, 28(2), 189-210.
- Clark, T., Foster, L., Sloan, L. ve Bryman, A. (2021). *Bryman's social research methods (6th ed.)*. Oxford University Press.
- Clarke, A. ve Mena, J. (2020). An international comparative study of practicum mentors: Learning about ourselves by learning about others. *Teaching and Teacher Education*, 90, 103026.
- Collins, A. J. ve Fauser, C.J.M.B. (2005). Balancing the strengths of systematic and narrative reviews. *Human Reproduction Update*, 11(2), 103-104.
- Çepni, O. ve Aydın, F. (2016). Coğrafya öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersi kapsamında karşılaştığı sorunlar ve çözüm önerileri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(2) , 285-304.
- Darling-Hammond, L., Burns, D., Campbell, C., Goodwin, A. L., Hammerness, K., Low, E. L. ve Zeichner, K. (2017). *Empowered educators: How high performing systems shape teaching quality around the world*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Demir, Ö. ve Çamlı, Ö. (2011). Öğretmenlik uygulaması dersinde uygulama okullarında karşılaşılan sorunların sınıf ve okul öncesi öğretmenliği öğrenci görüşleri çerçevesinde incelenmesi: Nitel bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1) , 117-139.
- Erol, Y. C. ve Özdemir, T. Y. (2018). Öğretmen adaylarının okul tabanlı mentorluk ve özyeterlik algılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2) , 874-894.
- Ersin , P., Atay, D. ve Mede, E. (2020). Boosting pre-service teachers' competence and online teaching readiness through e practicum during the COVID-19 outbreak. *International Journal of TESOL Studies*, 2,(2), 112-124.
- Ferrari, R. (2015). Writing narrative style literature reviews. *Medical Writing*, 24(4), 230-235.

- Fives, H., Hamman, D. ve Olivarez, A. (2007). Does burnout begin with student-teaching? Analyzing efficacy, burnout, and support during the student-teaching semester. *Teaching and Teacher Education*, 23, 916-934.
- Giebelhaus, C. R. ve Bowman, C. L. (2002). Teaching mentors: Is it worth the effort? *The Journal of Educational Research*, 95(4), 246-254.
- Gömleksiz, M. N. ve Kan, A. Ü. (2013). Mentor öğretmenlerin yapılandırmacı öğrenme yaklaşımını kullanmadaki yeterlik düzeylerine ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), 135-173.
- Gömleksiz, M. N., Kan, A. Ü. ve Öner, Ö. (2017). Etkili öğretmenlik eğitimi perspektifinde öğretmenlik uygulaması dersine eleştirel bir yaklaşım: Nitel bir inceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, 10, 927-954.
- Graves S. (2010). Mentoring pre-service teachers: A case study. *Australasian Journal of Early Childhood*, 35(4), 14-20.
- Grudnoff, L. (2011). Rethinking the practicum: Limitations and possibilities. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 39(3), 223-234.
- Gümüş , N., Çulha Özbaş, B., Gülersoy, A. E., Duman, D., Türker, H., Avcı, G. ve Dikicigil, Ö. (2018). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin “öğretmenlik uygulaması” dersine ilişkin görüş ve önerileri. *Turkish Studies Educational Sciences*, 13(11), 593-613.
- Gürsoy, E. (2013). Improving practicum for a better teacher training. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 93, 420-425.
- Hagenauer, G., Waber, J. ve de Zordo, L. (2021). She never actually let you walk into a trap: Exploring relational turning point events in the mentor–mentee relationship in the practicum. *Professional Development in Education*. DOI: 10.1080/19415257.2021.1876155
- Hascher, T., Cocard, Y. ve Moser, P. (2004). Forget about theory-practice is all? Student teachers' learning in practicum. *Teachers and Teaching*, 10(6), 623-637.
- Hudson, P. (2013). Desirable attributes and practices for mentees: Mentor teachers' expectations. *European Journal of Educational Research*, 2(3), 107-119. DOI: 10.12973/eu-jer.2.3.107
- Hudson, P. (2016a). Forming the mentor-mentee relationship. *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*, 24(1), 30-43.
- Hudson, P. (2016b). Identifying mentors' observations for providing feedback. *Teachers and Teaching*, 22(2), 219-234.
- Hudson, P. ve Millwater, J. (2008). Mentors' views about developing effective English teaching practices. *Australian Journal of Teacher Education*, 33(5), 1-13.
- Izadinia, M. (2016). Student teachers' and mentor teachers' perceptions and expectations of a mentoring relationship: Do they match or clash? *Professional Development in Education*, 42(3), 387-402.

- Jones, M. ve Ryan, J. (2014) Learning in the practicum: Engaging pre-service teachers in reflective practice in the online space. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 42(2), 132-146.
- Kale, M. (2011). Öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersinde karşılaştıkları sorunlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 255-280.
- Karasu Avcı, E. ve İbret, B. Ü. (2016). Öğretmenlik uygulaması-II dersine ilişkin okul öncesi öğretmen adaylarının görüşlerinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2519-2536.
- Keiler, L. S., Diotti, R., Hudon, K. ve Ransom, J. C. (2020) The role of feedback in teacher mentoring: how coaches, peers, and students affect teacher change. *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*, 28(2), 126-155.
- Koç, C. ve Yıldız, H. (2012). Öğretmenlik uygulamasının yansıtıcıları: Günlükler. *Eğitim ve Bilim*, 37(164).
- Kwan, T. ve Lopez-Real, F. (2005). Mentors' perceptions of their roles in mentoring student teachers. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 33(3), 275-287.
- Levine, A. (2006). *Educating school teachers*. The Education Schools Project.
- Mahlangu, V. P. (2018). Mentoring of pre-service teachers: Pre-service teacher mentoring. K. Dikilitaş, E. Mede, & D. Atay (Ed.), *Mentorship strategies in teacher education* içinde (s.1-18). USA: IGI Global.
- Maphalala, M.C. (2013). Understanding the role of mentor teachers during teaching practice session. *International Journal of Educational Sciences*, 5(2), 123-130.
- Onwuegbuzie, A. J., Leech, N. L. ve Collins, K. M. (2012). Qualitative analysis techniques for the review of the literature. *The Qualitative Report*, 17(28), 1-28.
- Öksüz, Y. ve Coşkun, K. (2012). Öğretmenlik uygulaması I-II derslerinin zihin engelliler öğretmen adaylarının özyeterlilik algılamaları üzerindeki etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 131-155.
- Özçelik, N. (2012).Yabancı dil öğretmen adaylarının okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması dersine ilişkin görüşleri. *GEFAD / GUJGEF*, 32(2), 515-536.
- Polly, D., Handler, L. K., Hopper, E. B. ve Binns, I. C. (2018). Mentoring elementary education teacher candidates in the instructional design and lesson planning process. K. Dikilitaş, E. Mede, & D. Atay (Ed.), *Mentorship strategies in teacher education* içinde (s. 19-36) USA: IGI Global.
- Sarı, M. H., Dağ, N. ve Taşgın, Ö. (2020). Sınıf öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının mentor-menti ilişkisine yönelik algıları: bir metaforik çalışma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 813-831.
- Sepet, T. (2020). *Bilişim teknolojileri öğretmeni adayları için bir e-mentorluk uygulamasının tasarlanması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Sezen Yüksel, N. (2017). Öğretmen adaylarının uygulama öğretmeni değerlendirmelerinin uygulama deneyimine göre incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 1048-1062.
- Sowell, M. (2017) Effective practices for mentoring beginning middle school teachers: mentor's perspectives. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 9(4), 129-134.
- Spear, M., Lock, N. D. ve McCulloch, M. (1997). The written feedback mentors give to student teachers. *Teacher Development*, 1(2), 269-280.
- Sünkür Çakmak, M. (2019). Öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması derslerine ilişkin görüşleri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 207-226.
- Taşdere, A. (2014). Sınıf öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersine yönelik yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 1477-1497.
- Tatlı, Z. ve Bayramoğlu, A. (2015). Öğretmenlik uygulaması sürecinin dijital öyküler ile yansıtılması. *Journal of Instructional Technologies and Teacher Education*, 4(2), 16-28.
- Tawalbeh, T. I. (2021) Mentoring experience at university level: EFL mentees' perceptions and suggestions. *International Journal of Higher Education*, 10(1).
- Tepeli, Y. ve Caner, M. (2014). Pedagojik formasyon programı öğrencilerinin öğretmenlik uygulaması ile ilgili görüşleri. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 313-328.
- Torun, F. P. (2017). *İngiliz dili eğitimi öğretmen adaylarına akran, uygulama öğretmeni ve uygulama öğretim elemanı tarafından gözlem sonrası verilen geribildirimlerin niteliği ve etkinliği üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Van Ginkel, G., Van Drie, J. ve Verloop, N. (2018). Mentor teachers' views of their mentees. *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*, 26(2), 122-147.
- Wang, J. (2001). Contexts of mentoring and opportunities for learning to teach: A comparative study of mentoring practice. *Teaching and Teacher Education: An International Journal of Research and Studies*, 17(1), 51-73.
- Wasonga, C. O., Wanzare, Z. O. ve Dawo, J. I. (2015). Mentoring beginning teachers: Bridging the gap between pre-service training and in-practice realities. *Journal of International Education and Leadership*, 5(2).
- Weller, S.C., Vickers, B., Bernard, H.R., Blackburn, A.M., Borgatti, S., Gravlee C.C. ve Kohson J. C. (2018). Open-ended interview questions and saturation. *PLoS ONE* 13(6), e0198606.
- Yalın Uçar, M. (2012). Öğretmenlik uygulamasına ilişkin durum çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), 2637-2660.
- Yalın Uçar, M. (2017). Uygulama öğretmenlerinin görev, rol ve eğitim gereksinimlerine ilişkin algıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 46-62.

- Yazıcı, Z. ve Tekerci, H. (2017). Okul öncesi öğretmen adaylarının mentor öğretmen algısı. *Route Educational & Social Science Journal*, 4(5), 156-166.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (8. baskı)*. Ankara Seçkin Yayınevi.
- Yılmaz, G. ve Bıkmaz, F. (2021) Revealing the professional learning needs of teachers for the successful mentoring of teacher candidates. *European Journal of Teacher Education*, 44(4), 538-554.

EDEBİYATTA REALİST KUŞAĞI TOPLUMSAL CİNSİYET SOSYOLOJİSİYLE DEĞERLENDİRMEK*

Aziz ŞEKER**

ÖZ

Çağdaş Türk Edebiyatında roman türünün çeşitli dönemlerinden sıklıkla söz edilir. Özellikle 1940'lara doğru gerçekçi olmakla birlikte toplumcu bir kuşak edebiyat geleneğinde yer almaya başlar. Hem aydın hem edebiyatçı kimlikleriyle ön plana çıkan yazarlar, ülke sorunlarına duyarlı romanlar kaleme almışlardır. Bu anlamda Fakir Baykurt, Orhan Kemal, Sabahattin Ali, Kemal Tahir, Vedat Türkali ve Yaşar Kemal bakış açılarındaki bazı farklılıklara rağmen bu kuşağın önemli temsilcileri arasında kabul edilirler. Yazarların, Türkiye toplumsal yapısının gerçeklerinden yola çıkarak birçok sosyokültürel olguyu romanlarında başarıyla işlerken oluşturdukları roman kahramanları aracılığıyla Türkiye'nin köklü sosyal sorunlarını da tartışmaya açtıkları görülür. Örneğin yoksulluk, ağalık, çalışma yaşamı, feodalite, kan davası, şiddet, toplumsal eşitsizlikler ve göç bunlar arasında yer alır. Bu çalışmada, altı yazarın romanlarında kadınların toplumsal cinsiyet sosyolojisi açısından nasıl ele alındığı incelenmektedir. Çalışmanın, gerçekçi ve toplumcu kuşağın romanlarında kadın roman kahramanlarını görmek açısından feminist edebiyat eleştirisi okumalarına da katkı vereceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, roman, kadın, feminist edebiyat eleştirisi, realist kuşak.

---

*Bu çalışma Ufuk Üniversitesi tarafından 08-14 Şubat 2021 tarihleri arasında düzenlenen 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulmuş özet bildiri metninin genişletilerek makale hâline getirilmiş şeklidir.

**Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Rektörlüğü SKS Daire Bşk. Amasya/Türkiye, shuaziz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5634-0221

Makale Gönderim Tarihi: 23.11.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.05.2022

AN EVALUATION OF THE REALIST GENERATION IN LITERATURE BY SOCIOLOGY OF GENDER

ABSTRACT

In Modern Turkish Literature various periods are frequently mentioned for the novel genre. Especially in the 1940s, it can be seen that a realist and socialist generation began to take part in the literary tradition. The writers who stand out with their intellectual and literary identities began to write novels with a sensitive perspective to the problems of the country. In this sense, despite the some differences in their perspectives, Fakir Baykurt, Orhan Kemal, Sabahattin Ali, Kemal Tahir, Vedat Türkali and Yasar Kemal are considered among the important representatives of this generation. Focusing on the realities of Turkish social structure, these writers successfully employed many social-cultural phenomena in their novels. Through events and protagonists, they opened up to discuss the deep-rooted social problems of Turkey. Poverty, landlordship, working life, feudalism, blood feud, violence, social inequalities and immigration are among these social problems. This study aims to examine how women are considered in terms of gender sociology in the novels of all six writers. The study is thought to contribute to the reading of feminist literary criticism in terms of female novel heroes in the novels of the realist and socialist generation.

Keywords: Gender, novel, woman, feminist literature criticism, realist generation.

1. GİRİŞ

Edebiyat tarihinde romanın gelişimiyle "değişim" arasında önemli bir etkileşim bulunmaktadır. Değişimin boyutunu belirleyen ise paradır. Temelinde insanoğlunun meta ile kurduğu ilişkide paranın gücü çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. Paranın etki alanı edebiyata da yansiyacak şekilde toplumsal yaşamın hemen hemen her alanında görülür. Örneğin İtalyan denizci Kolomb, sonradan "Yeni Dünya" adı verilecek olan Amerika'yı Hint adası zannederek 1492 yılında keşfettiğinde, İngilizler başta olmak üzere bazı ülkeler tarafından kıtanın acımasızca yağmalanmasının ve kolonileştirilmesinin de yolunu açmış olur. "Altın dünyanın en mükemmel şeyidir. O kadar ki, ruhları cennete bile gönderebilir" diyen Kolomb'tan başkası değildi. Yüzyıl kadar bir sürede Meksika'da yerli nüfusun %90'ı katledilir. Yeni uygarlıklar kurmak adına eski uygarlıklar yağmalanır. Altının kapitalizm için önemini bilmeyen, doğayla bütünleşmiş, çorbalarını altın taslarda içen insanlar yok edilirler. Öte yandan öldürülen Kızılderililerin kafataslarından yığılma tepelerin fotoğrafları günümüze kadar ulaşır. Roman, yaşananları beyaz sayfalara taşır. Bu anlamda 1908 doğumlu yazar Dee Brown'un kaleme aldığı *Kalbimi Vatanıma Gömün* kitabı büyük ölçüde söz konusu katliamları toplumsal belleğe taşır. Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesinde payı bulunan ülkeler arasındaki İspanya, çağdaş romanın ilk örneği kabul edilen Don Quijote'nin yazarı Cervantes'in de anavatanıdır. Kitap 1605 yılında yazılır. Adaletle koşullanmış bir maceracı şövalyenin yüreğinde büyüttüğü aşkı, romanın kadın kahramanı Dulcinea (Dulsinya) ile okur tanışır. Dulcinea, başına gelen bütün olumsuzluklar karşısında şövalye Don Quijote'nin maceralara sürüklenmesinin bir nedenidir. Bu çağdaş romanın ilk örneğinden yüzyıllar sonra klasik romanlar kaleme alınır. Denebilir ki, değişen ekonomik ve sosyal sistemler içinde paranın sosyal yapılar ve kültürel yaşamla ilişkisi edebiyat türlerini de etkilemektedir. "Yeni Dünya"nın keşfiyle ve bu keşfe ortak olanların elde ettikleri birikimlerle roman sosyolojisi değişime uğrar. Serpilen burjuvaziyle birlikte romanlar yazılmaya devam eder. İspanya ve İngiltere başta olmak üzere sömürgeci ülkelerin, Batı coğrafyasının maddi temellerinin oluşumundaki payı inkâr edilemez. Önceleri olaylar ekseninde çözümlenen romanlarda zamanla kadın ve erkek temsillerinin önemine yer verilmeye başlanır. İlk dönem romanlarındaki roman kahramanları toplumun baskın kültürel eğilimini verirler. Örneğin Fransız yazar Stendhal 1830'da *Kırmızı ve Siyah*'ı yayımlar. Soylular sınıfından iki kadının Madam Renal ve Mathilde'nin, Julien Sorel'e aşkları, romanın çoğu yerinde kadınlara ilişkin erkek yazar yargısını eleştirilene açar. Rus romancı Dostoyevki, *Suç ve Ceza*'yı 1866'da yazar; roman aracılığıyla Sonya'yı tanırız. Tolstoy 1865'te kaleme aldığı Fransa-Rusya savaşını konu edindiği *Savaş ve Barış*'ta Nata Rostov'u, 1873'te yazdığı *Anna Karenina*'da ise Anna roman karakterini okura sunar. Flaubert'in *Madam Bovary*'si 1857 yılında yazılır, Anna'dan sonra bir başka intihar eden kadın roman kahramanı Emma Bovary'e uzun yıllar geçmesine rağmen okurun ilgisi azalmaz. Osmanlı'da ise 1839/1876 Tanzimat döneminde hem Batı'dan çevirilerle hem de toplumu eğitmek adına yazılan çok çeşitli romanlardan söz etmek mümkündür. İlk yerli roman, Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* isimli kitabı *Hadika* gazetesinde 1872'de parça parça yayına verildikten sonra, 1875 yılında basılır. 1875 yılından sonraki süreci bir yana bırakırsak, Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*'u 1937'de, Orhan Kemal *Babaevi*'ni 1949'da, Fakir Baykurt *Yılanların Öcü*'nü 1954'te, Kemal Tahir *Sağırdere*'yi 1955'te yine aynı yıl Yaşar Kemal *İnce Memed 1*'i yayımlar. Vedat Türkali ise ilk romanı *Birgün Tek Başına*'yı 1974'te okurla buluştursa da romanlarının tarihsel zamanı hemen hemen bütün bir cumhuriyet dönemindeki politik olayları ve sistem eleştirisini kapsar.

Yukarıda görüldüğü üzere, ekonomik dönüşümlerle ve kültürel değişmelerle ilişkili olarak biçimlenen romanın 4 yüzyıldan fazla bir geçmişi bulunmaktadır. Daha eskiye giden diğer edebi metinlerin yanında, çalışmamız bağlamında romanın başlangıcından beri kadın kahramanların konumu erkek roman kahramanlarına göre çoğu yerde toplumsal gerçekleri

yansıtmak adına olduğu gibi aktarılsa bile kadının durumunun ele alınış şeklinin romanın doğasını özgürleştiren bir yapıdan uzak olduğu söylenebilir. Kadın, çoğunlukla ikincil karakter olarak kurgulanarak toplumsal cinsiyet hiyerarşisini yeniden üretecek şekilde erkeğin ve ataerkil toplumun çevresinde; cinsiyet rolleriyle örülü duvarların içine hapsedilir. Bunun yanı sıra toplumsal yapı, çözüm üretme pratiği ve deneyimi üzerine kurulu bir işleyişe sahipse hiç kuşkusuz toplumdaki bireylerin yaşamlarının odaklandığı düzen imgesinin değerleri değişebilmektedir. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında ise sözü edilen konuya edebiyat özellikle roman “özgürleşim” anlamında nasıl bir katkı vermektedir? Yanıt olarak, gerçekçi toplumcu edebiyat, oluşturduğu tartışma ve katkının boyutları göz önünde alındığında bir aşama kaydetmiş görünüyor. Genelde yazarların, romanları tarihsel ve toplumsal bir düzlemde birbiriyle bağlantılı bir şekilde ilerlerken roman kahramanlarının bu süreç içerisindeki izdüşümleri de gelişme ölçüsünde oluşmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de roman yazarları arasında toplumcu gerçekçilerin çok önemli bir farkı var. Onlardan Gorki olmalarını beklemek hata olur. Gorki, devletin ideolojik hâkimiyetinin olduğu toprakların yazarıdır. Bu sebeple birçok toplumsal ve bireysel çelişkiyi sunarken sosyalist sistemin geleceği adına olumlu karakterler oluşturmasındaki yaklaşımı, beklenen bir şeydir. Türkiye özelinde, değişen toplum yapısı içinde daha çok çelişkinin ve sorunsalın olduğu yerden hareketle edebiyatta roman kendisine bir karşı taraf açar. İncelenen, Çağdaş Türk Edebiyatı’nın toplumcu düşünceyi benimsemiş realist yazarlarının her biri ayrı ayrı tahlil edilmeyi gerektiren romanlarının değişen toplumun sosyal ve psikolojik yapısının anlaşılmasına katkı sunmakla birlikte toplumsal cinsiyet sosyolojisi ve feminist edebiyat eleştirisi bağlamında her seferinde yeniden analiz edilmesi gerekir.

Bu çalışmada toplumcu gerçekçi düşünceye sahip realist kuşağın yazarları arasında bir sınırlandırılmaya gidilerek, seçilen yazarların bazı romanlarında kadın roman kahramanlarına odaklanılmıştır. Nitekim, Tanzimat ile Cumhuriyetin ilk döneminde modern edebiyat aracılığıyla kolektif bilince modernleşmenin gerekliliğini yaymaya çalışmanın yerine özellikle Tek Partiye ve sonrasında hüküm süren paradigmaya getirilen ilk politik eleştirilere öncülük eden Orhan Kemal, Fakir Baykurt, Kemal Tahir, Sabahattin Ali, Vedat Türkalı ve Yaşar Kemal’in yapıtları karşılaştırılırken kadın roman kahramanlarının toplumsal cinsiyet yönüyle ele alınmasına dair bir öngörü oluşturulması amaçlanmıştır (Saraçgil, 2005, s. 96-317). Toplumcu kuşağın düşünsel olarak eşitlik ve adalet konusundaki rasyonel çıkışları, toplum gerçekliğini konu almaları ile ileri sürdükleri savlar romanlarında toplumsal yapıyı yansıtmak adına bazı tartışmaları beraberinde getirirken, yapıtları yoluyla toplumun içinde bulunduğu değişimleri okura hangi boyutlarıyla sundukları aydınlatıcı olacaktır.

Çalışmada, erkek yazarların tercih edilmesi, neden kadın yazarlara yer verilmediği sorusunu akla getirebilir. Erkek yazarlarla sınırlı bir çalışma, yaygın ataerkilliğin hüküm sürdüğü toplumda erkek yazarların tutumlarını, bakış açılarını ve eleştirel yanlarını ortaya çıkarması anlamıyla önemsenmelidir. Seçilen yazarların romanlarında İnce Memed, Kamil Bey, Murtaza, Kenan, Bayram, Yusuf vb. erkek roman kahramanlarının karşısında kadınların nasıl işlendiğini ele almak toplumsal cinsiyet sosyolojisi ve feminist edebiyat eleştirisi bağlamında bir anlam ifade ettiği gibi değişim geçiren toplumda kadınların karşılaştıkları badireler hakkında da bilgilendiricidir.

2. KÖY YAŞAMININ YOKSUL KADINLARI

Fakir Baykurt köy hayatının içinde yoksulluğun en kötü koşullarında yaşamış, eğitimini kesintilerle tamamlayarak ülkesinin ve insanların sosyal sorunlarına yazdıklarıyla çare bulmaya, yaşadığı hayatın akışını hem kendi hem yaşadığı toplum için değiştirmeye çalışan toplumcu gerçekçi bir yazardır. Fakir Baykurt’un Köy Enstitüsünde eğitim gördüğü ve köy

öğretmenliği yaptığı yıllarda Anadolu halkı; savaşıardan yorulmuş, yoksulluğun pençesinde yaşam mücadelesi veren, eğitim seviyesi oldukça düşük bir görüntü sergilemektedir. Bu anlamda Fakir Baykurt'un romanlarında, tanıklık ettiği sosyal gerçek ve yaşadıklarından süzdükleri önemli bir yer tutar (Ortakçı, 2012, s. 82). Baykurt'un 1954 yılında yazdığı *Yılanların Öcü* romanında gerçek bir mekân seçilmiştir. Burdur'un Yeşilova ilçesine bağlı seksen evli Karataş köyünde yaşanan olaylar, Kara Bayram'ın evi, Muhtarın evi, Irazca'nın kardeşi Sultanca'nın evi, köyün camisi, Nuri'nin kahvesi gibi kapalı mekânlarla, Haceli'nin ev yaptıracığı yer, köy meydanı, Kara Bayram'a ve Haceli'ye ait tarlalar gibi açık mekânlarda geçer. *Yılanların Öcü* romanında, anlatı kişileri; zengin güçlü köylüler, yoksul güçsüz köylüler, memur ve bürokratlar olarak belirir. Güçlü ile güçsüzün mücadelesini konu edinen romanda, Irazca, Bayram, Muhtar, Haceli, Haceli'nin karısı Fatma, Bayram'ın karısı Haçça, Irazca'nın kardeşi Sultanca, Bekçi Mustafa, Kaymakam ve Şakir Efendi gibi kişiler yer alırlar (Tiken, 2009, s. 48-49). Irazca Ana, romanda kadın kahraman olarak aykırı ve asi bir kimliğin dışavurumudur. Toplumun gözünde, imajı sağlam güçlü bir kadın profili çizer. Bu arketipsel durum onda otoriteyi ve özerkliği beraberinde getirmiştir. Eserde yer alan diğer kadınlarla kıyaslanacak olursa; Fatma ve Haçça kaderlerini yaşayan, pasif, saf ve patriyarkanın baskıladığı kadın figürlerdir (Gürçay, 2018, s. 23). Irazca, geleneksel toplumlarda görüldüğü üzere yaşlandıkça artan saygının bir göstergesi gibi hane içindeki tek otoritedir. Örneğin Bayram ile Haçça'yı, harımın kendi isteği doğrultusunda ekilip ekilmediği konusunda denetlemesi, Haceli tarafından evlerinin önüne ev yapılacağını duyduğunda en sert tepkiyi göstermesi bu savı doğrular niteliktedir:

“Neden başka yeri satmadı da bizim evin önünü sattı bu Cımbıldak Hüsnü? Kuruldaki dürzüler neden hoş gördü bunu? Ses çıkarmaz, gık çıkarmaz, yoksul, korkak bir ev saydılar demek bizi! Hımm!...” Irazca bağırılmaya başladı: “Tehhooo! Onlar bizim evin önüne sıçarsa, ben de onların tümünün ağzına sıçarım. Yaptıramazlar! Dikkat edin, savaş var!” (Baykurt, 2008, s. 54).

Irazca'nın hak arayan bu dışa dönük tutumuna Haçça ve Fatma açısından bakıldığında Haçça'nın eşinin dediklerinden çıkmaması, ev işleriyle ilgilenmesi, kaynanasına gösterdiği derin hoşgörü geleneksel ataerkil toplumlarda kadınlarla uyumlu görülen cinsiyet rollerini içselleştirmesinden ileri gelir. Buna karşın Irazca'nın adil ve onurlu duruşunun yanında ne yazık ki Haceli'nin eşi Fatma ile oğlu Bayram'ın, ev yapılması için açılan çukurda cinsel birlikteliklerine öç alıcı bir eylemi gerçekleştirircesine neden olması okur için sarsıcı bir olaydır. Irazca'nın temsil ettiği kişiliğin en çok tartışılması gereken yeri burasıdır.

Fakir Baykurt'un *Kaplumbağalar* romanı da *Yılanların Öcü*'nde olduğu gibi kırsal toplumsal yapıda geçer. *Yılanların Öcü*'nde muhtar ve köy heyetinin sırtını dayadığı patriyarkal yapı; erkek otoritesine dayalı güç ilişkileri *Kaplumbağalar*'da yerini ortak ve dayanışmacı bir yaşama bıraksa da erkek egemen görüntü toplumsal yaşamda hakim unsurdur. Romana mekân yapılan Tozak köyünün sosyal-ekonomik koşulları alt seviyededir. Köy yoksuldur. Okulu olmayan köy yerinde Rıza öğretmenin 13'ü kız, 13'ü erkek toplam 26 öğrencisi vardır. Yoksulluk olgusu özellikle kadın yoksulluğu öğrenciler odağa alındığında trajik bir şekilde betimlenir:

“...kiminin saçları iki kat örülmüş. Örgülü saçlarını belden aşağı salıyorlar. Kiminin ensesi makas yüzü görmemiş. Kiminin eli bileğine kadar kir. Kiminin tırnağı uzun. Uzun tırnağının içi kir. Ayakları yalın. Ayakları da elleri gibi kara. Ayak tırnakları taşa çarpmış, fırlayıp gitmiş. Yaraları önce azmış, sonra kabuk bağlamış. Giysileri yama içinde. Yakaları, tokaları yok. Çiçekli ucuz basmalardan, yerli dokumalardan bulduklarını giymişler. Bu halleriyle de tatlı, sevimliyidiler” (Baykurt, 2004, s. 41).

Köyde yoksulluk sarmalında yaşayan kızların, eğitim sürecine bu anlamda entegrasyonu toplumsal cinsiyet adına önemsenmelidir. Ayrıca Baykurt, romanında kadınları da odağa alır. Cennet kadın, Döne, yaşlı ebe Hörü kadın, Esme, Senem, Güley, Sultan, Lütfiye Hanım, karşıda ise Rıza, Kel Bektaş, Muhtar Battal, Kır Abbas, Sırrı Bey, Hamdi Bey gibi erkekler konumlanır. Sosyal problem temelli romanda kadınların cinsiyetçi ele alınışına dair veriler de mevcuttur. Örneğin bir halayda kadınların cinsellik çağrıştırmacı biçimde anlatımı eleştiriye açıktır: “Kadınların halayı sürüyor. Ortalağa inceden bir ter kokusu çöktü. Ekşi, acımsı bir ter kokusu, erkekleri delirtiyor. Erkekler damarlarındaki kanın gürllemeğe başladığını duyuyor. Kadınlar durmadan dönüyor” (Baykurt, 2004, s. 70). Halayda kadınların sıralı bir şekilde oynamasının erkeklerde yalnızca cinsellik çağrıştırması, toplumun cinsiyetçi kurumunun emarelerini taşır. Tarlada erkeklerle birlikte çalışan, evde bir başına ev işleriyle uğraşan kadınların erkeklerin damarlarında gezinen kanı etkilemesi üst anlatıcının bir tercihi olsa gerek. Sonuç olarak ortak bir amaç uğruna bozkırda yoksul köyün kalkınması için erki temsil eden muhtarın da aynı sofrada olduğu bir köyde geçen roman, bir bakıma hazinenin taş dolu arazisini emekle temizleyip bağ yapan yoksul köylünün dramına kaynaklık eden koşullarda yaşamasından sorumlu olan iktidar kurumunun da eleştirisini içerir.

3. ÇUKUROVA'DAN İSTANBUL'A KADIN TEMSİLLERİ

Orhan Kemal, romanlarının konularını sosyal sorun ağırlıklı bir yelpazede yapılandırır. Toplumsal gerçeklikleri olduğu gibi yansıttığı roman sosyolojisinde sosyal ekonomik çelişkiler, alt sosyal katmanlardan gelen insanların yaşamları, çocuk ve kadın yoksulluğu, emek sömürsü, çalışan kadın sorunları ve göç (ırgat göçü) geniş bir yer tutar. Orhan Kemal'in romanlarını değişen toplumsal süreç içinde süren insan ilişkileri ve toplumsal çelişkiler açısından değerlendirmek mümkündür. Örneğin *Bereketli Topraklar Üzerinde* Çukurova'da geçerken, yoksulluk neticesinde roman dünyası *Gurbet Kuşları* yapıtıyla İstanbul'a taşınır. Kadın roman kahramanları yönünden her iki romanda değişmeyen tek yazgı; erkek egemen dünyanın nesnesi olmalarıdır. Çukurova'da geçen *Kanlı Topraklar*'da yine kadınlar aleyhine kurulu ataerkil bir toplumda yoksulluk belirleyici unsurdur. Kadın, erkeğin mülkü olarak kabul edilir. Kadınların şiddet görmesi, aşağılanması ve cinsel sömürsü belirgin bir şekilde işlenir. *Bereketli Topraklar Üzerinde* gördüğümüz dramatik sosyal gerçeklik, kadınların tarlalarda, evlerde kısaca mahrem ve kamusal alanda sömürülmelerinde somutlaşır. Küçük yaşta evlilikler, parayla satılan kızlar rastlanan durumlardır. Irgat başının kızları Selvi ve Seyran'ın babaları tarafından satıldığı erkekler tarafından geneleve düşürülüşleri trajik bir örnektir (O, Kemal, 2012, 2014). *Gurbet Kuşları* yapıtında kadının ikincil konumu sürer. Erkeklerin tacizleri, kadınların statülerinin düşüklüğü ön planda olmakla birlikte hizmetçilik yapan Ayşe'nin eşi Memet'e göre yaşam koşullarının zorluğu karşısında benliğini ortaya koyduğu çaba önemsenmelidir (O, Kemal, 2007c). *Hanımın Çiftliği*'nde refahın ve yoksulluğun insanları ayırdığı toplumsal dünyada, satılan kadınlar (Güllü), şiddet görenler, yoksulluk, cinsel sömürü (O, Kemal, 2009a, 2009b, 2013b), roman mekânının ve olaylarının değiştiği *Müfettişler Müfettişi 1-2*'de kadınlar söz konusu olduğunda değişmez. Eğitimsizlik, taciz, şiddet romanın ikincil karakterleri olarak betimlenen kadınların yaşadıklarını özetler (O, Kemal, 1995, 2010b). *Bir Filiz Vardı*'da kendisinden yaşça büyük biriyle para karşılığında evlendirilmeye çalışılan Filiz Uslu, kadınlara yönelik toplumdaki yaygın davranış bozukluğunun kurbanı olur (O, Kemal, 2015a). Orhan Kemal'in roman dünyasında çocuk kahramanların apayrı bir yeri vardır. Çocukların kötü toplumsal koşullarda yaşadıklarını burada belirtmek gerekir. Çocuk yaşta yapılan evlilik örneği *Kenarın Dilberi*'nde, Nebi Efendi'nin kızı yaşındaki Bedia'yı nikahlamasında görülür (O, Kemal, 2015c). *Sokakların Çocuğu Suçlu 1-2*'de Cevriye gibi küçük yaşta cinsel tacize uğrayan ve satılan kızlardan kenar mahallenin çorapçı kadınlarını içine alacak şekilde kadın karakterlerin çeşitliliği artar (O, Kemal, 2007a, 2008).

İstanbul'un roman mekânı olduğu eserlerden *Yalancı Dünya*'da çocuk yaşta artist olma hevesiyle İstanbul'a giden Neriman'ın içine düştüğü açmazlar, döneme dair çok sayıda örneklerden yalnızca biridir. Aynı şekilde *Sokaklardan Bir Kız*'da erkeklere hizmet veren kadın bedenlerinin sergilendiği eğlence ortamlarındaki konsomatris tiplerini okuruz. Leyla karakteri burada işlenirken küçük yaşta tacize, tecavüze uğrayan kızların yanı sıra namusu için yaşayan kızlar da (Nuran) verilir (O, Kemal, 2007b, 2013a). Bir başka romanı *Eskici Dükkânı*'nda ise giderek yoksullaşan bir ailenin geçinmek için pamuğa gitmelerinden sonra aile dengesi tamamen bozulur. Aile üyelerinin, komşuluk ilişkilerinde gördükleri sosyal destek kadınlar üzerinden kurulur (O, Kemal, 2005).

Orhan Kemal, biyografisini de yazan bir romancıdır. Bu anlamda *Dünya Evi*'nde, yoksulluk ve işsizlik içinde geçen yaşamında eşi fabrika işçisi Cemile ile evliliğini konu alır. Cemile özelinde fabrikada çalışan kadınlara toplumun nasıl olumsuz bir algıyla baktığı kritik edilir (O, Kemal, 2010a). *Murtaza*'da ise fabrikalarda çalışan kadınların nasıl sömürüldükleri ve nasıl tacize uğradıkları anlatılır. Ağır iş koşullarında Murtaza'nın iş başında uyuyakalan kızına karşı şiddeti, kızının ölümüyle noktalanır (O, Kemal, 2015b). *Yüz Karası* romanında Masume sevgilisi tarafından kullanılmıştır. Bu olay karşısında toplum baskısını hissedince intihar eder. Bu romanda da kadınların sosyal konumu iç açıcı olmamakla birlikte toplumsal yapıdaki var oluşlarıyla ele alınırlar (O, Kemal, 2011). Açıkçası cinsiyetçi sorunların çok derin kategorilerde işlendiği Orhan Kemal'in romanlarında kadınların konumu, erkeklerin kurduğu toplum içinde dışlama stratejisine eşlik eden bir damgalanma ve ötekileştirme süreciyle biçimlenir (Şeker, 2020b, s. 312).

4. AŞKIN GÖLGESİNDE KADIN YÜZLERİ

Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf*'u, 1900'lü yılların başında olayların Edremit kasabasında geçtiği sosyal konulu bir romandır. 1937 yılında basılan yapıt Tek Parti döneminin toplumdaki aksaklıklar karşısındaki tutumuna dair örtük bir eleştiri barındırır. Kasaba zenginlerinin çevresinde sessiz tanık konumundaki bürokrasi, söz konusu halk olduğunda taraflı davranmaktadır. Adli kolluğun tavrı ise sorun kaynakları arasında görülür. Romanın yansıttığı tarih ve toplumsal koşullarda erkek egemen sistemin üretilmesine hizmet edenlerin karşısında kadınların sosyal statüleri düşüktür. Özellikle yoksul ve yalnız kadınların yaşadıkları sorunlar içinde çaresiz kılınışları bunu doğrular. Zeytinliklerde çalışan, sonra Yusuf'un ailesine hizmet etmek için alınan, tecavüz mağduru Kübra ve annesi verilecek somut örneklerden biridir. Kübra'ya kasabanın ileri gelen eşrafı tarafından yapılanların bilinmesine rağmen, adaletsizlik hüküm sürer. Suça bulaşmış eşrafın şikayet konusu yapılmaması, Yusuf'un kaymakam üvey babasının bilgili olup sessiz kalması, patriyakanın kadın aleyhine işleyen yanındır. Ayrıca Kaymakam Salâhattin'in karısı Şahinde de geleneksel Türk romanında çizilen üvey anne profilinin hemen hemen bütün özelliklerini kişiliğinde taşır. Üvey oğlu Yusuf'un eşini, yani öz kızı Muazzez'i eğlence ortamlarına götürüp ondan yararlanacak kadar narsist bir tiptir (Ali, 1991). Şahinde örneğinde görüldüğü üzere erkeklerin ürettiği bir ataerkillik, kadın aracılığıyla da kurumsallaştırılır. Sabahattin Ali, cinsiyetçi bir toplumda romanlarını kaleme almıştır. Dolayısıyla bu toplumun gerçekliğini aktarma yolunu seçer. *Kuyucaklı Yusuf*'un, dönemin toplumsal gerçekliğini masaya yatırdığı gibi Türk romanını özgürleştiren bir bilincin en erken izdüşümlerini dokusunda taşıdığını söylemek mümkündür (Şeker, 2019a, s. 879).

Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* (1940) romanı ise aşk yaşayan iki roman kahramanını odağa alırken toplum eleştirisi içerir. İstanbul'da geçen romanın, aydınların eleştirel yanlarını kadın roman kahramanından hareketle ifşa etmesi ise güçlü bir sosyolojik dokusunun olduğunu gösterir. Kadınlar konusunda tipik ataerkil tutumlara sahip, içindeki şeytana her

defasında yenilen Ömer ile ailesinden ayrı İstanbul'da akrabalarının yanında müzik eğitimi almaya gelmiş Macide'nin iletişimi kadın aleyhindedir. Yaşı küçük olduğu için Ömer ile imam nikâhıyla yaşayan Macide, eşinin erkek arkadaşları arasında yer alan aydınların kadınlara karşı tutumlarından rahatsızdır. Öte yandan Ömer, Macide'yle ilişkisinde adeta kadını meta olarak görür. Kısa süreliğine karakola düştüğünde, ortak arkadaşları Bedri'ye teslim edişi, bir mal teslim edişi gibi olur. Romanda evliliklerin on beş-on altı yaşlarda yoğunlaşması ise toplum tarafından sosyal bir mesele olarak kabul edilmediğini gösterir. Kısaca Sabahattin Ali her iki romanında kadın temsillerine yer verirken, toplumsal bağlamı göz ardı etmemektedir (Ali, 2006, Şeker, 2020a).

5. ESİR ŞEHRİN KADINLARI

Kemal Tahir tarihsel romanlarıyla edebiyatçıların ilgisini çeken diğer yandan Anadolu toplumsal yapısına ilişkin sosyolojik değerlendirmeleriyle de edebiyat sosyologlarının sık başvurduğu bir yazardır. Tarihsel ve sosyal gerçeklere dayandığı roman yaklaşımıyla eserlerini yapılandırmıştır. Tahir'in romanlarında kadın karakterlerin varoluş biçimleri, dönemin toplumsal gerçeklerinden bağımsız değildir. Kadının sosyal statüsünün düşüklüğü romanlarda göze çarpmakla birlikte yazar, büyük oranda, inşa ettiği kadın tipler konusunda pek de olumlu değerlendirmeler almamaktadır. Tahir'in romanlarının sosyal gerçekliğini kır ve kent toplumsal dinamiği belirler. Her iki yapıda kadınların görünürlüğü çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Özellikle güçlü bir patriyarka romanlarında işlenme olanağı bulur. Bu yapıda kadınlar ezilen, dışlanan ve şiddet görenler arasında büyük çoğunluğu oluştururlar. Tahir'de, daha çok kadınlar eril toplumda katı cinsiyet rollerine uygun işlevleri yerine getirmekle ve aşırı cinsellikle örülü davranışlarıyla roman sayfalarında yer edinmektedirler (Şeker, 2020b).

Devlet Ana'da *Bacıbey* karakteri güçlü kadın olarak nitelediği "Osmanlı karısı" tiplmesiyle ele alınır (Tahir, 2014). Bu olumlu tiplemenin ötesinde, *Büyük Mal*'da Petek başta olmak üzere kadınların durumu iç acıcı değildir. Erkek söyleminde yaşamları sürerken, erkeklerin eğlence alemlerinde rahatlıkla kullanılırlar. Yoksul yaşam dinamiği içinde kadınların başlık parasıyla alınıp satılmasına sıkça rastlanır (Tahir,1990). *Sağırdere*'de Ayşe'de gördüğümüz gibi küçük yaşta kızlar başlık parasıyla satılır. *Körduman*'da kadınlar erkekler tarafından kolayca aşağılanır ve iftiraya maruz bırakılırlar (Tahir, 2016c, 2013a). *Kelleci Memet*'de kız kaçırma olayları ile kadına yönelik şiddet davranışlarının benzeri *Rahmet Yolları Kesti* romanında da işlenir (Tahir, 2008, 2015b). *Köyün Kamburu*'nda kadınlar kırsal yaşamın ötekileridirler; aşağılanma, cinsel istismar, erken yaş evlilikleri, şiddetin yanında kadınların yaşlandıkça bazı geleneklerin sürdürülmesinde toplumda rol sahibi oldukları da gözlenir (Tahir, 2010).

Esir Şehrin İnsanları 1'de, gazeteci Nedime, Fatma ve yalnızca aile saadetini düşünen Nermin, farklı sosyal yapılarda yaşasalar bile erkeklerin var ettiği evren içerisinde anlam arayışlarını sürdürürler (Tahir, 2015c). *Esir Şehrin Mahpusu 2*'de savaşın sonuçlarının parçalanmış aileler oluşturduğu ve geride kalan çocukları genelde kötü bir son beklediğine işaret edilir (Tahir, 2016a). *Kurt Kanunu*'nda Ballı Naciye ve Semra Hanım karakterleri üzerinden toplumda davranış sorunlarıyla yüklü bir cinsellik kadınlar üzerinden işlenir (Tahir, 2015a). *Hür Şehrin İnsanları 1*'de erkeklerin bakış açısıyla kadınlar ancak bir varoluş sergileyebilirken *Hür Şehrin İnsanları 2*'de Safo ve erkeklerin cinsel arzularını tatmin etmek için kullandıkları Madam Tamara gibi kadınlar romana taşınır (Tahir, 1995a, 1995b). *Bir Mülkiyet Kalesi*'nde ise kadınlar, düzen yanlısı, güçsüz ve bağımlı tipler olarak işlenir (Tahir, 1995c). Tahir'in hapisanede yattığı yıllarda da roman yazdığı bilinir. Bunlar arasında *Karılar Koşuşu*'nda, işledikleri çeşitli suçlar sonucunda içerde yatan kadınlar, erkek dünyasının

hedefinde yer alırlar: Eğlence aracı, cinsellik nesnesi, alınıp satılan vb özellikleriyle ön plana çıkartılırlar (Tahir, 2016b).

Damağası'nda yaşı küçük kız kaçırdığı için ceza alan erkeklerin yanı sıra kaçırdıkları kızları satan erkek tiplerini ele alınır (Tahir, 2013c). *Namuscular*'da kadınlar ağaların malı olarak gösterilir (Tahir, 2013b). Tahir'in bir sistem eleştirisi yaptığı romanı *Bozkırdaki Çekirdek*'te ise cinsiyet rollerini yerine getiren kadınlar ve yoksulluk içinde yaşayan kız çocuklarının durumları sosyal gerçekler temelinde kurgulanır (Tahir, 1976). Kemal Tahir'de kadınların, cinsiyet hiyerarşisinden etkilenişleri bunlarla sınırlı değildir. Kadın karakterlerin genelinde eğitimsizlik, sömürü, erken yaş evlilikleri, başlık parası, eğlence nesnesi olmaları, şiddet, cinsel istismar ve yoksulluk işlenmekle birlikte olumsuz izlek oluşturan bu karakterlerin ataerkil toplumsal yapı açısından değerlendirilmeleri gerekir.

6. KARANLIK YILLARDA ROMANINI ARAYAN KADINLAR

Vedat Türkali, Türk roman haritasında *Bir Gün Tek Başına*, *Mavi Karanlık*, *Yeşilçam Dedikleri Türkiye*, *Tek Kişilik Ölüm*, *Güven*, *Yalancı Tanıklar Kahvesi*, *Kayıp Romanlar* ve *Bitti Bitti Bitmedi* romanlarıyla yer edinmiş, 1940'lardan 2000'li yıllara kadar Türkiye'nin önemli politik ve sosyal konularını işleyen önemli bir yazardır. Türkali'nin romanlarında karakterler ülke sorunları etrafında bir tavır alırken kendi iç dünyalarının psikososyal gerçekliklerini sarsıcı bir şekilde yaşarlar. Romancı, toplum gerçeğine bağlı olarak sosyal karakterlerin niteliklerini en ince ayrıntısına kadar ele alır. Başka bir ifadeyle Türkali, özellikle roman karakterlerinden yola çıkarak, onların bireysel gerçekliğini derinlemesine incelerken, bir yandan da onları toplumsal panoramanın parçaları olarak sunar. Karakterler aracılığıyla çizilen toplumsal panorama, belli tarihi süreçleri gerçekçi ya da farklı açılardan görebilmek açısından önemli bir katkı sağlar (Koç, 2019, s. 77). Kuşkusuz romanların dokusunda ataerkil geleneksel kodlara göre biçimlenmiş bir toplumun karakterlerinin açmazları da toplumun cinsiyet kurulumuna göre biçimlenir.

Güven romanı İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde İstanbul'da geçer. Romanın gizli kahramanı başlangıcından beri şiirleri elden ele dolaşan Nâzım Hikmet'tir. Sosyal ekonomik durumu iyi bir aileden gelen iktidar partisine yakın zengin Eşref Bey'in kızı Necla ile daha alt ekonomik sosyal tabakadan gelen Turgut'un ilişkisinde temel çelişki gözlenir. Turgut, romanda özellikle iç konuşmalarında Necla'ya olan sevgisine ilişkin duygusunda hakkıyla bir özeleştiri veremez. Dürüst bir sevginin telaşından kaçan Turgut'un aklı Şefik Hüsnü'nün olduğu "partidedir." Ne var ki Turgut kadınlara ve cinselliğe yaklaşımıyla bağnaz bir insandır. Savunduklarında ilerici ancak yaşamında ve inanışlarında feodal bir tiptir. Türkali böyle bir yüzleştirmeyi okur için yapan ender romancılardanır. Turgut'un, Necla'nın önceki cinsel deneyimini öğrendiğinde "koridorun ucundan pis bir şeyden kaçır gibi" sığıması (Türkali, 1999a); erkek toplumunun kadını ele alıştaki sözde ahlaki dışavurumundan başka bir şey değildir. Turgut, Necla ile ilişkisini sürdürür, hatta birlikte olduğu aynı gün, komşusu şarkıcı Süheyla'ya da yok demez. Açık sözlü bir kadın olan Süheyla'yı ise tüccar Mithat arabasıyla ezer. Öldürülen bir kadındır. Zorba erkek yargılanmaz. Romanın erkek karakterleri Halil, Kemal, Nihat ve Turgut'un güvendikleri Rahmi Usta dahi Sovyetlerde kaldığı yıllarda birlikte olduğu bir kadından dünyaya gelen çocuğunu ne eşi Fehime'ye anlatmıştır ne de yakınlarına. Aynı minvalde Halil, romanın kadın kahramanlarından Seher'e aşık olmasına rağmen, terzi Lüsyen ile de cinsellik yaşar. Roman kahramanlarının arayışları içinde psikoseksüel halleri, yaşadıkları psikolojik çatışmalar, Türkali'nin, insan deneyimine ilişkin bilgisini ve analiz düzeyini gösterir.

Romanda görüldüğü üzere bir türlü halkla bütünleşemeyen hep önünde engeller olan/duvarlar örülen düşünceleri toplumca benimsenmedikçe Rahmi Usta ve gençler bir şekilde

kaybedeceklerdir. Ayrıca romanda genç erkekler açısından şöyle bir saptama yapmak mümkün; bir devrime inanıp kendi devrimini yapma konusunda çıkmaz içindedirler. Romanda Nazım'ın yurtdışına gittiği söylenir, Sabahattin Ali ise bunu başaramaz sınırdaki başı ezilerek öldürülür. Naziler, Sovyetlere yenilir, çelişkili gelir ancak içeride de toplumsal düşünceyi savunanlar, yenilgi yaşarlar. Kadınlar açısından ise harita dışı kalacak gençlerin yanında Seher ve Necla karakola alınır. Bırakılan Necla yaşamında keskin bir dönüş yapar. Tiyatrocu Salih'ten gördüğü şiddet üzerine ayrılan Julide ile birlikte yaşamaya başlar. Türkali, romana böylece cinsel yönelimi değişen bir kadın karakter kazandırır. 27 Mayıs 1960 sabahına giden yolun politik ve toplumsal boyutunu sağlam ve güçlü bir roman kurgusuyla veren Türkali'nin roman kahramanları içinde kadınlar zor bir toplumda karşı karşıya kaldıkları güçlükleri görmek yönünden önemli bir öngörü sağlarlar (Türkali, 1999b).

1960'lı yıllar, Vedat Türkali'nin bir başka romanının sosyal-tarihsel akışının geçtiği zamandır. Türkali, *Bir Gün Tek Başına*'da mekân olarak 1960'lı yılların İstanbul'unun seçildiği dönemde şehirde biriken farklı toplumsal kesimlerin sosyolojik dinamiklerini romana aktarır. Çeşitli sosyal ve politik sorunları barındıran gecekondu, fabrika işçilerinin talepleri, yoksulluk, üniversite öğrencilerinin demokrasi ve özgürlük talepleri, hükümetin sıkışmışlığı, Menderes hükümetinin İnönü'nün başını çektiği muhalefete tepkisi, artan öğrenci eylemleri, sokak çatışmaları arasında evli Kenan ile üniversite öğrencisi Günsel arasında başlayan aşkla Türkiye toplumsal yapısına açılır. Kenan, inandıklarına uygun yaşayamamış, bunun yüzleşmelerini yapan ve eşini aldatan bir tiptir. Eşine uyguladığı şiddet sonucunda eşinin ve çocuğunun evden ayrılışı, sevgilisi Günsel'in şüpheler üzerine uzak durmaya çalıştığı ancak karnında taşıdığı çocuğun Kenan'dan olduğunu söyleyemediği bir ortamda Kenan'ın intiharıyla roman bittiğinde geride yanıtı aranacak sorular kalır. Roman kadın kahramanı Günsel'in toplumu değiştirmek adına bulunduğu yerden; toplumun normları dışında ve kendisinden çok büyük evli biriyle sürdürdüğü ilişkide "gebe" kalarak yoluna devam etmesinin sonuçları ile erkek roman kahramanı Kenan'ın ölümü, yazarın bir tercihi mi sorusunu akla getirir. Aynısı erkek egemen toplum normları için de geçerlidir. Günsel toplumun cinsiyetçi yönünü eleştirmekle birlikte kendi iç konuşmalarından birinde: "erkek toplumuna koşullanmışız bir kez. Her haltı eder erkekler, erkek olur. Kızlar kız bile olamaz!..." şeklinde ifade ettiği tespitler bunu doğrulamaktadır (Türkali, 2019, s. 210.) Romanda kadın karakterlerin ele alınışında eleştiri alanı açan bir başka öge cinselliğin işleniş tarzıdır. Bu anlamda Rasim'in "Teşvikiye'deki lüks garsoniyerden Haliç'teki işçi evinde devrimciliğe!" ve Kenan ile birlikte olduktan sonra "Kadınım artık... Karısı değilim..." (Türkali 2019, s. 228-250) diyen Günsel'in dramı beyaz sayfalara yansır (Şeker, 2021).

Yalancı Tanıklar Kahvesi'nde Türkali 1960 yılların 27 Mayıs sürecine giden havasından 1970'li yıllara doğru çatışmaların yoğunlaşarak arttığı bir roman iklimine okuru davet eder. *Yalancı Tanıklar Kahvesi*'nde Ankara'da bombalanan FİDE kitapçısını kuran Nedim, bir toprak zengininin oğlu Ankara Üniversitesi Felsefe bölümü öğrencisi Muhsin, devrimci bir tip Salih erkek karakterleri oluştururlar. Ankara'da karşıt gurupların birbirini yok ettiği bir atmosferde, diğ hekimi Reyhan ile Muhsin arasındaki cinsellik ekseninde gelişen ilişki bir yanda diğ yanda ülke, 70'li yılların karanlık yıllarına tanık olur (Cömert'in kurşunlanması, Maraş olayları, Tanilli'nin vurulması, TİP'li gençlerin katledilmesi, İpekçi, Ümit Yaşar Doğanay, Türker cinayeti vb). Muhsin'in çocukluğu sürekli şiddete uğrayan bir anneye (Remziye) tanıklıkla geçmiştir. Baba nefreti, babasının ölümüyle geride bıraktığı işlerinin başına geçmesine engel olmayacaktır. Reyhan'ın samimiyeti ve yaşam gerçeklerinin farkında oluşuna karşılık Muhsin kendi toplumsal koşullarına gerisin geri dönecek ve çocukluk arkadaşını avukat Nahide ile evlenecektir. Yurtdışına burslu gitme olanağı bulunan Nahide, Muhsin'in kurduğu "denize düştük, yılanı sarıldık" cümleleri eşliğinde kalır. Vedat Türkali'de kadın erkek ilişkisi sorunludur. Aslında bu ilişki kurgusu birçok yönüyle toplumda

da sorunlu olduğu için roman bunu yansıtır (Türkali, 2009). Sosyolojik bir gözle bakıldığında, sorunun büyük kısmı patriyarkanın ürettiği şekilde yaşanır. Kamusal alan kadın için zor baş edebileceği engeller üretir. Erkeklerin karar alması daha kolaydır. Buna rağmen Türkali, roman sosyolojisinde kadın karakterlerle ilgili felsefi, sosyolojik, ahlaki, psikolojik ve pratik değerlerde tartışılan bir yazardır. Başka bir romana bakacak olursak, *Kayıp Roman'lar*, Türkali'nin *Güven* romanı biterken beşinci kitabı kim yazacak sorusu eşliğinde Almanya'dan dönen Dr. Nahit Kotar'ı merkeze alarak 2000'li yıllara doğru ülkenin politik ve toplumsal meseleleri etrafında örgülenir. Romanın kadın kahramanı Esme kendisinden yaşça büyük bu adama hayran kalması sonucunda aşk da girer romana. Her koşulda Türkali'ye göre "umutsuzluğa düşmemek için yazılır roman" (Türkali, 2004, s. 121). Türkali, romanında bir şey daha yapar, toplumsal cinsiyet tartışmalarının farkında olarak Esme'yi radikal feminist yanıyla tanıtır. Doktor Nahit'in kuşağı *Güven* romanından kalan acılı bir yazgının dışı vurumuyken Esme'yi düşüncelerinin, yaşam tarzının ve gücünün farkında bir karakter olarak okuruz. Ne var ki, Doktor Nahit'in hem sevgilisi hem de *yardımcısı* rolündedir. Bu romanda Türkali de vardır. Özellikle ülke gerçekleri söz konusu olduğunda üst anlatıcı rolüyle romanın içine girip düşüncelerini okura direk iletir. Esme yurtdışına giderken, Doktor kalpten ölür, ancak öncesinde yazdığı romanını Türkali'ye vermeyi başarmıştır.

7. PATRİYARKAYA KARŞI KADIN OLMAK

Yaşar Kemal, yerel roman mekânında geçen sosyal olayları, evrensel insanlık felsefesiyle işleyerek modern romanın olanaklarıyla kurulu eşsiz bir dünya yaratmayı başarmıştır. Çukurova ve İstanbul'da geçen romanlarında karakterler mekânların hafızasıyla birlikte ekolojik bir sistemde var olan sosyal-kültürel yapılar üzerine inşa edilir. Yaşar Kemal'in romanlarının en önemli özelliklerden birisi kadınların pasif karakter konumunda kurgulanmamasıdır. Bakıldığında, kadınların özellikle saygın roman kahramanları olarak var edildiğini gözlemleriz. Kuşkusuz ataerkil nitelikler içeren cinsiyet hiyerarşisinin yerel otoriteler ve iktisadi sistemle desteklendiği bir toplumsal yapıda, kadınların toplumsal cinsiyet rollerine uygun davrandıklarını da belirtmek gerekir. Ancak bu durum, bir var oluş mücadelesi içinde olan kadınların iradelerini ortaya koymalarında engel değildir. Yaşar Kemal'in romanlarına bu anlamda genel hatlarıyla eğildiğimizde; *Dağın Öte Yüzü'nün Ortadirek*, *Yer Demir Gök Bakır* ve *Ölmez Otu* isimleriyle birbirini takip eden ciltlerinde yaşam koşullarının zorluğu, yoksulluk, baskı içerisinde kurulan sosyal ilişkilerde köylülerin mit yaratma süreci işlense de güçlü patriyarkanın temsilcilerine karşı (Muhtar Sefer başla olmak üzere) Meryemce karakteri yer alır. Köylüler üzerindeki etkisiyle onurlu bir karakter olan Meryemce, serinin son cildinde muhtar Sefer'in isteği doğrultusunda adamı Ömer tarafından öldürülür (Y, Kemal, 2000a, 2000b, 2000c). *İnce Memed* romanı her ne kadar İnce Memed'in eksende olduğu ağa-köylü halk arasındaki toplumsal eşitsizliklere değinen sosyal konulardan hareket etse dahi, Hürü Ana, Kamer Ana, Evliya kadın Anacık Sultan, Hatçe, Döne, İraz, Seyran gibi kadın roman kahramanlarının içinde yer aldığı köy hayatında şiddetin eksilmediği, eşkıyalığın kol gezdiği, sosyal-ekonomik şartların olumsuz olduğu bir atmosfer sunar. Kadına karşı işleyen amansız patriyarka içinde irade sahibi yaşlı kadın akıl tipler ise romanda kadın kimliğinin işleniş biçimlerine dair bilgiler içerir (Y, Kemal, 2000d, 2000e, 2000f, 2000g). *Akçasazın Ağaları'nın Demirciler Çarşısı Cinayeti* ve *Yusufoğulları Yusuf* ciltlerinde kan davası aşiretlerin yanı sıra değişen iktisada uygun yeni ağa tiplerinin mücadeleleri arasında yoksulluk sarmalında yaşayan köylülerin yanı sıra kan davasını sürdüren Karakız Hatun tiplemesi dinamik bir tip olarak roman olaylarının akışında özne kılınır (Y, Kemal, 1998a, 1999a). *Kimsecik* serisinde kadın roman kahramanı Zero'nun eşi, üvey oğlu Salman tarafından öldürülür. Bunun ardından Zero, ailesi için var olma mücadelesi yürütür. Kadınların sosyal durumları toplumsal cinsiyet rolleriyle belirginleşmekle birlikte

yaşadıkları kırsal toplumda söz sahibi oluşları Zero karakteri üzerinden deneyimlenir (Y, Kemal, 1998b, 1999b, 1999c).

Yaşar Kemal'in bütün bir roman evreninde görmeye alışık olduğumuz iki hafıza mekân vardır: Sarıkamış ve Çanakkale. Bu yerler savaşların insanlarda yol açtığı dramlarla, göçlerle insan ilişkilerinde belirleyici güçlerini korurlar. Savaşın sonuçlarından en çok etkilenenler ise kadınlardır. Eşlerini ve çocuklarını savaşlar sonuçlansa bile bekleyeme devam eden kadınlar işlenir. *Bir Ada Hikâyesi*'ni oluşturan; *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, *Karınca'nın Su İçtiği*, *Tanyeri Horozları* ve *Çıplak Deniz Çıplak Ada* romanları bu nitelikte değerlendirilebilecek romanlar olmanın yanında toplum içinde kadınların saygın konumlarına dair örnekler içermeleri bakımından önemlidirler. Bu romanlarda Melek Hatun ve Lena gibi karakterlerin kişilik özelliklerinde Yaşar Kemal'in kadınlar konusundaki insancıl felsefesi somutlaşır (Y, Kemal, 2001a, 2002a, 2002b, 2012). Yaşar Kemal'in *Binboğalar Efsanesi*'nde Ceren ile *Ağrı Dağı Efsanesi*'ndeki Gülbahar, kendilerine halk tarafından verilen saygın değerlerle birincil karakter rolünde işlenirler (Y, Kemal, 2001b, 2000ğ). Yine *Deniz Küstü*'de kadın kahramanlar fazla belirgin olmasa da *Al Gözüm Seyreyle Salih*'te geçimini sağlamak için bez dokuyan bir ailenin kadınlarını yakından değerlendirme olanağı buluruz (Y, Kemal, 1998c, 2000h).

Yaşar Kemal'in romanlarında kadın kahramanlar erkek hegemonyasının kurduğu duvarlara karşı her koşulda var olma olanaklarını genişletirler. Bu farklılık, Yaşar Kemal edebiyatını güçlü kılan bir yandır. Yaşar Kemal, yaşadığı toplumu tüm değer yargılarıyla ve çelişkileriyle işlerken, kadın karakterleri ana figür olarak ele alır. Yaşar Kemal'in romanlarının toplumunda, kadınların, cinsiyetle özdeş tutulmuş birtakım rollerin işlevlerini yerine getirdiği, yani katı olmamakla birlikte toplumsal cinsiyet rollerine uygun davrandıkları da altı çizilmesi gereken bir niteliktir. Yazarın kendi roman ikliminde kadını dışlayan bir dilin belirtilerine rastlanmamasının yanında, erkek egemen toplumun bir kadın sorunu ortaya çıkardığı ve bunu sürdürdüğünü roman sayfalarının yansıttığı toplumsal gerçekten çıkarmak mümkündür (Şeker, 2019b, s. 31).

8. SONUÇ

Cinsiyet eşitsizliği sorunu diğer pek çok alanda olduğu gibi edebiyatta da üzerinde çalışılan bir konudur. Özellikle edebiyat türleri içinde yer alan romanda, cinsiyet eşitsizliği kadın kimliğine ilişkin sosyal sorunların ana çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu sebeple roman kadın kahramanlarının yaşadıkları sorunlara ilişkin yapılan sosyal analizler toplumsal cinsiyet ve feminist edebiyat araştırmalarında önemli bir yer teşkil eder. Türk edebiyatı da son yıllarda kadın çalışmalarının yoğunlaştığı bir alan izlenimi vermektedir. Bu temelde çalışmada ele alınan yazarların romanlarından hareketle bir değerlendirmede bulunmak gerekirse: Fakir Baykurt'un romanlarında kadınların sosyal statüsü düşük olmakla birlikte köy toplumsal gerçekliği bu durumu destekler. Orhan Kemal'in değişme ve sorun odaklı romanlarında, Çukurova ve İstanbul mekânları ataerkil normların etkisi altındadır. Kadınlar edilgen-pasif karakterler olarak çizilmiştir. Toplumcu bir edebiyat geride bırakan Orhan Kemal'in bir başka özelliği kadın bedeninin eğlence sektöründe kullanım biçimlerini işlemiş olmasıdır. Sabahattin Ali'nin romanlarında kadın kahramanlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürdüğü toplumsal yapılarda en çok etkilenen sosyal kesimleri oluşturmaktadırlar. Kemal Tahir'in romanlarında da geleneksel ataerkil toplum konturları roman kahramanlarının sosyal etkileşim sistemlerini oluşturmaktadır. Tahir, bu toplumsal yapının kadınlara biçtiği rollere sadık kalmakla birlikte diğer yazarlar içinde kadın konusunda en çok eleştirilendir. Romanlarında görüldüğü şekliyle eleştiriler; kadınların, erkeklerin gözetim ve denetiminde olması, cinselliklerinin ele alınış şekli, erkeklerin mülkü olarak verilmesi ile öne çıkmaktadır. Onun romanlarında ataerkil sosyal sistemin işleyişi cinsiyetçi hiyerarşi ile pekişmektedir. Vedat

Türkali'nin romanlarında ise kadın kahramanlar belirgin olmanın yanı sıra politik olaylar etrafında arayışlarını sürdürürler. Erkek egemen bir toplumda yaşananların kadınlara yansımaları daha örseleyici olmaktadır. Kadınlar, klasik roman anlayışında kendilerine biçilen sınırların aksine Türkali'nin romanlarında düşünce dünyalarında ve kamusal alandaki konumlarında var olma çabası içerisindedirler. Diğer yazarlara göre Yaşar Kemal'in romanlarında kadın karakterler çok güçlü patriyarkaya karşı bir duruş sergileyebilmektedirler. Ayrıca yoksulluk, toplumsal eşitsizlikler, şiddet gibi sorunlar kadınların yaşamında etkilidir. Yaşar Kemal'in romanlarını, incelenen diğer yazarların romanlarıyla karşılaştırdığımızda, alışık olmadığımız biçimde kadın roman kahramanlarının etkin kılındıklarını görürüz.

Özetle, çalışmada ele alınan toplumcu yazarların romanlarında erkek egemen kodların anlamlandırıldığı patriyarka kadın kimliği için kötü olandır ve toplumsal koşulların değişmesinin önündeki en büyük engellerden birisidir. Öte yandan iktidara ya da karar alma mekanizmalarına katılma konusunda kadınların karşısına dikilen toplumsal cinsiyet hiyerarşisi yanında erkek roman kahramanlarının, kendi içlerinde erkek hiyerarşisi üretme mekanizmasında kontrol etme ve iktidar olma nosyonu da işlevsel olabilmektedir. Dolayısıyla kadın, ayrıca *erkeğin baskıladığı erk sahibi olmayan erkek* tarafından da ataerkil ilişkilerin sürdürdüğü bir sosyal-kültürel-ekonomik alanın içinde doğrudan müdahaleye uğramaktadır. Bu çerçevede yapılacak sosyal analizler için yukarıda ele alınan yazarların geride önemli yapıtlar bıraktıklarını belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Ali, S. (1991). *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ali, S. (2006). *İçimizdeki Şeytan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fakir Baykurt (2004). *Kaplumbağalar*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Fakir Baykurt (2008). *Yılanların Öcü*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gürçay, S. (2018). "Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü Romanına Kültür İzleri Ve Semboller Bağlamında Bir Bakış", *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 6, 11-27.
- Kemal Tahir (1976). *Bozkırdaki Çekirdek*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kemal Tahir (1990). *Büyük Mal*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Kemal Tahir (1995a). *Hür Şehrin İnsanları I*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Kemal Tahir (1995b). *Hür Şehrin İnsanları II*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Kemal Tahir (1995c). *Bir Mülkiyet Kalesi*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Kemal Tahir (2008). *Kelleci Memet*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2010). *Köyün Kamburu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2013a). *Körduman*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2013b). *Namuscular*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2013c). *Damağası*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2014). *Devlet Ana*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2015a). *Kurt Kanunu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2015b). *Rahmet Yolları Kesti*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2015c). *Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehir Üçlemesi 1*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2016a). *Esir Şehrin Mahpusu, Esir Şehir Üçlemesi 2*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2016b). *Karılar Koğuşu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kemal Tahir (2016c). *Sağırdere*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Koç, Y. (2019). "Vedat Türkali'nin Güven Adlı Roman'ında, Şahıs Kadrosu Perspektifinden II. Dünya Savaşı'nın Topluma Etkileri", *Söylem Filoloji Dergisi*, 4 (1), 64-78.
- Orhan Kemal (1995). *Müfettişler Müfettişi I*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Orhan Kemal (2005). *Eskici Dükkânı*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Orhan Kemal (2007a). *Sokakların Çocuğu Suçlu 2*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2007b). *Yalancı Dünya*. İstanbul: Everest Yayınları.

- Orhan Kemal (2007c). *Gurbet Kuşları*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2008). *Suçlu 1*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2009a). *Vukuat Var Hanımın Çiftliği 1*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2009b). *Hanımın Çiftliği 2*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2010a). *Dünya Evi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2010b). *Üçkâğıtçı Müfettişler Müfettişi 2*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2011). *Yüz Karası*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2012). *Kanlı Topraklar*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2013a). *Sokaklardan Bir Kız*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2013b). *Kaçak Hanımın Çiftliği 3*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2014). *Bereketli Topraklar Üzerinde*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2015a). *Bir Filiz Vardı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2015b). *Murtaza*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Orhan Kemal (2015c). *Kenarın Dilberi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ortakçı, A. (2012). "Halk Bilgisi Yönüyle Fakir Baykurt'un Romanları", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 67-83.
- Saraçgil, A. (2005). *Bukalemun Erkek. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*. (Çev. S. Aktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şeker, A. (2019a). "Kuyucaklı Yusuf Romanının Kadın Kahramanlarını Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Psikososyal Yönleriyle Ele Almak", *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 6(22), 865-881.
- Şeker, A. (2019b). Yaşar Kemal'in Romanlarının Sosyolojik Dokusunu Feminist Edebiyat Eleştirisi Bağlamında Değerlendirmek. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 19, 15-35.
- Şeker, A. (2020a). "İçimizdeki Şeytan'a Yenilmeyen Macide'nin Toplumsal Cinsiyet Açısından Düşündükleri", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 297-308.
- Şeker, A. (2020b). *Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Şeker, A. (2021). *Kadın Roman Kahramanları. Toplumsal Cinsiyet, Edebiyat Sosyolojisi Ve Roman Okumaları*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Tiken, S. (2009). "Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü Adlı Romanına Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 43-56.
- Vedat Türkali (1999a). *Güven 1*. İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.

- Vedat Türkali (1999b). *Güven 2*. İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- Vedat Türkali (2004). *Kayıp Romanlar*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Vedat Türkali (2009). *Yalancı Tanıklar Kahvesi*. İstanbul: Turkuvaz Yayınları.
- Vedat Türkali (2019). *Bir Gün Tek Başına*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yaşar Kemal (1998a). *Demirciler Çarşısı Cinayeti, Akçasazın Ağaları 1*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (1998b). *Yağmurcuk Kuşu, Kimsecik 1*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (1998c). *Deniz Küstü*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (1999a). *Yusufoçuk Yusuf, Akçasazın Ağaları 2*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (1999b). *Kale Kapısı, Kimsecik 2*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (1999c). *Kanın Sesi, Kimsecik 3*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000a). *Ortadirek, Dağın Öte Yüzü 1*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000b). *Yer Demir Gök Bakır, Dağın Öte Yüzü 2*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000c). *Ölmez Otu, Dağın Öte Yüzü 3*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000d). *İnce Memed 1*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000e). *İnce Memed 2*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000f). *İnce Memed 3*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000g). *İnce Memed 4*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000ğ). *Ağrıdağı Efsanesi*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000h). *Al Gözüm Seyreyle Salih*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2001a). *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, Bir Ada Hikâyesi 1*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2001b). *Binboğalar Efsanesi*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2002a). *Karınca'nın Su İçtiği, Bir Ada Hikâyesi 2*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2002b). *Tanyeri Horozları, Bir Ada Hikâyesi 3*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2012). *Çıplak Deniz Çıplak Ada, Bir Ada Hikâyesi 4*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BEING EFFECTIVE OR BEING CORRECTIVE IN WRITING CLASSES?

Berra ABBASOĞLU*

ABSTRACT

Providing corrective teacher feedback to English language learners is a significant and effective point for Turkish students. Many studies have been done to fix the importance of corrective teacher feedback. The overall aim of this study was to focus on the way that the instructors can change the students' point of view from teacher-corrective feedback to peer- feedback. A semi-structured interview with English Language Teaching instructors was conducted. Coding and frequency analysis of the codes in the interviews were used for the qualitative part of the research. Based on the results of the qualitative analysis, ELT instructors thought that although teacher feedback could be useful for students in writing classes, but peer feedback is more useful because of peer learning, distinguishing between evaluation and assessment, and also improving a learner-centered point of view. Furthermore, ELT instructors believe that teachers of writing classes should find a way for helping their students change their point of view from not trusting to trusting peer feedback. However, it is not the end of the story and the teachers should have a good planning for preparing students for peer feedback and also, they should train them by using some checklists as a guidance.

Keywords: Written feedback, teacher-corrective feedback, peer-feedback

---

*Dr. Berra ABBASOĞLU, Ufuk University, Education Sciences Faculty, faranak.abbaszad@ufuk.edu.tr
Orcid: 0000-0001-5971-2094
Makale Gönderim Tarihi: 08.06.2022
Makale Kabul Tarihi: 29.06.2022

YAZMA DERSLERİNDE ETKİLİ OLMAK VEYA DÜZELTİCİ OLMAK?

ÖZ

İngilizce öğrenenlere düzeltici öğretmen geribildirimini sağlamak, Türk öğrenciler için önemli ve etkili bir noktadır. Düzeltici öğretmen geribildirimiminin önemini tesbit etmek için birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın genel amacı, öğretmenlerin öğrencilerin bakış açısını öğretmen düzeltici geribildirimden akran geribildirimine nasıl değiştirebileceklerine odaklanmaktır. İngilizce dili öğretimi öğretmenleri ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Araştırmanın nitel kısmı için görüşmelerde yer alan kodların kodlama ve frekans analizi kullanılmıştır. Nitel analizin sonuçlarına dayanarak, İngilizce dili öğretimi öğretmenleri öğretmen geri bildiriminin öğrenciler için yazma derslerinde faydalı olabileceğini, ancak akran geribildiriminin akran öğrenmesi, ölçüme ve değerlendirmeyi ayırt etmesi ve ayrıca öğrenci merkezli bir bakış açısı geliştirmesi nedeniyle daha yararlı olabileceğini düşündüler. Ayrıca, İngilizce dili öğretimi öğretmenleri, yazma dersleri öğretmenlerinin, öğrencilerinin bakış açılarını akran geri bildirimlerine güvenmemekten güvenmeye değiştirmelerine yardımcı olacak bir yol bulmaları gerektiğine inanmaktadır. Ancak, bu hikâyenin sonu değil ve öğretmenler, öğrencileri akran geribildirimine hazırlamak için iyi bir planlamaya sahip olmalı ve ayrıca bazı kontrol listelerini yol gösterici olarak kullanmalarını eğitmelidirler.

Anahtar Kelimeler: Yazılı geri bildirim, öğretmen düzeltici geri bildirim, akran geri bildirim

1. INTRODUCTION

English language is one of the foreign languages in Turkey through which the students may face some difficulties in writing. Writing can be considered as a complex process from first drafts to last final published one. Tillema (2012) explained that although writing is one of the most important skills in foreign language, but it is the most challenging skill to be learnt. Although writing is rather complicated and tedious activity, despite its growing importance not only in the school curriculum but also in real life, it has been neglected for many years. It needs to be taught and learnt in a correct way. To increase effectiveness and reduce negative thoughts about writing, students and educators should keep in mind that writing is a dynamic and ongoing process that involves a mutual relationship. Chastain (1998) stated that writing down one's thoughts is difficult, even under the most favorable and natural circumstances.

In writing classes, teachers have the role of providing feedback as they read ,in addition to that, it is generally the intention of the students to present their documents to their teachers to see how far they have achieved the intended goal of their work. So, the teachers and students in writing classes are running a reciprocal activity. Chastain(1998) mentioned that: "As the conception of writing has changed from that of a product to a process, teachers have begun to emphasize the need to provide more assistance during pre-writing rewriting, writing, and post-writing phases of assigned writing activities. They now include a variety of classroom activities designed to prepare the students to do assignment better with fewer problems, to teach the students how to manage the writing process, and to give the students response and feedback that is more natural and useful" (p.253, as quoted in Külekçi, 2012, p.137)

According to Kamberi, 2013, teacher-feedback is considered to be the more powerful than peer-feedback. Burke & Pieterick, 2010 define teacher feedback as, "Positive, reciprocal arrangement in which tutors' written comments signal information to students about how well they are on course to their target, and students in turn use the comments to redirect their learning." Before comparing the difference between teacher feedback and peer feedback, the researcher tried to give a clear definition of feedback itself.

Nicol&Macfalane-Dick (2006) gave the following comprehensive list of good feedback practices:

- "1.help clarify what good performance is (goals, criteria, expected standards);
- 2.facilitate the development of self-assessment(reflection) in learning;
- 3.deliver high-quality information to students about their learning;
- 4.encourage teacher and peer dialogue around learning;
- 5.encourage positive emotional beliefs and self-esteem,
- 6.provide opportunities to close the gap between current and desired performance;
- 7.provide information to teachers that can be used to help shape teaching." (p.7)

Bijami, 2013 introduced Peer feedback under different names such as peer response, peer review, peer editing, and peer evaluation. Peer-feedback can be considered as a participation of peers in learning. Peer feedback should be detailed, suitable, high-quality, timely, accurate, constructive,

outcome-oriented, encouraging, positive, intelligible, and focused on what is done well and what needs to be improved. (Konold & Miller, 2005; Gielen & De Waver, 2015).

Gielen et al. (2010) clarified that: “Peer feedback is an assessment form performed by equal status learners. It does not contribute to the assessee’s final grade and has a qualitative output. The assessor discusses the strengths and weaknesses of a specific performance at length and indicates suggestions for further improvement. It is the counterpart of feedback by a teacher”(p.144).

Hyland (2003) explains that peer review helps develop communication competence further, inspires greater student participation, creates an authentic communicative context, and helps writers understand the needs of readers, and also encourages interaction between students.

In writing classes, the place of language teaching remains unclear to many teachers who are seeking to teach composition skills while facing issues in student writing that many of their students have yet to develop the linguistic resources necessary for communicative competence. This research aims to determine the appropriate ways of teaching and giving feedback for writing activities. To help students learn to work collaboratively and overcome the limitations of working alone, peer feedback has been targeted.

1.2. Statement of the problem

English language teachers had problems in giving corrective feedback in written works. They looked for ways to help their students learn to correct themselves and their friends. There were so many researches in the effectiveness of corrective feedback (Ferris,1999; Truscott 1996,1999). But here the researcher tried to put forward the importance of innovative methods in giving feedback for students’ written work. So the main goal of this study is focusing on the positive sides of using innovation in giving feedback and conducting a learner-centered point of view. So, here the researcher is looking for the ways that can help the students move in true path for giving peer feedback.

1.3. Aim of study

To investigate the perceptions of university English language instructors on how to improve the students’ point of view in giving peer feedback, a semi-structured interview was conducted to shed light on the instructors’ opinions in the ways of using peer feedback and helping their students improve positive perceptions about it. The most important part in this investigation is looking for the ways to help the students understand the positive sides of peer feedback and also know the exact goal of peer feedback.

1.4. Research Questions

Following the above mentioned aim of this study, questions were directed to English Language university instructors to uncover their perceptions in peer feedback and their given methods for changing students’ point of view from teacher feedback to peer feedback. Questions were as follows:

RQ1: Is teacher feedback useful?

RQ2: Is peer feedback useful?

RQ3: Is there any reason for students' trust in teacher feedback?

RQ4: Is there any reason for helping students trust in peer feedback?

RQ5: Could the teachers help their students in improving positive perception towards peer feedback?

2. LITERATURE REVIEW

Many studies have been conducted to examine the effectiveness of peer feedback. Mendonça and Johnson, 1994, claimed that peer feedback is offered as a pedagogy to give language learners more self-control. The reason is that peer correction would allow for more flexible and non-forceful decisions about whether or not students should adopt their peers.

Peer feedback should be considered as a more modern and democratic pedagogy in terms of self-determination and centering on the student concepts that give students more freedom and independency.

Gielen et al. (2010:145) made a classification of the benefits of peer feedback as follows:

“1. Firstly, peer feedback can increase the social pressure on students to perform well on an assignment.

2. Secondly, research in higher education shows that students often perceive peer feedback as more understandable and more useful.

3. A third argument in favour of peer feedback is that it increases the students' ability to understand feedback.

4. Fourthly, peer feedback is quicker. As teacher feedback often has a considerable delay after the submission of an assignment or test, feedback sometimes is not available until after the curriculum has passed to another topic.

5. Fifthly, peer feedback can be part of an increase in the frequency or amount of feedback.

6. A sixth possible advantage is the individualisation of feedback. If teachers try to provide more timely and more frequent feedback, they often organise it collectively to make this feasible. Collective feedback cannot, however, address personal needs and provide opportunities for personal interaction as often as individual feedback can. Additionally, pupils are not likely to show their ignorance or uncertainty during a collective session, so a lot of questions will not even be posed. Peer feedback can make it feasible to provide individual feedback, leaving the teacher available for personal interaction whenever assessors and assesseees cannot find an answer to a specific question.

7. A final argument is the association of feedback with power issues, emotions and identity. Learners may hide their weaknesses and doubts from the teacher, rendering teachers unaware of particular student difficulties or misconceptions. Peer feedback may bypass these difficulties since it is less power-sensitive.”

According to Grabe & Kaplan(1996), responding to peer feedback and making suggestions allows students to see similar problems and weaknesses in their own writing. In this regard, students would have the opportunity to read different thought and reasoning formats. They can also assess themselves by reading the written work of their peers. According to Pienemann(1989), whenever the students feel ready they will consider feedback. Raimes(1983), takes into account both language form and content in peer feedback .

There were several investigations which explained learners` revisions after getting peer and teacher feedback and these studies clarified that peer feedback focuses on meaning-level revisions (Connor & Asenavage, 1994; Hedgcock & Lefkowitz, 1992; Yang et al., 2006). Paulus(1999) gives the name of peer collaboration to peer feedback.

Some studies focused on the advantages of using peer feedback as bringing an original sense of being an audience in writing tasks(Keh, 1990; Mittan, 1989), and it also improves students` critical thinking and analysis abilities (Chaudron, 1984; Keh, 1990).

But the important thing here is that students may not trust their peers feedback, because they are also themselves learning the language (Allel & Connor, 1990; George, 1984; Mangelsdorf, 1992; Nelson & Murphy, 1993). This shows that students need more help for understanding the main aim of peer feedback and the teachers in the classroom are responsible to guide them in true way. According to some researches, if there are useful trainings in peer feedback, there would be improvements in peer revisions and it fosters the quality of student writings (Chaudron 1984; Zamel 1985; Mendonca & Johnson 1994; Berg 1999).

3. METHOD

3.1. Sample/Participants

This study involved 5 ELT instructors of a foundation university in Turkey. All of the instructors were experienced in teaching writing skill and giving feedback.

3.2. Instruments

In this study, a qualitative data collection instrument was utilized to conduct a semi-structured interview with ELT instructors to determine their perception towards teacher feedback and peer feedback and the way that ELT instructors could help their students get motivated and be encouraged to peer feedback. The semi-structured interview, comprising 5 questions, was conducted with 5 instructors who were working in English Language Teaching Department and all were experienced in teaching writing classes. Coding and frequency analysis of the codes in the interviews were the methods used for the qualitative part of the research.

3.3. Data collection procedures

A semi-structured interview was done to determine the reason for which some instructors may find teacher feedback useful, the reason for the students` trust in teacher feedback and also it tried to answer the questions related to the usefulness of peer feedback, and at last the ways that the instructors could help their students be motivated to peer feedback. For the interview sessions, the researcher got appointments in advance and conducted the interview privately. Whenever necessary, the researcher facilitated the interview part by clarifying the unclear parts.

3.4. Data analysis

To analyze qualitative data collected via interviews, content analysis was done by the researcher. In this technique, coding is done by taking the similarity of the vocabulary uttered by the participants into account and they were divided into different themes.

In the first part, the reasons for usefulness of teacher feedback were taken into account and the answers of ELT instructors were codified and divided into three themes. These three themes include teacher as being everything in the classroom, teacher as being more knowledgeable one, and teacher as the only one who gives grades.

Secondly, the reasons for usefulness of peer feedback have been considered. This part could be divided into three themes as learning from each other, understanding the difference between evaluation and assessment, and learner-centered classes.

In the third step, reasons of students' trust in teacher feedback have been analysed. This topic could be divided into two themes which are focusing on evaluation than assessment and focusing on grades, not learning process.

The fourth part which comprises the reasons for helping students trust peer feedback was divided into two themes as changing students point of view and focusing on the role of innovation.

Lastly, the researcher tried to analyse the ways for helping students in giving peer feedback. This part in itself could be divided into three themes as: good planning, training, and using checklists.

4. RESULTS & FINDINGS

Table 1 shows that according to 60% of the instructors, some teachers found teacher feedback useful because they think the teacher is everything in the classroom. Also 40% of the instructors believe that the teachers may think they are the only knowledgeable one in the classroom. About 80% of instructors claim that because the teachers give grades to students' written work, it can be the other reason for usefulness of teacher feedback.

More than half of the instructors mentioned that writing class teachers consider themselves as the authority of the class and they are the only one who can decide about evaluation in the class. But less than half of the instructors believe in the thought that the writing teachers are the most knowledgeable one in the classroom. Approximately, a big number of instructors agree with the idea that whenever the writing class teacher is giving the grades, so, s/he is giving feedback.

Table 1. Reasons for usefulness of teacher feedback

Reasons	f	Percentages
1. Teacher is everything	3	60%
2. Teacher is knowledgeable	2	40%
3. Teacher gives grades	4	80%

According to table 2, the results revealed that only 20% of the instructors show the learning from each other as one of the reasons for usefulness of peer feedback. 40% of them claim that understanding the difference between evaluation and assessment is another reason for usefulness

of peer feedback. Also again 40% of instructors believe that because peer feedback is learner-centered it is useful for students.

Table2. Reasons for usefulness of peer feedback

Reasons	f	Percentages
1. Learning from each other	1	20%
2. Understanding the difference between evaluation and assessment	2	40%
3. Being learner-centered	2	40%

Table 3 involves the reasons of students` trusting teacher feedback. About 20% of instructors show focusing on evaluation rather than assessment as one of the reasons students` trusting in teacher feedback. 80% of instructors believe that students` focusing on grades , not the process of learning is another reason.

Table 3. Reasons of students` trusting in teacher feedback

Reasons	f	Percentages
1.Focusing on evaluation, not assessment	1	20%
2. focusing on grades,not learning process	2	80 %

Table 4 indicates that there are reasons for helping students trust peer feedback. 80% of instructors believe by changing students` point of view, the teachers can help them trust peer feedback. Also all of the instructors give importance to the role of innovation as the another reason.

Table 4. Reasons for helping students trust peer feedback

Reasons	f	Percentages
1.Changing point of view	4	80%
2. focusing on the role of innovation	5	100 %

According to table 5, there are three ways that the teachers can help their students give peer feedback. 80% of the instructors believe that for helping students, the teachers should make good plans. Also 80% of instructors give more importance to training in peerfeedback. And only 60% of the participants focus on the roles of checklists in helping students.

Table 5. The ways for helping students in giving peer feedback

Reasons	f	Percentages
1. Good planning	4	80%
2. Training	4	80 %
3. Using checklists	3	60%

5. DISCUSSION

5.1. Discussion of the findings of RQ1: Is teacher feedback useful?

In this part researcher tried to answer the question related to usefulness of teacher feedback and the reasons for getting teacher feedback as useful were under focus. Three themes have been codified here, as: Teacher is everything in the class, teacher is knowledgeable, and teacher gives grades. According to the answers of participants, 60% of them think that in the classes teacher feedback gain more importance because in Turkey the teacher can be considered as everything in the classroom. So, teacher feedback is received more attention. some answers of the ELT instructors were as follows:

- Teacher feedback is useful because the teacher is the only authority in the classroom,
- Teacher feedback is useful because the teacher is the source of true answers,
- Teacher feedback is useful because the teacher is everything for students,

About 40% of the participants accept that the teacher is knowledgeable in the classroom, so teacher feedback can be dealt as important in writing classes. A few responses are shown below:

- The teacher know everything,
- The teacher is more knowledgeable,
- S/he teaches everything,
- The teacher knows how to correct students.

Also about 80% of the participants show that because the teachers are giving grades, so it can be a good reason for considering teacher feedback as useful one. Some sentences of instructors are as:

- Teachers evaluate and score the writing activities,
- Teachers are grading the tasks,
- Teachers evaluate the writing papers.

5.2. Discussion of the findings of RQ2: Is peer feedback useful?

Regarding the usefulness of peer feedback, the participants answered through three themes: learning from each other, understanding the difference between evaluation and assessment, and being learner centered.

About 20% of participants pointed out “learning from each other” as one reasons for showing the usefulness of peer feedback. According to their answers, when the students are giving feedback to each other they can learn from each other more. Here are some responses of participants:

- Students are learning with and from each other,
- Students can learn from their peers,
- Students are trying to analyse their friends written work learn through that,
- Students learn that their friends are making mistakes as well.

This result can be corresponded to Gielen et al. (2010) who emphasized the learning part of peer feedback. According to this mentioned study, students are assessors who are discussing the strengths and weaknesses of peers` written work and they learn.

And also 40% of participants expressed that by giving peer feedback the students could understand that they are not evaluating each other but they are assessing. 40% of participants agreed that students would like to have learner centered rather than teacher centered class. According to them by giving peer feedback, the students can improve their self-confidence.

Some sentences of instructors are as:

- As the students are giving feedback to their peers, they can feel themselves as the center of learning,
- Students can feel themselves as responsible,
- Students would be happy to be responsible for their learning,
- Students can see themselves at the center of teaching and learning.

5.3. Discussion of the findings of RQ3: Is there any reason for students` trust in teacher feedback?

Answering the question related to students` trust to teacher feedback, participants of this study respond under two themes: focusing on evaluation not assessment, and focusing on grades not learning process.

According to 20% of participants believe that students are focusing on evaluation , not assessment. So, the students think that giving peer feedback is a kind of evaluation, not assessment. Because of this reason they only trust their teachers` feedback. A few responses are shown below:

- By focusing on scoring, the students think that their teacher should give grades,
- The students are taking feedback as a kind of evaluation,

-The students don't know that the feedback is not evaluation.

This result could be covered by (Allel & Connor, 1990; George, 1984; Mangelsdorf, 1992; Nelson & Murphy, 1993) Through which the peers are shown as learners and couldn't manage feedback.

About 80% of participants consider focusing on grades and not learning process as the important reason of trusting teacher feedback. In a context which grades gain more importance than learning process, it is natural that students prefer teacher feedback as the true one. Some answers of the instructors were as follows:

- Students are focusing on grades,
- Students do not know how to focus on learning process,
- Students give more importance on grades,
- For students scoring is at the center of learning,
- Students are getting afraid of their scores.

5.4. Discussion of the findings of RQ4: Is there any reason for helping students trust in peer feedback?

In considering the reasons for helping students trust peer feedback, participants answered under two themes: changing point of view, and focusing on the role of innovation.

80% of participants agreed that by helping students trust peer feedback, they can help them change their point of view from evaluation focused to assessment focused one. So, students can benefit from the advantages of peer feedback in their learning process. A few responses are shown below:

- Students don't know for which reason they should trust their peers,
- Students don't know the difference between assessment and evaluation,
- Students think that evaluation and assessment are the same,
- Teachers should help their students know the difference between evaluation and assessment.

All of the participants(100%) accepted that innovation in new era is an important factor and for following concepts of innovation, the students should trust peer feedback in this new age. Some sentences of instructors are as:

- In innovative age which everything demands novelty, new ideas should be followed,
- Peer feedback means innovation in teaching,
- Peer feedback is important point of view in a world full of novelty.

5.5. Discussion of the findings of RQ5: Could the teachers help their students in improving positive perception towards peer feedback?

Good planning, training, using checklists are the themes that the participants pinpointed related to the ways for helping students in giving peer feedback. 80% of participants explained that for helping students in improving positive point of view towards peer feedback, the teachers should manage a good planning. Without a planning it would not be possible. The following are the answers of the instructors:

- Before a good planning peer feedback is not running true,
- For teaching peer feedback, the teachers should have a plan for that,
- Teachers should plan all steps for peer feedback very well,
- Teachers could not manage peer feedback without organizing a plan.

Also, for creating positive perception, training in peer feedback was considered as an important factor. Because according to 80% of participants the students couldn't manage peer feedback by themselves and they should be trained completely. A few responses are shown below:

- A training in peer feedback is a prerequisite,
- Without teaching how to give peer feedback, students would not be able to manage it,
- Teachers should give a detailed steps for giving peer feedback,
- A training part in peer feedback is necessary for students.

This part can be corresponded to (Chaudron 1984; Zamel 1985; Mendonca & Johnson 1994; Berg 1999). In the mentioned research, useful training in peer feedback is necessary.

About 60% of participants referred to using checklist could be a lead-in way for students to improve their peer feedback skills. It could direct them to walk in a true path. A few responses are shown below:

- Using checklists can show the road for students,
- There should be a checklist as a guide for students to find their path.

6. CONCLUSION

This research shed light on teachers' perceptions of peer feedback and their tendency to improve students' trust in peer feedback. In total, it was concluded that all instructors had positive attitudes towards the innovative role of peer feedback. Most of the instructors agree that for creating a sense of trust in students, their point of view should be changed from teacher feedback to peer feedback. Because the instructors believe that for students' grades in their writings play an essential role and it makes them prefer mainly teacher feedback.

Also, the students could rarely distinguish the difference between evaluation and assessment and this may direct them into the path of teacher feedback. Because the students are taking evaluation

and assessment equal and they could not focus on the process of learning in itself. Also the instructors puts forward the idea that by changing the students` point of view, they never consider the teacher as everything and the only knowledgeable in class. For this reason, the students will be able to trust their peers and will be motivated to a learner- centered learning process. If the students know that they are assessing their peers written work for learning, not grading, they would be encouraged.

Lastly, it should be mentioned that a good planning, an effective training, and providing checklists as clear criterias can help students be motivated and be encouraged towards peer feedback. So, having positive attitudes towards peer feedback is not enough. A good plan may give a clear map to teachers and students to know how could they move. After organizing a plan for peer feedback, there should be a well designed training for students. Also, using a clear checklist may be a guide for students to follow the steps in peer feedback.

REFERENCES

- Allel, S. K., & Connor, U. M. (1990). Exploring the dynamics of cross-cultural collaboration in writing classrooms. *The Writing Instructor* 10, 19-28.
- Berg, E. C. (1999a). "Preparing ESL students for peer response". *TESOL Journal*. 8, 20-25.
- Bijami, M. (2013). Peer feedback in learning English writing: Advantages and disadvantages. *Journal of Studies in Education*, 3(4), 91-98.
- Burke, D., & Pieterick, J. (2010). Giving students effective written feedback. *Open University Press*
- Chaudron, C. (1984). The effects of feedback on students' composition revisions. *RELC Journal* 15(2), 1-14
- Connor, U., & Asenavage, K. (1994). Peer response groups in ESL writing classes: How much impact on revision? *Journal of Second Language Writing*, 3(3), 257–276.
- Chastain, K. (1988). Developing Second- Language skills: Theory and practice. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Ferris, D. (1999). The case for grammar correction in L2 writing classes: A response to Truscott (1996). *Journal of second language writing*, 8(1), 1-11.
- George, D. (1984). Working with peer groups in the composition classroom. *College Composition and Communication* 35, 320-326.
- Gielen, M., & De Waver. (2015) Structuring peer assessment: Comparing the impact of the degree of structure on peer feedback content. November 2015 Computers in Human Behavior 52:315-325
- Grabe W., & Kaplan, R. B. (1996). Theory and practice of writing: An applied linguistic perspective. New York: Longman.
- Hedgcock, J., & Lefkowitz, N. (1992). Collective oral/aural revision in foreign language writing instruction. *Journal of Second Language Writing*, 1(3), 255–276.
- Kamberi, L. (2013). The Significance of Teacher Feedback in EFL Writing for Tertiary Level Foreign Language Learners
- Keh, C. (1990). Feedback in the writing process: A model and methods for implementation. *ELT Journal*, 44(4), 294–304
- Konold, C., & Miller, C. D. (2005). *TinkerPlots: Dynamic data exploration*. Emeryville, CA: Key Curriculum Press
- Kulekci, G. (2012). Teaching Writing. F. Çubukçu (Ed.), Teaching skills: From theory to practice (pp. 133-156). Nobel.

- Mendonca, C. O & Johnson, K. E. (1994). Peer review negotiations: revision activities in ESL writing instruction. *TESOL Quarterly* 28, 745-769
- Mangelsdorf, K. (1992). Peer reviews in the ESL composition classroom: what do the students think? *ELT Journal* 46,274-284.
- Mendonça C. O., & K. E. Johnson (1994). Peer review negotiations: Revision activities in ESL writing instruction, *TESOL Quarterly*, Vol. 28, 4,745-769.
- Nelson, G. L., & Murphy, J. M. (1993). Peer response groups: do L2 writers use peer comments in writing their drafts? *TESOL Quarterly* 27, 135-142.
- Nicol, D. J., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative assessment and self-regulated learning: A model and seven principles of good feedback practice. *Studies in higher education*, 31(2), 199-218.
- Paulus, T. (1999). The effect of peer and teacher feedback on student writing. *Journal of Second Language Writing*, 8, 265–289.
- Pienemann, M. (1989). Is language teachable? Psycholinguistic experiments and hypotheses. *Applied Linguistics*, 1, 52–79.
- Raimes, A. (1983). *How English works: A grammar handbook with readings*. New York: Cambridge University Press
- Tillema, M. (2012). *Writing in first and second language. Empirical studies on text quality and writing processes*. Utrecht: University of Utrecht (Doctoral Dissertation). Retrieved October 17, 2020, from <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/241028>.
- Yang, M., Badger, R., & Yu, Z. (2006). A comparative study of peer and teacher feedback in a Chinese EFL writing class. *Journal of Second Language Writing*, 15, 179–200
- Zamel, V. (1985). Responding to student writing. *TESOL Quarterly* 19,79-101.

JEWELRY SECTOR WITHIN THE PERSPECTIVES OF TRANSACTION COST and NETWORK APPROACHES: INFORMALITY and ECONOMIC ADVANTAGE

Beste ALTINÇUBUK*

ABSTRACT

Jewelry sector has different characteristics from other sectors. There is no documentation in the sector, but the actors in the sector can reach to a common agreement. Although the products subject to trade is quite expensive, transactions in the sector are carried out without documents. In other words, the actors in the sector do not need legal documents such as checks and promissory notes for the trade. There is a closed system in jewelry sector and this mechanism directs the system. This research attempts to investigate the determinants of the relations in jewelry sector. While trying to show these determinants, this study investigates to what extent network and transaction cost approach explain the survival of the relations in the sector. It is explored in the study whether trust network between buyer and supplier in jewelry sector affects the informality of the sector and the informality in the jewelry sector is a mechanism that facilitates the economic advantage between buyers and suppliers.

Keywords: Trust, Network, Jewelry, Informality, Economic Advantage

---

*Lecturer Dr., Ufuk University, Vocational School, Management and Organization,
beste.altincubuk@ufuk.edu.tr, Orcid Id: 0000-0002-0894-2372

Makale Gönderim Tarihi: 24.03.2022
Makale Kabul Tarihi: 12.05.2022

İŞLEM MALİYETİ VE AĞ YAKLAŞIMLARI PERSPEKTİFİNDEN KUYUMCULUK SEKTÖRÜ: KAYIT DIŞILIK VE EKONOMİK AVANTAJ

ÖZ

Kuyumculuk sektörü diğer sektörlerden farklı özelliklere sahiptir. Sektörde belge bulunmamaktadır fakat sektördeki aktörler ortak bir anlaşmaya varabilmektedirler. Ticarete konu olan ürünler oldukça pahalı olmasına rağmen sektördeki işlemler evraksız yapılmaktadır. Bir diğer deyişle, sektördeki aktörler ticaretin yürümesi için çek, senet gibi kıymetli evraklara ihtiyaç duymamaktadır. Kuyumculuk sektöründe kapalı bir sistem bulunmaktadır ve bu mekanizma sisteme yön vermektedir. Bu araştırma kuyumculuk sektöründeki ilişkilerin belirleyicilerini incelemeye çalışmaktadır. Bu belirleyiciler ortaya konulmaya çalışılırken, ağ ve işlem maliyeti yaklaşımının sektördeki ilişkilerin ayakta kalmasını etkileme ölçüsü araştırılmaktadır. Çalışmada kuyumculuk sektöründe alıcı ve tedarikçi arasındaki güven ağının sektörün kayıt dışılığını etkileyip etkilemediği ve kuyumculuk sektöründeki kayıt dışılığın alıcılar ve tedarikçiler arasında ekonomik avantajı kolaylaştıran bir mekanizma olup olmadığı incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güven, Ağ, Mücevher, Kayıt Dışılık, Ekonomik Avantaj

1. INTRODUCTION

A significant part of economic action does not happen in a legitimate framework, rather economic activities take place in an informal environment. The links between people are embedded within the power relations in social networks. Firms organize the relationships between people by means of actors. Network relations help actors to create connections with other firms (Yeung, 2005). To show their legitimacy and interests, organizations provide network relations with other firms.

As a part of network relations, informal networks are potential tools that allow support for information and knowledge exchanges. The presence of non-contractual informal networks enhances information and know-how process. Jewelry sector is an important example of this informal network. Because of the factors that nurture the relationship between actors, informality is quite essential in jewelry sector.

In jewelry sector there is no written documentation in trades. Trades are made verbally. Although there is no documentation, they can reach to a common agreement. Relationships are very important in the sector. The relations between wholesalers, baggers and jewelry shops creates the system. There is a chain in the system and everybody is related with each other. Furthermore, if there is a problem in the sector, everybody is affected from the problem. Everybody needs each other. There is an order in the system and trust network leads to a system without documentation.

Although the product (jewel) subject to trade is very valuable in economic sense, there are no contracts between buyer and supplier. As there are no contracts in the system, the trade relations in the sector are mostly informal and network relations have profound effect.

In this study I try to draw a framework about jewelry sector and struggle to find the dynamics of relations in the sector. While drawing this framework, I look how sector's structure gives way to relations in the sector within the perspectives of transaction cost and network approaches.

Practically, by investigating the characteristics of relationships in this sector, this may be an opportunity for jewelry companies to find the most useful way to survive within the structure of their relationships.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Transaction Cost Theory versus Market Mechanism

The organization is viewed as a production entity in classical and neoclassical economics, with the goal of serving competitive entrepreneurs according to the rule of diminishing returns. The market, on the other hand, is considered as an important tool for organizing economic activities, while the corporation is merely regarded as "a black box, which responds directly to changes in costs and the pressures of the market" (Hodgson 1988, as cited in Yeung, 2005, s.308). In neoclassical economics, the company does not play a significant role; instead, they are primarily concerned with price equilibrium and resource allocation (Yeung, 2005).

On the other hand, according to transaction cost theory, changes in transaction cost do not only rely on market price, but also depend on economic exchange. They contain monitoring and contractual performance costs as search and information costs. However, transaction costs do not depend on market price of the goods or services, they are governed by exchange. As

monitoring and contractual performance are difficult to assess, it is also problematic to determine transaction costs (Robins, 1987).

Williamson (1985) claims that by means of bureaucratic governance, transaction costs can be decreased. As market system contains less transaction costs than governed transactions, costs of governance in the real world are outweighed (Robins, 1987).

2.2. Transaction Cost Theory, Trust and Opportunism

The transaction cost theory establishes a foundation for analyzing the dynamics that affect organizational structure in response to changing economic conditions. As a driving force of social change, economic efficiency gains evolutionary relevance. Transaction-cost minimization is a vital factor for organizations. According to transaction cost theory, organizations are seeking for the situation that creates minimum transaction costs. When the transactions costs are greater, contracts are more hierarchical (Pisano, 1989; Pisano 1988, as cited in Gulati, 1995). Furthermore, opportunism creates most remarkable transaction costs (Gulati, 1995). Contracts play an important role to protect firms from opportunism. A legal contract has a profound effect to provide a framework. Trust neutralizes the effect of opportunistic behavior and consequently reduces the transaction costs associated with an exchange. Trust provides an alternative control mechanism, it can compensate for contracts in exchanges (Bradach & Eccles, 1989, as cited in Gulati, 1995).

Opportunism between firms may create high transaction costs and as a result trust can arise. Some behavior may lead firms to lose business relations with their partners, can ruin relationships between firms. As a result, they may lose reputation (Granovetter, 1985; Macaulay, 1963; Maitland, Bryson, & Van de Ven, 1985, as cited in Gulati, 1995).

2.3. Network Approach and Social Ties

In any event, later behavioral and managerial theories about the firm have attempted to unpack the firm as a collection of successful assets (Garnsey 1998; Penrose 1995, as cited in Yeung, 2005). The application of such a methodology to the company hypothesis has called into question the firm's neoclassical origins. Coase (1991, s.4) emphasized that “the main reason why it is profitable to establish a firm would seem to be that there is a cost of using the price mechanism”. Williamson eventually caught up with his work. In structuring financial activities and limiting transaction costs within economic groups, Williamson (1985) specifies the alternative "governance structures". Firm is handled, as a center of negotiations constituted by administration tools, both contractual and non-contractual (Aoki, Gustafsson, and Williamson 1990, as cited in Yeung, 2005). An alternative administration way occurs in the market by means of firm. The firm is more seen as coordinating tool than as a profitable entity in the economy.

The idea of the adequacy of progressive power inside the company has been labeled as “the atomized and anonymous market of classical political economy, minus the discipline brought by fully competitive conditions—an undersocialized conception that neglects the role of social relations among individuals in different firms in bringing order to economic life” (Granovetter, 1985, s.495).

To organize social life, social actors govern the integration of network relations. As opposed to being a profitable tool or a capitalist entrepreneur, it is a discursive process, which occurs, in social interaction. Power relations among actors are important between firms; relations are constructed during social discourses. In brief, the firm evolves from a social environment which is created by social networks and actors ingrained in networks (Yeung, 2005). We cannot see the firm as a static “point” or “black box” as identified by Arrow (1999). It is, without a doubt, a

growing and dynamic organization, shaped by continuous social ties and conflicts of ideas between social actors. It is a dynamic and developing association developed by means of progressing social relations.

The firm's perception differs from the neoclassical view of the firm as a production unit. As firm is not only consist of exchange and transactions, network analyze also does not view firm as a center of negotiations. The role of social actors has an important role between firms (Yeung, 2005).

Substantivists underlined that, unlike classical and neoclassical economists, we cannot think of the economy as separate from social life. As Polanyi et al. (1992, s.33) mentioned, "the human economy, then, is embedded and enmeshed in institutions, economic and noneconomic". Organizations are a result of social rationality as well. Social constructionism has emerged as a result of this modern organization paradigm. This perspective claims the idea of the socially built nature of current associations (Granovetter, 1991; Yeung, 2005).

Actually, modern organizations show that it is not an obligation for a firm to engender in transaction costs that are low. Indeed, minimizing transaction costs should be viewed as a result of financial underpinnings rather than a reason for them. The importance of social embeddedness in a network is supported by the relational approach, which give importance to social embeddedness in a network. (Yeung, 2000).

As social actors and their relationships create nature of firm, it may be more beneficial to focus on how social actors and their relationships are organized. Since the firm is primarily made up of social actors and their ties, it's useful to look at how these connections are managed. Some researchers suppose that the firms have ability to build social capital (Nahapiet and Ghoshal 1998; Tsai and Ghoshal 1998, as cited in Yeung, 2005). These abilities are set in relations between firms and network is an important tool to maintain these relations. As a result, it is possible to govern the firm by managing social factors. Moreover, if it is possible to govern social relations so it will be possible to reduce transactions costs. It is accordingly critical to see how actors in society directs the organization by creating network relations which characterizes the firm.

In economics, this social perspective on the firm eliminates the firm's "undersocialized" status. Social constructionism becomes a part of this process since the corporation is considered as a coordinating mechanism for the effectiveness of collective acts of social actors.

Furthermore, networks are also within this social constructionism. Networks are both stable and dynamic at the same time. Individual commercial transactions between companies are frequently conducted using a secure connection mechanism. New relationships are formed on occasion, and some early ties are shattered for various reasons, but the majority of interaction occurs within existing partnerships. Existing relationships, on the other hand, are continually changing as a result of interactions between firms in the context of transactions carried out inside the relationship (Johanson and Mattsson, 1987).

Network position plays an important role in determining the cumulative nature of market activities. Firms have certain positions in the network at any given time. They describe the network's links with various firms, which are the result of previous network operations. (Johanson and Mattsson, 1987). Such relationships are important and may reduce transaction costs. Because there is risk in social trade relationships, trust is necessary, and organizations can demonstrate their trustworthiness to one another.

2.4.Trust and Informality

The placement of network contact in social situations takes into account the development of trust. Contracts are considered as more effective when they are accompanied by trust. Accordingly, transaction costs decrease by means of trust between social actors (Lazzarini and Miller, 2008). Moreover, the embeddedness debate mentions the significance of social relationships in the development of trust and decreasing misbehavior. “The widespread preference for transacting with individuals for known reputation implies that few are actually content to rely on either generalized morality or institutional arrangements to guard against trouble” (Granovetter, 1985, s.490).

Trust based networks create an informal exchange process within the formal sector (Lomnitz and Sheinbaum, 2004). Trust is a key issue on the emergence of social networks and leads to an informal economy. It is difficult to sustain formality in a trust-based network. The expectation of obeying rules in both social and economic sense is problematic.

3. THEORETICAL FRAMEWORK

In jewelry sector multi-digit figures of money generally emphasized. Countries like Italy, India, China and Turkey have leadership in the sector. The global jewelry trade is worth billions of dollars, with hundreds of tons of jewelry produced each year (Gereffi, 2007, as cited in Evren 2010). Although it is risky to make transactions in the sector, it is not usual between diamond traders to make contracts and legitimate their trade relationships (Richman, 2005). Besides, the members of the sector fulfill the contractual rules without coercion. Jewelry industries in most of the countries are affected from social networks (Carnevali, 2011). In addition to the fact that the Turkish jewelry industry has an important place in the world, the business in the sector is also based on trust and social relations instead of written documents.

Due to the relational contracting practice in the sector, trust has a vital role for the survival of the sector. The sector depends on verbal agreement and reputation between actors instead of contracts. By means of this trust mechanism, collective action and networks play an important role in jewelry sector.

Most sociologists claim that actor is socialized and the social norms, rules and obligations direct the action (Coleman, 1988). Coleman gives the example of diamond market, which has a closed community and there are strong family ties and interaction; they do not need for inspection. There is no formal insurance in the sector; the sector is going by informal relations and close network ties. In the lack of these relations, the market would not work efficiently (Coleman, 1988). Coleman claims that as a consequence of closure of the social structure, sectors with the close network can monitor and guide behavior easily.

The networks have a direct influence on one's interest in and intrinsic incentives for participating in activities. Closely related to direct influences are notions of reputation and fairness in which either negative or positive social pressures encourage you to act or not to act. Since administration structures rely on connections between actors, it is sensible to expect that they change with the behavior of those actors.

By means of strong ties, trust occurs and becomes a part of the network structure in jewelry sector. Consequently, as trust increases the actors who will not need contracts and as a result trust decreases transaction costs. The diamond market example shows that close network relations led to low transaction costs. Close network structure of jewelry sector highlights the collective action of actors who belongs to this close network.

As Coleman (1990) emphasizes actor's values, behavior and the reputation through a network give rise to trust. In jewelry sector trustworthy behavior between buyer and supplier emerges from common values and norms.

Trust does not have an important place in a perfect market. As knowledge is perfect, transaction costs do not occur. Contracts are arranged perfectly so there is no place for cheating. Moreover, if an effective outsider authorizes the agreement, rules of contract does not allow for deception. Because of this, it is not rational for an actor to obey the rules of the contract (Lazzarini and Miller, 2008). Hence, we do not encounter opportunism and guile in a perfect market.

On the other hand, sectors like jewelry sector, which depends on trust relations, does not have perfect markets. In this sector, trade goes without contracts and it depends on networks between organizations. Moreover, trust relations create the network between organizations. These trust relations generate an informal economy. The term opportunism, which is one of Williamson's core concepts, can be used to describe network features of the sector. Opportunistic behavior may result in uncertainties and these uncertainties leads to risk of being exploited in social interactions. Trust is an important tool to reduce opportunism. Trust is an important concept in network analysis as well. The network approach, which is more in line with social exchange theory, views firms as social units. Because of this, there is place for opportunism and guile but the strength of trust reduces opportunism and guile. Correspondingly reduces transaction costs.

In jewelry sector network relations depend on informal mechanisms. The main aspect of informal systems is to focus on the social examples of communication between firms. As the number of transactions increase firms get acquainted with one another and create social connections. By means of these social attachments and norms they create a trust network without contracts. Granovetter (1985, s.489) emphasized, "Embeddedness in network relations is strongly related to trust". Trust between two actors empowers them to have a commonly helpful relationship, which is not controlled by implementing contractual laws.

Granovetter (1973) also mentioned the strength of weak ties. He emphasized that weak ties can create bridges for new sources. But in contrary, in jewelry sector strong ties plays more important role. As trust has a vital effect on relations in jewelry sector, strong ties help buyers and suppliers to increase social interactions within the close network structure of sector.

Transactions costs and the structure of relations between organizations can change as a result of social context. This aspect is important in light of the fact that repeated relations can develop trust between organizations, and trust can reduce the transaction costs (Granovetter, 1992; Marsden, 1981). Due to the strength of trust relations in jewelry sector, there are no contracts in trade relations and consequently reduces transaction costs.

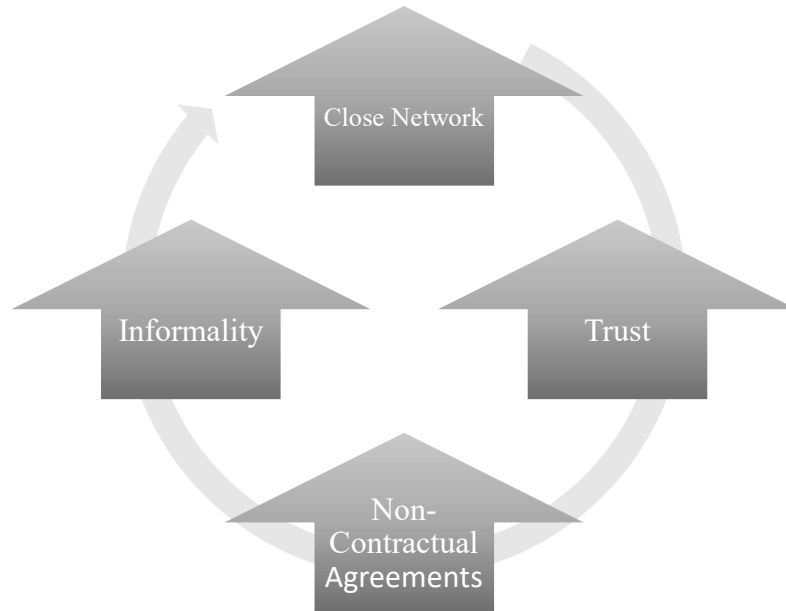
Transaction cost economics claim that, if there are no transactions costs, there would be exchange processes between units (Williamson, 1985, 1991). When market mechanism is not successful, governance of organization is seen as a solution. Transaction cost economics is not just concerned with, how to govern transaction costs, but they are also interested in how the organizational structure may change in the relation with exchange activities (Gulati, 1995). Emphasizing on the cost minimizing process and ignoring the social embeddedness of transactions is the main lack of transaction cost theory (Wu and Choi, 2004).

In jewelry sector the commodity subject to trade is very valuable so there is a place for opportunism. Some researchers in transaction cost and relational view mention that long-term relationships reduce opportunism (Ghoshal and Moran, 1996). The trust created between buyer and suppliers emerges from close network relations.

In jewelry sector, the transactions that take place between buyers and suppliers are a long running process, since all of the previously mentioned members share most of the values and norms that shape their interactions within the network and the transactions that exist in the same network (Macaulay, 1963). These norms and values create a trust network in which they do not need to make contract for their trade relations.

Trust based network structure of jewelry sector gives rise to informality. Furthermore, this informality seen as a formal process within the trust-based network structure of jewelry sector. The informal structure of sector enables actors to survive economically in a more advantageous position.

As we can see in the Figure 1, if the closure of network increases in jewelry sector, trust increases. The increase of trust leads to rises in the number of non-contractual agreements. Furthermore, buyer and supplier in the jewelry sector begin to make their trades without obeying legal issues, without paying taxes. As a result, informality and “black economy” increases.

Figure 1. Relationship Between Trust and Informality in Closed Network Jewelry Market

As a result, it can be proposed that trust relationships between buyer and supplier may lead the actors in the jewelry sector to behave in a more informal way.

Proposition 1: Trust network between buyer and supplier in jewelry sector increases the informality of the sector

In addition, in jewelry sector, the informal relationships between buyers and suppliers give them opportunity to pay less tax. Moreover, the strength of the network ties put the actors of the sector in a more advantageous position in economic sense. As there are no contracts between buyer and supplier, it gives them flexibility in paying process. Jewelry shops are not paying their money to suppliers in advance. They put a date for payment and this date is flexible according to each side. This flexibility gives the advantage of using third persons' money. The system is going with trust relationships. There is a network between buyer and supplier. Although there is no documentation, by means of trust the system works. If there is an untrustworthy behavior in the relationships, the system automatically sent the untrustworthy people from the system. Because of the network system in the sector, instead of using credits

from banks buyers prefer to use suppliers' money without giving interest to them. This structure of sector gives them an important economic advantage. Therefore, it is proposed in this study that the informal structure of the jewelry sector may pave the way to economic advantage between buyer and suppliers in the sector.

Proposition 2: Informality in the jewelry sector is a mechanism that facilitates the economic advantage between buyers and suppliers

4. CONCLUSION

This research has focused on the interactions in an informal sector (jewelry sector). The study is concerned not only with transaction cost approach and trust network structure of jewelry sector but also examined the informal structure of the sector. Trust is an important determinant of relations in this network. A system is created in the jewelry sector by means of this trust network and strong structure of this network decreases transaction costs in the sector. On the other hand, the informality of jewelry sector gives an important economic advantage to the actors in the sector.

In this study I effort to explore the effects of network due to trust mechanism in jewelry sector and combine these effects with informal structure of the sector. Furthermore, I investigate whether trust network between buyer and supplier in jewelry sector affects the informality of the sector and informality in the jewelry sector is a mechanism that facilitates the economic advantage between buyers and suppliers.

The aim of the study is to learn the structure of jewelry sector and how the sector survives. In jewelry sector there is no written documentation in trade. Trades are made verbally. Although there is no documentation, they can reach to a common agreement. Relations are very important in the sector. The relation of wholesalers, baggers and jewelry shops creates the system. There is a chain in the system and everybody is related with each other. If there is a problem in the sector everybody is affected from the problem. Everybody needs each other. There is an order in the system. Jewelry shops are not paying their money to wholesalers in advance. They put a date for payment and this date is flexible according to each side.

Credibility and being well known has a profound effect on relations in sector. Reference is very important and by means of good reference you can stay in sector. Everybody is investigated in sector and the credibility gives person reliability in the sector.

If there is a disagreement between wholesaler, bagger and jewelry shop, the side, which creates the problem, sent out of the system. As there is no documentation in trades in sector, the system creates its own mechanism. The people who don't carry out the rules of the system are sent out from the system automatically.

As derived from the literature the most important factor of the going mechanism in sector is goodwill. There is no documentation in trades in sector and everything is going with goodwill. Agreement is made on price and nobody goes back on his or her promise. Everybody believes the goodwill of relations. Both of the sides are sure about their goodwill.

This goodwill may come from trust relations. Trust has a vital place for them. The system is going with trust relationships. All of the relations in the sector depend on trust. There is a trust chain between each other. Although there is no document in agreements, by means of trust the system works. If there is an untrustworthy behavior in relations, the system automatically sent the untrustworthy people out from the system.

To sum up, from this study we can derive that, relations in jewelry sector do not only depend on the relationships between actors and their linked transaction costs. But also trust identifies the relations, which are created by repeated ties over time. We cannot handle only transaction costs or social factors to explain the relationships in this sector; we should also look the informal structure of the sector. Informality has a profound effect on the survival of relationships in the sector. Last but not least, this study shows that, in jewelry sector, in which there are no contracts we should also think how the economic advantage of informality shapes the survival of network relations in the sector.

REFERENCES

- Arrow, K. J. (1999). *Firms, markets and hierarchies: the transaction cost economics perspective*. Oxford University Press on Demand.
- Barney, J. B., Hansen, M. H., 1994, "Trustworthiness as a source of competitive advantage," *Strategic Management Journal*, 15: 175-190.
- Carnevali, F. 2011. *Social capital and trade associations in America, c.1860-1914: A microhistory approach*. *The Economic History Review*, 64(3): 905-928.
- Coase, R. H. (1991). *The nature of the firm (1937)*. *The nature of the firm*, 18-33.
- Coleman, James S., 1988, "Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure", *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, 95-120.
- Coleman, James S., 1990, *The Foundation of Social Theory*, Harvard University Press.
- Çörek, Ç. (2011). *Is jewelry still a craft? The role of trust of work ethic in jewelry sector (Doctoral dissertation, Master's thesis, Ankara: Middle East Technical University)*.
- Eceral, Ö.Tanyel, Köroğlu, A.Bilge, Uğurlar Aysu, "Kuyumculuk Kümeleri: İstanbul Kapalıçarşı ile Dünya Örneklerinin Karşılaştırılması Değerlendirilmesi", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt.20, Sayı.70, 121-143.
- Evren, Yiğit, 2010, "İstanbul'da Kültür Ekonomisini Döndüren Çarklardan biri: Mücevher Tasarımı ve Kuyumculuk", *Sektörel Araştırma Raporu*.
- Ghoshal, S., & Moran, P. (1996). *Bad for practice: A critique of the transaction cost theory*. *Academy of management Review*, 21(1), 13-47.
- Gössling, Tobias, 2004, "Proximity, Trust and Morality in Networks", *European Planning Studies*, Vol.12, No.5, 675-689.
- Granovetter, M, 1985, "Economic action and social structure: The problem of embeddedness", *American Journal of Sociology*, 91: 481-510.
- Granovetter, M. (1991). *Governance of the American Economy (Vol. 5)*. Cambridge University Press.
- Granovetter, M. (1992). *Economic institutions as social constructions: a framework for analysis*. *Acta sociologica*, 35(1), 3-11.
- Granovetter, M. (1995). *Coase revisited: Business groups in the modern economy*. *Industrial and corporate change*, 4(1), 93-130.
- Granovetter, M. S. (1973). *The strength of weak ties*. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Gulati, Ranjay, 1995, "Does Familiarity Breed Trust? The Implications of Repeated Ties for Contractual Choices in Alliances", *Academy of Management Journal*, Vol.38, No.1, 85-112.

- Gulati, Ranjay, Dialdin, Dania A., and Wang Lihua, 2002, Organizational networks. Joel A.C. Baum (Der) The Blackwell Companion to Organizations, 281-303, Oxford: Blackwell.
- Jeffries, F. R., Reed, R., 2000, "Trust and adaptation in relational contracting," *Academy of Management Review*, 25(4): 873-882.
- Johanson, Jan, Mattsson L.G., 1987, "Interorganizational Relations in Industrial Systems: A Network Approach Compared with the Transaction Cost Approach", *International Studies of Management and Organization*, Vol.17, No.1, 34-48.
- Jung,F, Danielle, Lake.A David, 2011, "Markets, Hierarchies, and Networks: An Agent-Based Organizational Ecology", *American Journal of Political Science*, Vol. 55, No. 4, 971–989.
- Lazzarini, S., Miller, G. 2008. "Dealing with the Paradox of Embeddedness: The Role of Contracts and Trust in Facilitating Movement Out of Committed Relationships", *Organization Science*, 19(5): 709-728.
- Lomnitz, L. A., & Sheinbaum, D. (2004). Trust, social networks and the informal economy: a comparative analysis. *Review of Sociology*, 10(1), 5-26.
- Marsden, P. V. (1981). Introducing influence processes into a system of collective decisions. *American Journal of Sociology*, 86(6), 1203-1235.
- McEvily, B., Perrone, V., Zaheer, A. 2003. Trust as an organizing principle. *Organization Science*, 14 (1).
- Macaulay, S. (1963). The use and non-use of contracts in the manufacturing industry. In Stewart Macaulay: Selected Works (pp. 33-58). Springer, Cham.
- Meijer, S, Hofstede, G. J., Beers, G., Omta, S.W.F., 2006, "Trust and Tracing game: learning about transactions and embeddedness in a trade network", *Production Planning and Control*, Vol.17, No.6, 569-583.
- Mizruchi, Mark S., Galaskiewicz, Joseph, 1993, "Networks of Interorganizational Relations", *Sociological Methods&Research*, Vol.22, No.1, 46-70.
- Orban, Annamaria, 2000, "Trust, Embeddedness and Networks in Economic Relations", *Society and Economy in Central and Eastern Europe*, Vol. 22, No. 4, 152-163.
- Polanyi, K., Granovetter, M., & Swedberg, R. (1992). The sociology of economic life. The economy as instituted process, 29-51.
- Richman, Barak, "How Communities Create Economic Advantage: Jewish Diamond Merchants in New York" (2005). Duke Law School Faculty Scholarship Series. Paper 8.
- Robins, James A., 1987, "Organizational Economics: Notes on the Use of Transaction- Cost Theory in the Study of Organizations", *Administrative Science Quarterly*, 32:68-86.
- Sellitto, Carmine, 2011, "Organisational Structure: Some Observations on the Importance of Informal Advice and Trust Networks", *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, Vol. 6, Iss. 2, 1833-1882.

- Siegel, David A., 2009, "Social Networks and Collective Action", *American Journal of Political Science*, Vol.53, No.1, 122-138.
- Sydow, J. (2002). "Understanding the constitution of inter-organizational trust," In C. Lane and R. Bachmann (Eds.) *Trust within and between Organizations*, 31-63 (New York: Oxford University Press).
- Uzzi, B, 1997, "Social structure and competition in interfirm networks: The paradox of embeddedness", *Administrative Science Quarterly*, 42: 35-67.
- Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism*. Simon and Schuster.
- Williamson, O. E. (1991). *Economic institutions: Spontaneous and intentional governance*. *JL Econ. & Org.*, 7, 159.
- Wu, Wei-Ping, Choi L.W, 2004, "Transaction Cost, Social Capital and Firms' Synergy Creation in Chinese Business Networks: An Integrative Approach", *Asia Pacific Journal of Management*, Vol.21, 325-343.
- Yeung, H. W. C. (2000). Organizing 'the firm' in industrial geography I: networks, institutions and regional development. *Progress in Human Geography*, 24(2), 301-315.
- Yeung, H. W. C. (2005). "The Firm as Social Networks: An Organizational Perspective", Vol.36, No.3, *Growth and Change*, 307-328.

TÜRKİYE'DE DÜNYA KAPİTALİZMİYLE EKLEMLENME SÜRECİNDE DEVLETÇİLİĞİN TASFİYESİ*

Atakan OKUTAN**

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de kapitalizmin gelişimiyle ilgili tarihsel ve çözümleyici bir çalışma olma savındadır. Çalışmada, dünya kapitalist sistemine geçiş ile birlikte Türkiye’deki iktisadî ve siyasî dinamikler bağlamında yaşanan dönüşümün, içsel ve dışsal koşullar açısından ne yönde gerçekleştiğinin belirlenmesi, sonuçta da bu sürecin Türkiye’de sınıfsal konumlanışları nasıl ve ne yönde etkilediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı ortamında Türkiye’deki iktisadî, siyasî ve toplumsal yaşam koşullarında kurulan hükümetlerin politikaları ve sonuçları değerlendirilmiş, sonra bu politikaların uygulama sonuçları, ülkenin dünya kapitalizmiyle eklemlenme çabaları bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, bazı iç hukuki gelişmeler ile kapitalizme eklemlenme sürecini etkileyen dış siyasî gelişmelere değinildikten sonra, Türkiye’nin ilk büyük kur ayarlaması olan 7 Eylül 1946 kararlarının öncesi ve sonrasındaki gelişmelere odaklanılmıştır. Kapitalizme eklemlenme sürecinin son dönemecinde, anılan süreci hızlandıran dış gelişmeler olmaları bağlamında; Truman Doktrini, Marshall Planı, ABD kaynaklı raporların yanı sıra, içte TBMM, hükümetler ve aydın çevrelerdeki Amerikancı akımının etkisi ortaya konularak, devletçiliğin ve CHP’nin ideolojik dönüşümüne, son olarak da “Hür Dünya”ya yönelik yolunda son duraklardan biri olan 1948 Türkiye İktisat Kongresi’nin önemine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Devletçilik, Cumhuriyet Halk Partisi, 7 Eylül 1946 Kararları, “Hür Dünyaya” Giriş.

---

*Bu çalışma, yazarın “*Türkiye’nin Dünya Kapitalizmine Eklemlenme Süreci: İktisadi ve Siyasi Dinamikler*” başlıklı doktora tezinden yazılmıştır.

**Dr., atakanokutan@gmail.com, ORCHID No: 0000-0002-2504-9586

Makale Gönderim Tarihi: 01.04.2022

Makale Kabul Tarihi: 09.05.2022

**ANNIHILATION OF STATISM
IN THE PROCESS OF ITS ARTICULATION TO WORLD CAPITALISM
IN THE TURKISH REPUBLIC**

ABSTRACT

This study claims to be a historical and analytical study of the development of capitalism in Turkey. It is aimed to determine how the transformation in Turkey has occurred in the context of the economical and political dynamics with the transition into the world capitalist system took place in terms of domestic and international conditions, and ultimately to reveal how and in what way this process affected the social classes in Turkey.

In this context, the policies and results of the governments established in the economic, political, and social conditions in Turkey during the Second World War environment were evaluated; and then the implementation results of these policies were tried to be examined in the context of the country's efforts to articulate with the world capitalism.

In this context, after mentioning some domestic laws and the foreign political developments affecting the process of articulation with capitalism; the developments before and after the political decisions of September 7, 1946, Turkey's first major exchange rate adjustment, are focused on.

In the last phase of the process of articulation into capitalism, emphasis was placed on the importance of the Truman Doctrine, Marshall Plan, and reports from the USA as the external developments that accelerated the aforementioned process; as well as the effect of the Americanist current in the Turkish Grand National Assembly, governments and intellectual circles in the context of internal developments to the ideological transformation of statism and CHP and finally mentioning the crucial value of the 1948 Turkish Economy Congress, which was one of the last stops on the way to the "Free World".

Key Words: Statism, Republican People's Party, September 7, 1946 Devaluation, Entering the "Free World".

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye için, iç ve dış koşullar açısından büyük zorluklarla geçmiştir. İç iktisadî koşulları düzenlemek için alınan hemen hemen bütün önlemler öngörüldüğünün aksi yönünde sonuçlanmış, başta hayat pahalılığı, kıtlık ve karaborsa olmak üzere, toplumsal-sınıfsal yapılarda ve gelir dağılımında onarılması oldukça güç sorunlar ortaya çıkmıştır. Hükümetlerin piyasa üzerindeki yoğun denetimleri, özellikle büyük çiftçi, tüccar ve sanayicilerin sermaye birikimlerinde önemli artışlar sağlamasına karşın, memur, esnaf, işçi ve küçük çiftçiler çok önemli gelir ve refah kayıplarına uğramıştır. Bu olumsuz iktisadî ve toplumsal koşulların siyasî alana yansımaları da, dönem içinde iyice güçlenen liberalizm-kapitalizm taraftarlarına, yaşanan olumsuzlukların sorumlusu olarak tek parti iktidarını ve onun iktisadî aygıtı olan devletçiliği gösterebilecekleri siyasî kanıtlara sahip olmalarını sağlaması olmuştur.

Savaş sonrası dönem ise devletçiliğin içinin aşama aşama boşaltılıp salt liberal bir iktisadî araç biçimine evrilmeye çalışıldığı, çok partili yaşamın başlatıldığı ve kapitalist Batı Bloku'na yönelişin açık bir devlet politikası olarak ortaya çıktığı bir süreç olmuştur. Bu sürecin ana aktörleri de, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki liberal unsurlar, muhalefet, büyük sanayi-ticaret sermayesi ve Batı Bloku (ABD) olmuştur.

Sonuçta Türkiye'de bağımsız iktisadi kalkınmanın öncü aygıtı olarak ortaya çıkan devletçilik, Demokrat Parti (DP) iktidarı devralmadan önce 1947'de bizzat CHP tarafından, dönemsel dış nedenler gerekçe gösterilerek sona erdirilmiştir.

Bu makalede, yukarıda kısaca aktarılan tarihsel rota boyunca Türkiye'nin dünya kapitalizmine eklenme sürecindeki iktisadî-siyasî dinamiklerin saptanarak, bu çerçevede incelenen zaman dilimi içerisinde, Türkiye'de yaşanan dönüşümün sınıfsal konumlanışları nasıl ve ne yönde etkilediğinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmada, İkinci Dünya Savaşı ortamında Türkiye'deki genel görünüme değinilerek, görev yapan hükümetlerin yürüttükleri uygulamalar değerlendirilecek, makale konusuna yansımaları ölçüğünde sınırlı tutulmak kaydıyla; Millî Koruma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kapitalistleşme çabaları bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır. Sonrasında Türkiye'nin ilk büyük kur ayarlaması olan 7 Eylül 1946 kararları çerçevesindeki gelişmelere odaklanılmaya çalışılacaktır. Dünya kapitalist sistemine eklenme sürecinin son döneminde, anılan süreci hızlandıran dışsal gelişmeler olmaları bağlamında; Truman Doktrini, Marshall Planı ve ABD kaynaklı "uzman" raporları ele alınacaktır. Bunun yanı sıra, içte TBMM, hükümetler ve aydın çevrelerindeki Amerikancı akımının etkisi ortaya konularak, devletçiliğin ve CHP'nin dönüşümü, son olarak da "Hür Dünya"ya yönelik yolunda son duraklardan biri olan 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin önemine vurgu yapılacaktır.

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRKİYESİNDE GÖRÜNÜM

İkinci Dünya Savaşı¹ yılları darlık, yokluk ve pahalılığın o güne kadar görülmemiş derecede doruğa ulaştığı bir dönem olmuş, Türkiye savaşın içinde yer alan ülkelerden daha yüksek hayat pahalılıklarına tanıklık etmiştir (Metinsoy, 2016, s.142). Bu süreçte sınıfsal çıkarları açısından en iyi konumlanan kesimler büyük burjuva sınıfları (finans-kapital ve büyük toprak ağaları) olmuştur. İlerleyen günlerde siyasal-yönetsel etkisini artıran bürokrasinin; "daha da güçlenmiş olan gayrimüslim burjuvaziyle çatışmasının sonucu olarak Varlık Vergisi" (Ökte,

¹ Makalenin devamında "savaş" sözcüğü ile aksi vurgulanmadıkça İkinci Dünya Savaşı kastedilmiştir. (y.n.)

1951, s.37) ayrıca var olan gücünü çok daha artırarak (bürokrasinin) karşısına dikilen toprak ağalarıyla çatışması da, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na bağlı gelişmelerle önem kazanmıştır.

Savaş başladığında Türkiye'nin sanayiye dayalı üretim sürecinde bir fabrika deneyimi bulunmamaktadır. Bu, ülkede sanayinin küçük ölçekli mal üretiminden fabrika boyutuna doğru olan geçiş süreci bağlamında batı ülkelerindeki doğrultuda gelişmemiş olmasının bir sonucudur: El emeğine dayalı sanayi, yabancı fabrika sanayine karşı koyamamaktadır. İç pazar dardır ve bu durum fabrika sanayinin gelişme sürecindeki en büyük engeldir. Ülkede kapitalist mülkiyetin ilk biçimleri de, yabancı sermayenin büyük baskısı altında ve tarımda feodal benzeri ilişkilerin korunduğu koşullarda kapitalizmin ileri biçimlerine doğru bir gelişme gösterememiştir.

Savaş dönemi emeğiyle geçinenler için oldukça güç bir zaman dilimi olmuştur: *“Bu dönemde çalışma koşulları zorlaştırılmış, çalışma süreleri uzatılmış, seferberlik, zorunlu askere almalar vb. nedeniyle kadın ve çocuk işçiler dahi sanayide çalıştırılmış, çalışanların ücretleri genel olarak çok düşmüştür”* (Çiner, 2008, s.713).

Türk dış politikası ise bir saldırı olasılığına karşı ordunun savaşa hazır bir biçimde donanımını sağlamak, Türkiye'ye bir saldırı olmadıkça savaşa katılmamak, savaş sonrasında oluşacak yeni güçler dengesinde Türkiye'nin zayıflamadan ayakta kalmasına zemin hazırlamak yönünde kurgulanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin savaş dışında kalmasını, Liddell Hart'ın *“yüksek strateji”* diye tanımladığı izlem ile sağlamıştır. Yüksek strateji, ülkenin temel siyasî amacını gerçekleştirmek için bir milletin bütün olanaklarının eşgüdümlü bir biçimde yönetilmesidir (Hart, 2002, s.249).

Türkiye'de savaş döneminde görev yapan Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerince farklı iktisat politikası almaşıkları yürütülmeye çalışılmıştır. Fakat, hepsinin sonucu da ağır iktisadî koşulların yükünün düşük gelirli geniş halk yığınlarına yüklenmesi olmuştur. Bunun yanı sıra, var olan koşulları, kendi çıkarlarını en çoklaştırmak için fırsata çeviren *“bazı ticaret ve ziraat erbabının”* haksız ve büyük boyutlu gelirler kazanması, diğer yandan öncelikle bürokrasi kadrolarının yüksek kesimlerinin bir bölümü olmak üzere, memurların da bu kazançlara (rüşvet, kayırmacılık vb. yöntemlerle) ortak olması şeklinde bir görünüm ortaya çıkmıştır. İsmet İnönü'nün 1942'de TBMM'yi açış konuşması, bazı çevrelerin geçimsel açıdan toplumun içinde bulunduğu sıkıntılı süreci kendi çıkarları için bir fırsat olarak değerlendirdiği gerçeğine duyduğu öfkeyi dile getirmektedir: *“...Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metası yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar”* (TBMMTD, 6:28, 1, 3-5.).

Sonuçta dönemin millî burjuva sınıfı, iktisadî açıdan ele geçirdiği ya da ele geçirmek üzere olduğu siyasî iktidarı, işçi ve köylü sınıfının olağanüstü gelir kayıplarından kendilerine yönelen gelirden sağladığı kârlarla kurmuş, bunun yanı sıra sermaye açısından hâlâ oldukça yetersiz olduğundan da dış yardım gereksinimi ve bağımlılık ilişkisi sürekli duruma gelmiştir.

2.1. Savaş Ekonomisini Sürdürmek Zorunda Olan Hükümetlerin İktisat Politikalarının Kapitalistleşme Sürecine Etkileri

Savaş sırasında Türkiye'de görev yapan hükümetlerin yürüttükleri iktisat politikaları çok eleştirilmiştir. Türkiye'nin anılan savaş döneminde savaş ekonomisi uygulamak zorunda

kaldığı bir gerçekliktir ama “bu yıllarda görev yapmış olan tüm hükümetler, yaşamın bir türlü normal seyretmesini de sağlayamamıştır” (Velidedeoğlu, 1973, s.354).

Savaşın başlamasıyla aşamalı bir seferberlik ortamına girilmiş, üretken/genç nüfusun önemli bir bölümü askere alınmış, böylece bütçenin çok büyük kısmı savunma giderlerine ayrılmak durumunda kalınmıştır. Bunun sonucu olarak da savaş, Türkiye'nin kalkınma çabalarını da oldukça olumsuz etkilemiştir.

Savaş süresince, Türkiye'nin büyük ölçekli tüccarları, büyük sanayicileri ve büyük toprak ağaları özellikle Almanya ile olan ticaretlerini artırmış, aynı kesimler -muhatapları tarafından (muhataplarının) düşmanlarıyla da ticaret yaptıkları bilinmesine karşın- ABD, İngiltere gibi ülkelerle de ticaret yapmışlardır. Diğer yandan “Türkiye 1943 yılı başında, daha önce imzalanmış olan ticarî antlaşmalar gereğince Almanya'ya krom satmaya başlamıştır” (Ekinci, 1997, s.197-201). Savaşta bütünüyle yıkılan Avrupa için gerekli olan gıda ve hammadde gereksinimi, Türkiye dış satımı açısından olumlu olmasına karşın ülkenin yol ve tarım araçları vb. donanımı yönlerinden eksikliği, işlenmeyen geniş tarım toprakları da değerlendirilmeye katıldığına, bu alandaki gizil gücünü kullanmasını sınırlamıştır.

Türkiye soğuk savaş dönemine, savaş döneminde hazırladığı bir kalkınma planı ile girmiştir. 1944 yılında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, savaş sonrası için bir kalkınma planı hazırlanmasına karar vermiştir. “Plan, özel girişimciliğin önem kazanmaya başladığı ve ülkenin yabancı sermayeye karşı tutumunu yumuşatmakta olduğu bir dönemde, devletçi bir mantıkla yazılmış, uygulama olanağı da bulamamıştır” (Tekeli ve İlkin, 1981, s. 1-5).

Ana hatlarıyla değerlendirildiğinde 1940'ların Türkiye'si ön-kapitalist ve ticarî niteliği ağır basan bir burjuvaziye sahiptir. “Çağdaş anlamıyla bir sanayi burjuvazisi gelişmemiştir, iktisadî alana; bankalar, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri bağlaşması egemendir. Bu sınıflar ya da zümreler arasında çıkar çatışmaları varsa da, uzlaşmaz nitelikte değildir. Buna karşılık (yoksul sınıfları) kapitalizminin gelişme derecesiyle orantılı olarak cılız bir işçi sınıfının yanında yoksul köylüler oluşturmaktadır” (Timur, 2003, s.101). Diğer yandan, pahalılığın ve yokluğun kaçınılmaz sonucu olarak, yasadışılığın da beslediği olanüstü piyasa kuralları (karaborsa ve vurgun ortamı) memur-bürokrasi katmanlarının işin içine dahil olmasıyla birlikte yönetsel kadrolarının da kısmen kirlenmesi sonucunu doğurmuş; bu bürokratik, iktisadî, malî ve toplumsal kirlenme süreci ilkel sermaye birikiminin büyük sermaye sınıfına doğru yönelişini de birlikte getirmiş, kapitalist sisteme yönelişin tabanını oluşturmaya başlamıştır.

2.2. Uygulamalarıyla Sınıfsal Eşitsizliklere Neden Olması Bağlamında Millî Korunma Kanunu

Refik Saydam hükümeti döneminde “18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu (MKK) kabul edilmiş, dış ticaret neredeyse bütünüyle devlet denetimi altına alınmıştır” (Tezel, 1982, s.182-183). MKK ile yürütme organına olağanüstü yetkiler tanınmıştır:

“Gerekli görülen bölgelerde hangi ürünün üretileceğine devlet karar verebileceği gibi, tarım yapılmayan 5000 dönümden büyük toprakları devlet, bir bedel ödemek koşuluyla kendisi de işletebilecektir. Yasaya göre hükümet; sanayi kuruluşlarının ve maden işletmelerinin neleri, ne miktarda ve ne zaman üreteceklerini belirleme ve bu hedeflerin gerçekleşmesi için işletmelerde zorunlu değişiklikleri yaptırmaya, bu süreçleri denetlemeye bile yetkili kılınmıştır” (Resmi Gazete, 26.1.1940, s.4417).

MKK'nın, TBMM'de üzerinde en ilginç tartışmaların yaşandığı 41. maddesine göre, "40 dönümden az arazisi olan küçük çiftçiler, milli savunma yükümlülükleri gereği bütün öküzlerini devlete vermeye zorunlu tutulmakta ve kendileri için en önemli üretim aracından yoksun kalarak tarım yapma olanaklarını da büyük ölçüde yitirmektedirler. Bunun küçük çiftçi için anlamı iktisadî olarak yıkıma uğramaktır. O dönemde tarımda küçük mülkiyetin çok yaygın olduğu düşünüldüğünde, bu maddenin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır" (Timur, 1993, s.177).

MKK tasarısında öngörülen konular arasında özel sektöre sağlanan en büyük kazanımlardan biri olarak işçi haklarının kısıtlanması da vardır. Sonuçta MKK, bir yandan özel sektörü baskılayıcı maddeler içerirken, aynı zamanda (özel sektörün) kârını güvenceye almaktadır. Aynı yasanın işçilerle ilgili hükümleri iktidar ve bürokrasiye, istenildiğinde, anılan sınıf üzerinde baskı ve sömürü uygulayabilme olanağı vermesi bakımından önemlidir. Yasayla birlikte kadın ve çocukların 1936 tarih ve 3008 sayılı İş Kanunu'nun yasakladığı iş ve koşullar altında çalıştırılmaları bile olanaklı duruma gelmektedir. Bunun yanısıra yurttaşlar, ücretli iş yükümlülüğüne tâbi tutulabilmektedir. Keyder bu yasayla iktisadî artığın "*...aralarından su sızmayan bir koalisyon içinde kaynaşmış bulunan bürokratlar ile sanayi burjuvazisine yağmalandığını*" belirtmektedir (Keyder, 1990, s.50).

MKK'nın uygulanması, işçiler ve köylüler yönünden, başka açılardan da olumsuz sonuçlar yaratmış, "köylüler, tarımsal ürünlerine el koyan devletin ödediği düşük fiyatlarla yetinmek ve (özellikle madencilik bölgelerinde) düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalmışlardır. Nüfus içinde görece olarak daha önemsiz bir kesimi oluşturan işçiler ise gerek devlet gerekse özel girişimin elinde bulunan işyerlerinde düşük ücretlerle çalışmak, fazla mesai yapmak ve tatil günlerinden yararlanamamak durumunda kalmış, ayrıca iş yükümlülüğüne tâbi tutulmuşlardır" (Koçak, 2013, s.398-404). Diğer yandan MKK ile hükümete, işverenlere yönelik olarak tanınan yetkiler ise oldukça az uygulanmıştır: "El koyma kararları tarım ve sanayide çok sınırlı maddeler için uygulanmış, sadece dokuma ve çimentoya el konulmuştur. Fakat bu dağıtım aracılığıyla küçük üreticilerin dokuma tezgah ve kooperatifleri önemli ölçüde gelişmiştir. Ürünlerine el konulan dokuma fabrikalarına da bedelleri ödenmiştir" (Avcıoğlu, 1996, s.471). Bütün bunların sonucu ise iktidarın işçi ve köylülerin yanısıra, küçük burjuvazinin de desteğini kaybetmesi olmuştur.

Türkiye'de savaş yıllarının en önemli sorunu yetersiz ve kötü beslenme olmuş, insanlar temel gıda maddelerini giderek daha zor bulmuş, bulduklarında da daha fazla ödeme yapmak zorunda kalmıştır. "Fakir tabakalar, en az düzeyde beslenebilmek için gerekli olan ekmek gibi temel maddelerini alamaz ya da bulamaz duruma düşmüşlerdir" (Metinsoy, 2016, s.67). "Diğer yandan iktidarın, ekmek dağıtımını konusunda devlet memuru, parti örgütü ile vatandaş arasında ayırım yapması, toplumsal anlamda önemli ölçüde hoşnutsuzluklara yol açmıştır" (Bakar, 2013, s.28).

Şükrü Saraçoğlu döneminde sıkı denetim politikaları biraz olsun gevşetilmiştir: "Savaş döneminde yaşanan gıda sıkıntısını azaltabilmek, üretim ve tüketimin düzenleme ve dağıtım süreçlerini yönetmek için kurulmuş olan Subaşı Örgütü, Ticaret Ofisi, Fiyat Murâkabe Komisyonları ve Heyetleri, İaşe Müsteşarlığı ve Dağıtım Ofisi lağvedilmiş, fiyatların denetlenmesi ile ilgili görev ve yetkiler, İaşe ve Vurgunculuk konularında alınması gereken önlemler ve bu konudaki görevler bütünüyle belediyelere devredilmiş, gıda maddelerinin satışı da serbest bırakılmıştır" (Koçak, 2013, s.413)

Saraçoğlu hükümeti 12 Temmuz 1942'de "*Yüzde 25 Kararı*" olarak bilinen bir karar almıştır (Resmî Gazete, 1942). Bu karar, küçük ve büyük çiftçileri, ürünlerini (devletten) saklamaya,

karaborsacılığa ya da köye gelen görevlilere *rüşvet* vererek ürününün miktarını az göstermeye çalışmaya yönlendirme yönünde bir sonuç doğurmuştur.

Yüzde 25 uygulamasının bir diğer çok önemli sonucu hayat pahalılığı üzerinde gerçekleşmiş, “Saraçoğlu hükümeti döneminde cumhuriyet tarihinde benzeri görülmemiş bir enflasyon ortaya çıkmıştır” (Çınar, 2008, s.250) “Toptan eşya fiyatları endeksi 1943 Temmuz’unda yüzde 715’e sıçramış” (DİE,2003:437). diğer yandan savaşıla ortaya çıkan kıtlık koşullarında, piyasa unsurlarına neredeyse teslim olunması da, büyük boyutlu savaş vurgunlarının adeta *yasal* duruma gelmesi anlamına gelmiştir.

2.3. Varlık Vergisi’nin Etkisi

Varlık Vergisi, savaşın olağandışı koşullarında fakir toplumsal tabakalar aleyhine zenginleşen ticaret burjuvazisini vergilendirmek amacıyla yürürlüğe konulmuş gibi görünmesine karşın, din, ırk ve etnik köken ayırımına dayanan uygulamalarıyla, sermayenin -belli ölçülerde- Türk-Müslüman kökenli kişilerin elinde toplanmasını sağlayan hem olağandışı bir sermaye birikimi aracı hem de son derece adaletsiz bir vergileme yöntemi olması açısından vurgulanması gereken bir örnektir. Yasanın uygulamasıyla ilgili kurulan komisyonlar, “yerli” büyük burjuvazinin çıkarları için pazardan uzak tutulması istenen Ermeni, Rum ve Yahudi şirketlerini tasfiye etme amacına hizmet etmişlerdir. Söz konusu yasanın Türk millî sermayesini güçlendirmek, piyasadaki yabancı işbirlikçileri temizlemek vb. amaçlarla çıkartılmış olduğu belirtilse de, yasanın uygulama sonuçlarına bakıldığında çıkarları desteklenen unsurların yalnızca “yerli” büyük sanayi ve ticaret sınıfı olduğu açıkça görülmektedir.

Bütçe açığının normal malî araçlarla karşılama olanağının kalmaması üzerine Saraçoğlu hükümeti bu çıkmazdan kurtulmak için anti-enflasyonist bir iktisat politikası önlemi olarak 11 Kasım 1942 tarihinde, “bir defaya mahsus olarak” (Tokgöz, 1998, s.6). Varlık Vergisi’ni uygulamaya koymuştur. Bu verginin, olağandışı ve olağanüstü nitelikleriyle gerçekte hangi amaca hizmet etmek üzere uygulamaya konulduğu günümüzde bile tartışılrsa da, gelir yaratma uygulaması olarak oldukça başarısız, buna karşın tarihsel olarak millî burjuvazi yaratma yönünde önemli etkileri olan malî bir araç olmuştur.

“Varlık Vergisi, ana hedef olarak ticaret burjuvazisinin belli kesimlerinin alındığı, burjuvazinin özellikle siyasî kadrolarla içli dışlı olan unsurlarının diğer kesimler aleyhine çevirdiği türlü yollara olanak sağladığı; bürokrasinin eline sınırsız yetkiler verdiği için de, bazı küçük düşürücü, utanç verici olay ve durumların kaynağı olmuştur” (Boratav, 2005, s.85). Varlık Vergisi, çokça sanıldığı gibi aksine yalnızca gayrimüslimler için de çıkartılmamıştır:

“Türk sermaye çevreleri de oldukça ağır bir vergi ödemek durumunda kalmışlardır ancak aradaki fark, nispeten daha hafif oranda vergilenen Türklerin, kendilerine sağlanan ödeme kolaylıklarından da yararlanarak işlerini tasfiye etmeden, taşınmazlarını satma yoluna gitmeden bu yükün altından kalkabilmeleri, azınlıkların önemli bir kısmının ise servetlerini paraya çevirerek varlıklarını tasfiyeye zorlanmaları olmuştur. Bu eşitsiz durum, iktidara yakın çevreler ile Varlık Vergisi uygulamasından geniş ölçüde kurtulan Anadolu kökenli toprak ve ticaret burjuvazisi unsurları için elverişli bir ortam yaratmıştır” (Boratav, 2006, s.297, 344, 345).

Sonuç olarak Varlık Vergisi; ikisadî ve toplumsal açıdan sınıflar arasındaki dengeyi sarsan, burjuvazinin etnik bileşimine etkileri açısından uzun dönemli siyasî sonuçlar doğuran ve iktidarın halk nazarındaki dışsal nedenlerden kaynaklı olumsuz siciline, içsel nedenlerle büyük bir eksi puan daha eklemiş olan, başarısız bir *kapitalistleşeme* uygulaması olarak kalmıştır.

2.4. Köylünün Artık Ürününe El Koyma Aracı Olarak Toprak Mahsülleri Vergisi

Akbulut'un belirttiği üzere “*kapitalizm, artık elde etme sürecinde kendisinden önceki üretim biçimlerinden, özellikle de feodal üretim biçiminden, ekonomik zor ile siyasî zorun biçimsel ayrılığı temelinde özgül bir nitelik kazanmış ve kendine özgü tarihselliği içinde de farklılaşmıştır*” (Akbulut, 2009, s.7).

26 Nisan 1944'te, İnönü'nün deyiimiyle “*batakçı çiftlik ağalarını*” vergilemek amacıyla TBMM'ye sunulan Toprak Mahsülleri Vergisi (TMV) tasarısı kabul edilmiştir. Tasarıya göre TMV'nin amacı, “*fiyat artışları nedeniyle önemli ölçüde yükseldiği değerlendirilen tarımsal gelirleri vergilendirmektir*” (Resmî Gazete, 1944). Bu vergi savaş ortamında olağanüstü bir gelir elde etmiş olan büyük çaplı çiftçiliğe konulmuş bir vergidir. Ancak vergiyi adaletsiz yapan verginin büyük ve küçük çiftçi arasında ayırım gözetmemesidir.

TMV devlet ile köylülük arasındaki ilişkisiyi olumsuz etkilemiştir. Gerek zorunlu hububat alımları gerekse verginin tahsil edilmesi sürecinde köylüler büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu sınıf Aşar'ın kaldırılmasından sonra ilk defa olarak *kamu harcamalarının finansmanına* katılmıştır. Vergilerini ödeyemeyen veya vergi oranlarına karşı çıkan köylüler, kolluk baskısıyla gözaltına alınarak, ürünleri de bir biçimde zorla alınarak, hapis ve ağır para cezalarıyla karşı karşıya kalmışlardır.

İktidar bu vergi ile çok büyük oranda tutuculardan oluşan toprak sahiplerinin tepkisini çekmiş, anılan tabakaların kendisine bütünüyle cephe almasına neden olmuştur. TMV uygulamada büyük tepkilere neden olması nedeniyle 01 Ocak 1946 tarih ve 4840 sayılı yasayla yürürlükten kaldırılmış fakat toplumsal-siyasal düzeyde etkileri sürmüştür.

2.5. Üreticiyi Kapitalistleştirmeyi Amaçlayan Başarısız Bir Kanun Olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

CHP'nin ana muhalefet partisi DP'ye karşı tavrı, başlangıçta yumuşak olmuş fakat bu durum fazla uzun sürmemiştir. İktidar partisi, DP'ye olan toplumsal yönelimin boyutunu gördükçe kaygılanmaya başlamıştır: CHP'nin genç kurmaylarından Nihat Erim'in “*Hürriyet ilâhı'nın üzerine şal örtmekten*” bahsettiği ünlü yazısı da bu günlere rastlamaktadır (Erim, 1946).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da (ÇTK), tıpkı daha önceki Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Kanunu gibi, üzerinde toplumsal-siyasal oydaşma bulunmayan, hatta birbirinin tam tersi yönde görüşlerle savunulan/yerilen konulardandır. ÇTK tasarısını, CHP yönetiminin 1946'dan başlayarak artık DP'yi destekleyen toplumsal muhalefeti savuşturmaya çalışması bağlamında, “*iktisadî olmaktan çok siyasî kaygılarla hazırlanmış bir yasa*” olarak ele alanlar da vardır (Keyder, 1990, s.52,53). 1946 sonrasında bürokrasinin gelirlerini eski düzeyine getirmeyi başaran CHP, kentli küçük burjuvazi gruplarının savaşın yıkıntılarını -bir ölçüde- atlatmasını sağlamıştır fakat toprak üzerinden kazanç sağlayan yoksul köylüden başlayarak tarımsal sınıflar, bu oransal refah artımından uzak kalmıştır.

ÇTK ile öngörülen toprak reformunun amaçları devrimci değil, tutucu nitelikte olmuş, köylülerin köylerinde tutulması, orta-üst düzey kamu bürokrasisi başta olmak üzere memur kitlesinin toplumsal yapıdaki ayrıcalıklarının sürdürülmesi vb. kaygılar hep ön planda yer almıştır.

ÇTK'da tarımsal alanda yeni bir örgütlenme biçimi olarak ‘*çifçi ocağı*’ kurumu icat edilmiştir. “*Çiftçi ocağıyla, mülkü üzerinde köklü olan, emeği ile rahat geçinebilen yerleşik çiftçi ailelerinin yaratılması ve çoğaltılması hedeflenmektedir. Çiftçi ocağının bölünmezliği ile de ziraatla uğraşan-yerleşik ailelerin, iktisadî bir varlık olarak sürekliliği sağlanmak istenmiştir.*”

Bunun için, çiftçi ocağının ancak toptan geçişi (intikali) ilkesinin konulması yoluna gidilmiştir” (Timur, 2003, s.221). Barkan, “çiftçi ocaklarının üç amacı gerçekleştirmeye çalıştığını bunların; toprağın bölünmesini önlemek, bu durumdaki toprakların pazar ilişkilerinin dışına çıkartılması, ziraatte kökleşmiş emeği ve mülküyle rahatça geçinen çiftçi ailelerinin iktisadî bir varlık olarak sürüp gitmesini sağlamak gibi sosyal ve millî amaçları olduğunu, belirtmektedir” (Barkan, 1980, s.453). Karaömerlioğlu da; çiftçi ocağı kurumlaşmasıyla hedeflenenin, aslında “...toplumsal mobilitayı dondurma ya da sınırlama, gelecekteki olası bir kentlere göç dalgasının önünün alınması gibi amaçlar olduğunu” ileri sürmektedir (Karaömerlioğlu, 1998, s. 31-47).

Yasa tasarısı TBMM’de görüşülmeye başladığında, büyük toprak sahibi milletvekilleri art arda aleyhte söz alarak yoğun bir muhalefet başlatmışlardır. Karşı çıkanların en fazla üzerinde durdukları konu tasarının 17. maddesi olmuştur. Sonuçta çiftçi ocakları konusu yasa tasarısından çıkarılmış, kamulaştırılacak arazilerin bedelinin somutlaştırılacağı tasarının içine alınmıştır.

Ağır siyasî bir ortamda girilen 1945 bütçe görüşmeleri ve CHP içindeki muhalefete karşı olan ilginin yoğunluğu, hükümeti güvenoylamasına kadar götürmüştür. “...Türkiye'nin çok partili siyasal sisteme geçişinde bu görüşmeler bir başlangıç ve itici bir neden olmuştur” (İnce, 2008, s.59).

İktidar partisi, İnönü’nün “...kabul etmeyen benim milletvekilim değildir.” biçimindeki çok açık duruşuyla 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilen 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’ndan bir yıl sonra, 1946’da yapılacak ilk tek dereceli ve çok partili bir genel seçimde iktidar partisinin ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinde örgütlenmesi yok denecek kadar azdır. Var olan parti örgütleri de, büyük ölçüde büyük arazi sahiplerinin elindedir. Bu durum toprak reformu çabalarının geriye bırakılmasında önemli bir etken olmuştur.

“İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında ülke tarımında sınıf çelişkileri belirgin biçimde keskinleşmiştir” (Rozaliyev, 1978, s.200,201). Bu süreçte köyde kapitalist üretim gelişmektedir ama bu kapitalist ilişkiler feodal kalıntılarla kapitalizm arasındaki çelişkilerin de keskinleşmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak köyün kapitalistleşmesi, köylülüğün kapitalizmin ilkel biçimlerinden gelişmiş biçimlerine geçmesi, köylü kitlelerinin yoğun bir biçimde daha fazla yoksullaşmasına neden olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna gelindiğinde, Türkiye toplumunun tüm sınıfları değişik beklentiler içine girmiş iken CHP iktidarı, cumhuriyetin devrimci atılımlarıyla sağlamış olduğu desteği büyük ölçüde yitirmiş, bir sonraki seçimleri kazanamayacağını farkında fakat ne yapacağını da bilemez bir durumdadır. İç gündemin yanı sıra, çok bilinmeyenli denklemler üzerine kurulu dış politik koşullar da iktidarı sıkıştıran ve olanca ağırlığı ile çözülmesi bekleyen sorunlar yumağı durumundadır. Oldukça hacimli olan bu iç ve dış sorunları ABD özekli Batı kapitalist sistemine eklemlenerek aşabileceğine inanan siyasî kadro -dış etkenlerin de zorlamasıyla- tercihini bu yönde kullanmıştır.

3. DÜNYA KAPİTALİZMİYLE EKLEMLENME VE PİYASACI DEVLETÇİLİĞİN TASFİYESİ (1945-1948)

1940’lı yılların ortalarından itibaren Türkiye’de toplumsal yapı, 1920’lerin başlarındakinden çok daha değişik özellikler kazanmıştır. Sanayileşme çabaları sonucunda iktisadî yapıda ortaya çıkan gelişmeler, toplumsal yapıda da ciddi farklılaşmalara yol açmıştır. Israrla sınıfsız olduğu savunulan bir toplumda, çıkarları birbirinden bütünüyle farklı olan sınıfların varlığı açıkça netleşmiş, devletçilik adı altında yürütülen iktisadî uygulamalarla kapitalist yapı

geliştikçe sınıflararası keskinlikler daha da belirginleşmiştir. “Bu toplumsal kesimleri, 1920’lerdeki ve 1930’lardaki devlet ağırlıklı politikalarla bir arada tutmak olanaksız hale gelmiştir” (Makal, 2007, s. 461-462).

Türkiye savaş boyunca, içinde bulunduğu son derece kırılğan durumdan da kaynaklanan nedenlerle, “çelişkilerle dolu bir dış politika izlemiştir. Bu politikanın Türkiye’yi savaş dışında tutmak gibi bir başarısı olmasına karşın, ilişkide olunan hemen hiçbir devletin isteklerini de ‘millî çıkarlarının korunması çerçevesinde davranılmaya çalışılması nedeniyle’ gerçekleştirememesi yüzünden savaş sonunda diplomatik açıdan önemli güçlüklerle karşı karşıya kalınmıştır” (Timur, 2003, s.51).

Diğer yandan, Türkiye’nin savaş sonrasında iktisat politikalarında geçirdiği önemli dönüşümleri anlamak için dünya kapitalist sisteminin o dönemde içinde bulunduğu süreci de vurgulamak gerekmektedir: 1929-1933 yılları arasındaki Büyük İktisadî Buhran sonrasında dünya ticareti aniden çok büyük boyutta küçülmüş, ülkeler içe kapanmış, kendi kendine büyüme modelleri yaygınlaşmış, ticaret daha çok *kliring* sistemi ile yürütülmeye başlamıştır. 1945 sonrası dönemde ise büyük ülkeler, kapitalizmin ana kurumlarını oluşturma çabası içine girmişler, böylelikle hem diğer ülkeleri hem yönlendirebilecekleri hem de iktisadî bunalımları önleyebilecek ve denetleyecekleri bir uluslararası ticaret yapısını kurumsallaştırmaya çalışmışlardır. Savaş sonrasında yeni uluslararası kapitalist iktisadî sisteminin temeli ABD Başkanı Roosevelt’in çağrısı üzerine Temmuz 1944’te toplanan Bretton Woods Konferansı’nda atılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası dengede Türkiye, tarafsızlık politikasından hızla uzaklaşmıştır. Bunun yanı sıra atmaya çalıştığı demokratik adımlarla da Batı’nın sempatisini kazanma çabasına girmiştir.

“*Hür Dünya*”nın liderliğini elde eden ABD, savaş nedeniyle artan iktisadî, siyasî ve askerî gücünü kullanarak, yardıma gereksinimi olan veya güçsüz durumda olan ülkelere yönelik, kendine özgü bir liberalizm ve özgürlük dalgası başlatmıştır.

“Savaş sonrası uluslararası tabloda Türkiye’nin yeri, Truman Doktrini ve Marshall Planı başta olmak üzere, dış gelişmelere göre belirlenmiştir” (Timur, 2003, s.90). Türkiye de bu süreçte, iktisadî ve siyasî açıdan farklı seçenekleri olabilecekken, ısrarla ABD odaklı bir sistemin yürümesine girmeye çalışmıştır. Sander’in anlatımıyla; “Türkiye 1945-1946 yıllarında Sovyet tehdidi ile karşılaştıktan ve Truman Doktrini’nin ilanından sonra bütün dış politika felsefesini Batı’ya sıkı bağlarla bağlanmak ilkesi üzerine kurmuştur. Bunun için de Batı’nın kurduğu tüm siyasî, askerî ve iktisadî kuruluşlara katılmayı amaç edinmiştir” (Sander, 2016, s.62). Bu süreçte Türkiye, siyasî ve iktisadî çıkarlarının Batı ile ittifak yapmasına bağlı olduğu düşüncesiyle SSCB’ye karşı bir duvar oluşturabilmek yönündeki çabaların içinde olmuştur. Buna karşın, dışsal koşulların da zorlamasıyla CHP, DP ile girdiği liberalleşme yarışı sürecinde ABD ile ilişkilerin iyileşmesine büyük çaba harcamıştır.

3.1. Kapitalistleşme Sürecinde Burjuvazinin İktidarı Ele Geçirme Çabaları Bağlamında Demokrat Parti’nin Kuruluşu

1946 yılında olağanüstü toplantıya çağrılan CHP kurultayında çok önemli kararlar alınmıştır: “Bizzat İnönü’nün önerisiyle kendisinin -değişmez genel başkan- sıfatı kaldırılmış, sınıf ilkesine göre dernekler kurulabileceği kabul edilmiş ve tek dereceli bir seçim sistemi kabul edilmiştir” (Avcıoğlu, 1996, s.532). Popülist-liberal yaklaşımlar bu kurultaydan sonra da devam etmiştir. Buğra, “1940’ların sonuna gelindiğinde devletçi politikaların mirasından kurtulmaya çalışan CHP ile diğer partilerin arasındaki farkın önemsizleşmekte olduğu, CHP

yetkililerinin özel sektör karşıtı söyleminin savaş sonrası ortamda yerini bambaşka bir yaklaşıma bıraktığını, bunun da tam olarak Türk siyasetçilerinin iktisâdi politika alanındaki faydacı bakış açısını yansıttığı, katı bir devletçilik yanlısı olan Recep Peker'in 1946'da kurduğu hükümetin bile savaş döneminde uygulanan pek çok kısıtlayıcı önlemin kaldırılacağını belirten bir açıklama yaptığı, siyasî söyleminde ortaya çıkan bu köklü değişikliğe rağmen CHP'nin, yakın geçmişteki müdahaleci mirası nedeniyle, özel sektör yanlısı tutumu konusunda çok inandırıcı olamadığı, iki partinin iktisat programları arasında çok az bir fark olduğu halde, *iktisadî alanı devletçilikten ayıklamak işinin* 1950'de DP'ye düştüğünü ileri sürmektedir” (Buğra, 2003, s.173).

“Savaş yıllarında uygulanan siyasetin toplumun çeşitli tabakalarında belli bir muhalefet ortamı yaratmasına karşın, bir muhalefet partisi kurma girişimi de, yönetici seçkinlerin özendirilmesiyle yine seçkinler grubu içinden gelmiştir” (Timur, 2003, s.33). Yani Türkiye’de siyasî yapı, uluslararası gelişmelere koşut bir biçimde ya da demokrasinin evrensel ilkelerine yaklaşmak amacıyla değil, dönemsel iç dinamikler çerçevesinde davranmıştır.

1946 yılı itibarıyla aslında, var olan partiler arasında -Nuri Demirağ’ın Millî Kalkınma Partisi ayrık tutulursa- DP ve CHP arasında devletçiliğe ve ABD önderliğindeki Hür Dünya’ya bakış açısından önemli bir başkalık da yoktur. Birçok temel konuda birbirlerine karşı sert tutumları olan CHP ve DP, Batı Bloku ve ABD yandaşlığı konusunda aynı düşüncede olmuştur. DP Programı’na (1946) bakıldığında devletin yatırım alanının, alt yapı yatırımları ile sınırlandırılmak istendiği görülmektedir ki, bu görüş iktidar partisinininkinden farklı değildir. Devletçilik, DP Programı’nda, “...devletin, doğrudan doğruya ekonomik eylemlere girişmesi ve düzenleme, özendirme ya da yardımlarla özel girişimin genel çıkarlara uygun biçimde gelişmesinde sorumluluk alması olarak tanımlanmıştır.” (Demokrat Parti, 1946, s.5-6).

Diğer yandan CHP, 1937 yılında yapılan değişiklik sonucunda partinin altı okundan biri olan devletçilik de dahil olmak üzere, kendi ilkelerini anayasal ilke haline getirmiştir. Yani anayasaya göre herkes, muhalefet partileri de dahil olmak üzere, CHP'nin altı ilkesine uygun davranmak, onlara sahip çıkmak durumunda ve zorundadır. Bu çerçevede DP'nin, bir siyasî zorunlulukla devletçilik yanlısı olmak zorunda kaldığı vurgulanabilir çünkü tersine bir tutum, anayasaya ters düşmek anlamına gelmektedir.

Gerçekten, 1940’ların sonunda her iki partinin de propagandalarını dayandırdıkları belli başlı noktalar örtüşmektedir: “Devletçiliğin tasfiyesi, yabancı sermayeye çağrı ve siyasî-faydacı nedenlerle gericiliğe ödün verilmesi” (Yerasimos, 1977, s.1348).

“DP iktisadî açıdan özellikle taşra burjuvazisine ve toprak ağalarına dayanmakla beraber, yoksul köylü ve işçi kitlelerini de peşinden sürüklemiştir. Yönetici seçkinlere karşı başlayan DP hareketi, çeşitli toplumsal sınıfların desteğiyle adım adım gelişmiştir. DP, iktisat politikasında tarıma öncelik vermiş, gerek liderlerinin konuşmalarında gerekse programına koyduğu maddelerle köylülüğün bir bütün olarak savunuculuğunu üstüne almıştır” (Timur, 2003, s.40). Diğer yandan -DP kurucularının sonradan inkar etmelerine karşın- “partinin kuruluşu sırasında sol eğilimli aydınlarla bağlantıları olmuş, hatta bunların dergilerine yazı yazmaya ve sermaye vermeye bile söz vermişlerdir” (Belli, 1994, s.156).

3.2. İlk Büyük Devalüasyona Giden Tarihsel Süreç

1945 sonrasında Türkiye’de siyasîler, özellikle iktisat bürokrasisinin bazı mensupları ABD öncülüğündeki Batı pazarlarına yönelme isteklerini hiç saklamamış, bu isteklerini açıkça belirtmişlerdir. Başbakan Ş. Saraçoğlu, bu durumu şu sözlerle belirtmektedir: “...*Hepimiz*

kaniiz ki, biz bu parayı vermekle, borcumuzun yalnız maddi olan kısmını ödüyöruz. Bir de manevi borcumuz vardır ki, onu da, hürriyet, adalet, istiklâl ve insanlık davalarında Amerika'nın bulunduğu saflarda bulunmak suretiyle ödemeye çalışacağız” (Ulus, 9 Mayıs 1946). Aslında yalnızca Türkiye'ye özgü olmayan bu anlaşmayla ABD, savaş sırasında Türkiye'ye verdiği borçları silmekte, Türkiye ise gümrük korumalarını azaltmayı ve bu ilkelere aykırı düzenlemelerden kaçınmayı üstlenmektedir.

Kur ayarlaması öncesinde, Türkiye açısından önemli bir dış gelişme Sovyetler Birliği ile Kurtuluş Savaşı'nın başından bu yana süren dostluk ve işbirliği ortamının bozulmasıdır. Timur “savaştan sonra Türkiye'ye karşı ileri sürülecek olan taleplerin Sovyet yöneticilerinin kafalarında daha savaşın başından beri olduğu düşüncesindedir” (Timur, 2003, s.56-65).

Toker (Birinci Sovyet notasının) Ankara'da yarattığı etkiyi vurgulayarak, ABD'nin SSCB'ye verdiği yanıt notasında “...Türkiye'nin kesin olarak, Boğazlar'ın savunmasında birinci derecede sorumlu olması gerektiği düşüncesinde olduğunu belirttiğini aktarmaktadır” (Toker, 1990, s.139). Tekeli ve İlkin “Türkiye'deki değişimleri yalnızca dış etkilere bağlayan bir açıklama yerine, savaş içinde ülkenin iktidarına el koyan sınıfların konumlarındaki ve bağlaşımlarındaki değişimle yaşanan ekonomik sıkıntıların devletçiliğe yüklenmesi, bu yükselen sınıfların liberal bir ekonomiye geçişi savunması için yeterli bir ideolojik malzemeyi de sağladığı, yönünde bir üçüncü görüş geliştirilebileğini ileri sürmektedir” (Tekeli ve İlkin, 2004, s.370).

14 Ağustos 1946'da güvenoyu alarak göreve başlayan Recep Peker, hükümetini sunuş konuşmasında SSCB'nin güncel tavır ve tutumunu ortaya koyan çok önemli açıklamalarda da bulunmuştur (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, s. 415-416). İsmet İnönü de (Sovyet notaları hakkında) tanınmış bir Amerikalı gazeteciye de şunları söylemiştir: “...Eğer Rusya gelip de aradaki ihtilafları müsait bir şekilde halletmek teklifini yapacak olursa bile ben Türk siyasetinin Amerikan siyasetiyle elele gitmekte devam etmesi taraftarıyım. Celal Bayar da, birkaç gün sonra bu sözleri aynen tekrarlayarak, kendisinin de aynı düşüncede olduğunu belirtmiştir” (Timur, 2003, s.66). Yani Sovyet notası öncesindeki süreçte Türkiye'de iktidar ve muhalefet Amerika yanlısı bir siyasî yöneliş konusunda aynı noktada bulunmakta olup izlenecek olan kapitalist iktisadî rotanın da kaçınılmazlığını göstermektedirler.

3.3. 7 Eylül 1946 Kararlarının Sürece Etkileri

“Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye'nin dış yardım ilişkileri ülkede uygulanan genel iktisat politikasına, iktisadî gereksinimlerin yoğunluğuna ve yardımın sağlandığı ülkelerle olan iktisadî ve siyasî ilişkilere bağlı olarak, farklı süreçlerde farklı biçimde bir ilerleyiş içerisinde olmuştur” (Ertüzün, 1970, s.1-4). Bu dönemde (Batılı) yabancı uzmanlar da ülkenin iktisadî yapısına uygun bir yönetsel örgütlenmenin nasıl olması gerektiğine yönelik incelemelerde bulunup görüşler bildirmiş, devletçi politikalara sıcak bakan bakanlar görevden alınmış, sonuç olarak da Şükrü Saraçoğlu'nun istifasıyla Recep Peker başbakanlığa getirilmiştir. İktisadî politika konusundaki önerileriyle CHP'deki bir evrimi temsil eden Recep Peker hükümetinin programında, özel girişim konusunda daha önceki hükümet programlarında başlık dahi açılmamış olan “...özel girişimi canlandırmak ve desteklemek, onun faaliyetleri önündeki sınırlamaları kaldırmak ve tüm alanlarda gelişmesi için gerekli önlemleri almak” gibi kesin anlatımlar yer almaktadır. Anılan programdaki “...Dış ticaret politikamızın hedefi, çok taraflı ve geniş sahalı mal mübadelerini mümkün kılan serbest dövizle ticaret sistemine katılmaktır. Bu yoldaki çalışmalarımızı verimli kılacak tedbirler alacağız” biçimdeki anlatımlarla da Batı'ya yönelişin açıkça belirtildiği görülmektedir (Arar, 1968, s.167-168).

TBMM, 7 Eylül 1946'da kur ayarlamasına (devalüasyon) dair tarihsel kararını almış, Türk Lirası Dolar karşısında yaklaşık yüzde 117 değer kaybetmiştir. Türkiye bu kararlarla, iktisadî ve malî yönlerden farklı seçeneklere sahip olmasına karşın, büyük bir kur ayarlaması yaparak daha IMF'ye girmeden parasının değerini çok büyük oranda düşürmüş, fonun koşullarını fazlasıyla yerine getirmeye çabalamıştır. IMF'ye üyelik sürecinde yapılmış olan düşük kur ayarlaması onaylanarak "Türkiye "sermayenin otoriter yüzü" IMF'ye resmen üye olmuştur" (Savran, 2009, s.9).

7 Eylül 1946 kararları yalnızca aceleyle alınmış olmaktan ötede, içinde başka nedenleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu kararları doğuran nedenleri, sadece içsel bağlamda ele almak yeterli olmayacaktır. Bu olay yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî tarihi açısından çok önemli bir dönemeç değil, tarihsel süreç içinde ortaya çıkan iktisadî, siyasî ve askerî dış etkenlerin yanısıra, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya gündemine izlemsel kapsamda eklenen ABD kaynaklı ticaretin serbestleştirilmesi, liberal demokrasi ve kapitalistleştirme-bağımlılaştırma vb. olgular düzleminde düşünülmelidir. Batı kulübüne dahil olabilme amacıyla yapıldığı anlaşılan bu düzenlemelere büyük önem verilmiş ancak ülkenin yapısal koşulları yeterince değerlendirilmediği ya da dünyadaki siyasî ve iktisadî gelişmeler doğru yorumlanamadığı için bahse konu kararlar, hiç de amaçlanan olumlu getirileri sağlamayan uygulamalar olarak tarihimizdeki yerini almıştır.

7 Eylül 1946 kararları sonuçta ihracatçı ve büyük çiftçilerin çıkarlarına uygun bir önlem olmuştur. İthalatta liberalizasyona gidilmesi de sanayinin gelişmesini olumsuz etkilerken kazançlı çıkan taraf ticaret sermayesi olmuştur. Bu durum, Türkiye'de o dönemde devlet aygıtının dönemselsel koşulların nesnel gereklilikleri doğrultusunda doğru karar alıp uygulama yetisini gösteremediği, bunun altında yatan temel nedenin de sınıfsal ilişkilerin siyasî karar alıcıların uygulamalarının nitelik, içerik ve kapsamını önemli ölçüde olumsuz bir biçimde etkilediği, yönündeki savımızı doğrulamaktadır.

Türkiye'nin Batı'ya yönelişinde önemli bir etken de, İngiltere ve Amerika'nın Boğazlar'a uluslararası bir statü verilmesini savunmalarına karşın, SSCB notaları sonrasında Türkiye'nin yanında yer almaları olmuştur. Bu tavrın sonucu olarak Türkiye, yönünü tamamen Batı Bloku'na çevirmekle kalmamış ve bu uğurda taahhüt verme durumuna da gelmiştir. Bu anlaşmaların ilk somutluğu, Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerinin kullanılmasında görülmüştür. Ayrıca 6-7 Eylül 1946 devalüasyonundan bir ay sonra, Ekim 1946'da Türkiye ABD'den 50 milyon dolar kredi almıştır. Belirtilen kredinin neden alındığı, belirtilen tarihlerde döviz ve altın birikimi -kendi ölçülerinde- yeterli sayılacak bir düzeyde olan Türkiye'nin, yeni iktisadî ve siyasî tercihleri bağlamında değerlendirilmelidir.

Devalüasyon kararlarına karşı ana muhalefet partisi "DP, ilk günlerde konuya (belki de ileriye düşünerek) ölçülü yaklaşmıştır" (Tunaya, 1960, s.669).

Yukarıda aktarılmaya çalışılan iç ve dış dinamikler bağlamında Türkiye'nin, beklenildiğinden de çok büyük bir kur ayarlaması yaparak parasını ve ihracatını *liberalleştirmeye* çalışması konusunda iktidar, muhalefet, akademik çevreler ve basın büyük bir oydaşma durumunda olmuşlardır: Aykırı ya da eleştirel bir ses yoktur, çok azdır ya da sesini duyuracak-etkide bulunabilecek güçten yoksundur. Türkiye; iktidarı, muhalefeti, bürokrasisi, sınıf ve katmanları ile ABD öncülüğündeki Batı kapitalizmine eklemlenmenin beklenen refah ve bolluğu getireceğine inanmış ve adeta büyülenmiş bir durumda kapitalist dünyaya hızla eklemlenme yoluna girmiştir.

3.4. Kapitalizmle Eklemlenme Sürecini Hızlandıran Raporlar ve ABD Taraftarlığı Yarışında Son Dönemeçler

1946 yılında, ABD'nin büyük bankalarından Irving Trust Bankası İkinci Başkanı L.I. Estrin, Doğu Avrupa ve Orta Doğu bölgelerinde iş yapma olanakları saptamak üzere bir inceleme gezisi yapmış ve Türk ekonomisini detaylı olarak incelediği raporları, belirtilen bankaya sunmuştur. Trust'un, seriler halinde hazırladığı bu raporlarda, Türkiye ekonomisine ilişkin ilginç saptama ve değerlendirmeler göze çarpmaktadır. Raporla, Türkiye'deki devlet kapitalizminin ideolojik olmadığı, millî nitelikte sanayileşme çabasında olan Türkiye'nin bu amacını gerçekleştirebilecek yerli sermayesi olmaması ve var olan özel sektörün de tecrübesizliği nedeniyle bu yolu tercih ettiği vurgulanmakta "...duvarlarında, yapılan ilerlemelerin, üzerlerinde iğneler ve çizgilerle işaretlendirilmiş haritalar ve planlar asılı, modern bir Türk memur ve bankacısının çalışma odası, yeni ruhun bir maskesini teşkil etmektedir" denilmektedir. Buna karşın raporda "...Ecnabilerin ve yerli ekalliyet gruplarının Türk ekonomik hayatına faydalı bir surette yardım edebilecekleri hususu, henüz umumiyetle kabul ve takdir edilememektedir" yönündeki dikkat çekici bir nokta da bulunmaktadır (İktisadî Yürüyüş, 4.11.1946, s.165).

Savaş sonrası yıllarda Türkiye'ye gelen Amerikalı heyetler, Türkiye'nin o ana kadar izlediği ulaştırma politikasını sert bir biçimde eleştirerek, raporlar hazırlamış, böylelikle karayolculuk akımının başlatılmasında büyük bir rol oynamışlardır. Bu heyetlerin önerisine uygun olarak 1948'de Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve böylelikle bundan sonraki dönemde Türkiye'nin sosyo-iktisadî gelişmesinin yönünü belirleyici bir unsur olacak olan karayolları politikası kamusal örgütüne kavuşmuştur.

1947 yılında IMF anlaşmasının imzalanmasından hemen önce Türkiye'ye gelen ve çeşitli bölgeleri gezerek ülkenin iktisadî durumu hakkında kapsamlı bir rapor hazırlayan Max Thornburg'un "*Türkiye'nin Bugünkü İktisadî Durumunun Eleştirisi* başlıklı raporunda, Avcıoğlu'nun deyimleriyle "*haysiyet kırıcı*" oldukça öznel anlatımlar yer almaktadır" (Thornburg, 1950 s.45-47). Thornburg Türkiye'de uygulanmakta olan devletçilik politikaları başta olmak üzere iktisadî politikalarını eleştirmekte, kendince öneriler getirmektedir.

Bu gelişmeler sürerken, "Truman Doktrini kapsamında 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında bir anlaşma imzalanmıştır" (Oran, 2001, s.492). Buna göre; "Türkiye'ye yapılacak 100 milyon Dolar tutarındaki askerî yardımın 5 milyon Doları karayolu yapımına katkıda bulunmak üzere ayrılmıştır. Yol programı, Birleşik Devletler Yollar İdaresi (USPRA) tarafından yönetilecektir. ABD Yol Yapım Heyeti, 1 Aralık 1947'de Türkiye'ye gelmiş, heyet başkanı H.E. Hilts, basına yaptığı açıklamada, Türkiye'de 12.500 km. karayolu inşa edileceğini belirtmiştir" (Koçak, 2015a, s.427).

Türkiye'nin Yol Durumu başlığını taşıyan Hilts Raporu, Türkiye'nin Marshall Planı'na alındığı 1948 yılında Türkiye'ye yardım programı çerçevesinde hazırlanmış ve aynı yıl Bayındırlık Bakanlığı'na sunulmuştur. Rapora göre; "1949'da Türkiye'de karayolları 21 638 km'dir. Bunun sadece 530 km'si asfalt olup büyük bir kısmı da kullanılamayacak kadar bozuktur. İlk aşamada, SSCB'den gelecek olası bir tehdit gerekçesiyle, İskenderun-Malatya-Erzurum ve Bulgaristan'dan gelecek olası bir tehdit gerekçesiyle de İskenderun-Ankara-İstanbul-Edirne karayollarının yapımı öngörülmekte, yol programlarının uygulanabilmesi için 4.000.000 TL kaynağa gerek duyulmaktadır." (Güven, 1998, s.9).

Türkiye'ye karayolculuğu ve üretmek yerine, satın almayı telkin eden Hilts Raporu ile Thornburg Raporu arasında belirgin bir anlayış benzerliği vardır. Örneğin Thornburg raporu; "...Türkiye'nin 3000 traktör üretmesini içeren traktör fabrikası projesini eleştirmekte,

Türkiye'nin gereksiniminin traktör olmadığını, bunun yerine dış alıma gidilmesi gerektiğini” vurgulamaktadır (Güven, 1998, s.91).

Diğer yandan ülkemizde karayolculuk politikasının 1947 yılından başlayarak süreklilik gösterdiğinin altını çizmek gerekmektedir. “Aslında DP, CHP iktidarı tarafından temelleri atılan karayolu politikasını geliştirip tamamlamıştır. Dolayısıyla CHP ile DP arasında ulaştırma politikası açısından fark olduğu gibi savlar, görüldüğü üzere gerçeklerle hiçbir biçimde uyuşmamaktadır” (Koçak, 2015b, s.608). Nitekim 1947 yılında *Times* gazetesinde, “Türk siyasal sisteminin ABD modeline oturduğu belirtilen bir yazıda, CHP ile DP'nin birbirlerini bütünleyici iki parti oldukları, dış politikada aynı çizgiyi benimsedikleri ve iç politikada da yalnızca bir iki konuda ayrıştıkları vurgulanmaktadır” (Cumhuriyet, 14.5.1947, s.3).

Tapu Kanunu'nda bu yıllarda yapılan değişiklikler de bu girişimlerin en önemlileri arasındadır. “Giderek mal durumuna gelen bir üretim unsuru olan toprağın mülkiyeti de toplumsal ve siyasal konu olmuştur. Tarımda kapitalist gelişmeye öncelik veren CHP iktidarı, iç ve dış etkenlerle bu konuya da eğilmek zorunluluğunu hissetmiş, Tapu Kanunu'nda değişiklikler yapan 5519 ve 5520 sayılı kanunlar, bu amaçlarla çıkarılmıştır. “...CHP, bu kanun değişiklikleriyle tarımda mülkiyet ve kredi sorununu bir arada düşünmekte ve uygulamada daha çok büyük çiftçiler lehine işleyecek bir düzen getirmektedir” (Timur, 2003, 141).

“M.W. Thornburg'un *Türkiye: Bir İktisadî Değerlendirme* başlıklı raporunda Türkiye'deki devletçilik uygulamasının keskin bir eleştirisinin yapıldığı ve çözüm yolu olarak Amerikan deneyimleri ışığında liberal bir iktisat politikası tercihinin yapılması gerektiğini önermekte olduğu, görülmektedir” (Yayman, 2005, s.134). Metnin daha önsözünden de anlaşıldığı üzere, Thornburg raporu tarafsız bir inceleme olarak hazırlanmamış olup belirgin biçimde ABD çıkarlarına hizmet etmektedir ve Türkiye'ye ABD güdümünde bir ekonomi politikası önermektedir. Raporun ana ilkerine göre Türkiye'ye; içeride ihracata yönelik tarımın geliştirilmesi, dışarıda ise ticaret ve sermaye değişimlerine serbestlik tanınması, kalkınmada da plancılıktan ve devletçilikten vazgeçilmesi önerilmektedir. Bu çerçevede anılan raporda; Türkiye'nin, savaştan sonra hazırlanan kalkınma planında yer alan, makina ve motor üretimi projesi reddedilmektedir.

Amerika kaynaklı liberal-kapitalist raporların Türkiye'nin ABD odaklı Batı kapitalist sistemine eklenmesi sürecinde önemli bir işlev gördüğü belirgin bir gerçekliktir. Diğer yandan, belirtilen raporları yazdıran odaklar, Türkiye'de iktidar partisi ve bürokrasi içerisinde yer alan, güçleri de hiç azımsanmayacak bir düzeyde olan devletçilik ve millî iktisat taraftarı kişilerin bir biçimde görevden ya da konumlarından uzaklaştırmalarını istemektedir, fakat bunu gerçekleştirecek yeterli mutlak güçten de yoksundurlar, bunun için bulunan formül de, devletçilik ve CHP'yi Batı kapitalizminin istediği biçime dönüştürmek yönünde olmuştur.

3.5. CHP'deki İdeolojik Dönüşüm ve “Hür Dünya”ya Giriş

CHP'nin 1946 seçimlerinde yaşamış olduğu şaşkınlığı ve sonrasında 1950'deki kesin seçim yenilgisini; 1922-1950 arasındaki hükümetlerin iktisat politikası çerçevesinde aldıkları kararların tarımsal nüfusun farklı katmanları üzerindeki etkisine bağlı olarak, köylülüğünün dönüşümü ve tarihsel süreçte her zaman bir çatışma olarak ortaya çıkan, tarımsal artık ürünün sanayileşme sürecine nasıl aktarılacağı sorunsalı bağlamında ele almak gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, iktisadî-siyasî kararlarla toplumsal yapı arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğu, anılan süreç sonunda köylü sınıfının (toprak ağalığının öncülüğünde) siyasileşerek, köylülüğün artık yalnızca geçimsel açıdan kazancını artırmak isteyen bir

toplumsal tabaka değil, aynı zamanda önemli bir siyasî unsur durumuna geldiği değerlendirilmektedir.

CHP'nin 1935 programında, kamu yararı ölçütüyle özel girişimlerin devletleştirilebileceği belirtilmektedir (CHP, 1935, s.13). Oysa CHP VI. Büyük Kurultayı'nın 14 Haziran 1943 tarihindeki toplantısında kabul edilen CHP Programı'nda devletçilik, "*ferdin yapamadığını devlet yapar*" biçiminde kabul edilerek en geri çizgiye itilmiştir (CHP, 1943, s. 4).

Devletçilik Türkiye'de, dışsal nedenlerin içsel yansımalarından kaynaklı olarak sona erdirilmiştir. Bu durumun tüzel bir bağlam kazandığı platform 1947 CHP kurultayı olmuştur. "Kurultayın en yoğun tartışmaları, program tasarısının görüşülmesi sırasında da gündeme gelen devletçilik ilkesi kapsamında yaşanmış, bu kapsamda yapılan tartışmalar, CHP'nin çok partili siyasî yaşamın rekabet ortamı içinde kendini yeniden konumlandırmak yönünde harcadığı çabanın önemli bir örneği olmuştur. Söz konusu tartışmalarda delegelerin; parti ilke ve politikalarındaki tutarsızlıkların önemli bir bölümünü, CHP'nin temel başarısızlık nedenleri arasında gördükleri devletçilik ilkesiyle ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır" (Akgül, 2008, s.45-78). Sonuç olarak CHP, VII. kurultayında kabul ettiği programında devletçiliği "*...Özel teşebbüslerin başarmaya imkân bulmadığı veya yeter derecede başaramadığı, yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri devlet üzerine alabilir*" biçiminde tanımlamış, devletçiliği neredeyse sadece özel girişimciliğin yardımcısı konumuna getirmiştir (CHP, 1947, s.5).

1947 CHP kurultayında kabul edilen program ile de parti içindeki devletçi kanat kesin bir yenilgiye uğramıştır. Bu kurultay, aynı zamanda devletçiliğin "*resmî ve orijinal bir iktisat siyaseti olarak tarihe karışmasını*" da belgelenmesi bağlamında önem taşımaktadır. Aynı süreçte CHP, "yeni iktisadî anlayışını, öncelikli olarak tarım alanında uygulamış ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun toprak ağaları üzerinde müthiş bir rahatsızlık yaratan 17. maddesini kaldırmaya karar vermiştir" (CHP, 1947, s.12).

1947 yılı içinde devletçilikten uzaklaşma yönündeki gelişmeler, bu amaçla çeşitli yasal düzenlemelerin de yapılmasına neden olmuştur. VII. Kurultay, iktidar partisini siyasî duruş bakımından ana muhalefete iyice yaklaştırmıştır. CHP halk nezdindeki popülerliğini korumak amacıyla DP ile çetin bir yarışa girişmiş iktisadi ve ideolojik ödünler vermek durumunda kalmıştır.

VII. Kurultay sonrasında CHP'de ve özellikle kamu malî bürokrasisindeki devletçilik yandaşları etkin konum ve görevlerden uzaklaştırılmış, yerlerine hedeflenen sürece zarar vermeyecek isimler getirilmiştir. Böylelikle Marshall Yardımları ve Truman Doktrini sorunsuz biçimde benimsenerek, iktidar değişse bile ülkenin siyasî ve iktisadî rotasının ABD öncülüğündeki Batı kapitalizmi doğrultusunda olmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır.

3.6. Kapitalizme Eklemlenme Sürecine Etkileri Bağlamında Truman Doktrini ve Marshall Yardımları

Akademik ve siyasî yazında, "*yardım mı emperyalist bir araç mı olduğu çok tartışılan, askeri alandaki teknik ve altyapı hizmetleri başlıklarıyla öne çıkan Truman Doktrini, ardından İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa üzerinde yarattığı hasarı karşılama savıyla dünya gündemine yerleşen Marshall planı, uluslararası güç dengesinin ABD lehine değiştiği yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmaktadır*" (Dik, 2008, 947). İnsanî yardım görünümü altında sunulan Marshall yardım paketi, gerçekte savaş sırasında biriken Amerikan mallarının pazar gereksinimleri başta olmak üzere, Avrupa'nın yeniden imarının ABD tarafından yapılmasını öngören iktisadî-siyasî bir program olup ayrıca Türkiye'nin ABD'ye yönelişinin gerekçelerinden biri olma işlevi de görmüştür.

ABD'nin yardımlarına karşılık olarak Türkiye, savaşta yıkıma uğrayan sınıasını yeni baştan kurması için Avrupa'ya gerekli hammaddeleri sağlamak amacıyla, tarım ve madencilik sektörlerine öncelik verecektir. "Bu politikaları yaşama geçirebilmek için, 12 Temmuz 1947'de Türkiye ve ABD arasında bir anlaşma imzalanmıştır" (Koçak, 2017, s.15-53). Anlaşma, hem güvenlik yapılarının güçlendirilmesi hem de iktisadî alanın dengeye kavuşturulması amacıyla yapılmıştır. Antlaşmanın ikinci maddesindeki "...Türkiye Hükümeti yapılan yardımı tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğrunda kullanacaktır" (Resmî Gazete, 1947). biçimindeki anlatımlar, Türkiye'nin bundan sonra ABD'den alacağı hemen hemen tüm iktisadî yardımlarda yer alacak olan kalıplaşmış anlatımlar olacak ve ABD, yaptığı yardımlar yoluyla Türkiye'nin iktisadî ve siyasî alanlarına doğrudan müdahalede bulunacaktır. Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktasını oluşturan bu anlaşmanın önemi, bundan sonra iki ülke arasındaki siyasî ve iktisadî ilişkilerin -1974'e kadar- tamamen Amerikan hegemonyası çerçevesinde yürütülmesi olmuştur.

Avrupa ülkelerinin hammadde ve tarım ürünleri gereksinimlerini karşılama görevini üstlenen Türkiye, Marshall yardımlarından küçük de olsa bir pay alabilmiştir. "...CHP, Marshall Planı'na dahil olabilmenin karşılığında devletçilik ilkesine veda etmiştir" (Dik, 2008, s.970).

Savaş sonrası dünyanın yeni hegemon gücü olarak konumlanan ABD, Türkiye'yi kurulmasına öncülük ettiği yeni uluslararası iktisadî-siyasî sistemin bir parçası olarak görmek istemekte, buna karşılık Türkiye de, gelecekteki yapısal dönüşümleri gerçekleştirebilmek açısından, bu sistemin kurumlarına katılmayı kendi çıkarları açısından yararlı bulmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında, bu durum aslında Türkiye'ye özgü bir durum da değildir: İncelenen dönemde Türkiye gibi geri kalmış ülkeler, sömürgeciliğin yörüngesinde, orta ve uzun vadede bağımlı ve çarpık gelişme çizgisinin dışına çıkamayacakları yönelimleri tercih etmek zorunda bırakılmışlardır. "Bu bağımlılık ilişkisinde, bağımsız bir sanayileşme deneyinin Türkiye modeline, devletçiliğe, yer olamayacağı açıktır. Sonuç olarak Marshall yardımı kapsamına alınma süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî ve siyasî bağımsızlığından ödün verilmesine, hatta bu alanlarda, millî gururun çoğu zaman önemli ölçüde zedelenmesine neden olmuştur" (Rozaliyev, 1978, s.293).

Gelinen noktada Türkiye'nin *kendi kendine sanayileşerek kalkınma* ülküsü, yerini ABD'nin istemleri doğrultusunda tarıma dayalı bağımlı bir kalkınma modeline bırakmıştır. Dünya kapitalist sistemine bağımlılık ilişkisi çerçevesinde dahil olma, iktidar ve muhalefetin ABD'yle her yönden yakınlaşma konusundaki çabalarının, belirtilen sürecin gerçekleşmesinin Türkiye açısından olan iktisadî ve siyasî nedenlerinin, yapısal-işlevsel kaygılardan değil, daha çok içsel, dönemsel ve popülist güdülerden kaynaklandığı, yönündeki savımızı destekler niteliktedir.

3.7. "Hür Dünya"ya Yöneliş Yolunda İstanbul Tüccar Derneği ve Türkiye İktisat Kongresi'nin Önemi

Ticaret sermayesinin sözcülüğünü üstlenmek amacıyla 1947 yılında kurulan İstanbul Tüccar Derneği, birçok konuda iktisadî açıdan çalışmalar yapmış, görüşlerini yaymak amacıyla Ocak 1948 yılından başlayarak Türkiye İktisat Mecmuası'nı yayımlamaya başlamıştır.

Bu süreçte CHP ise yeni programına uygun bir tutumu benimsemekte bocalamaktadır: Bir yandan özel girişimciliği ilke edinen bir iktisat politikası yoluyla güçlü sınıflara yaklaşmaya çalışmakta, diğer yandan da bu yaklaşımın sınıfsızlık savındaki halkçılık ilkesiyle çelişmekte olduğu gerçeğinin üstünü örtememektedir.

1947 CHP kurultayında, özel girişimciliğin tamamlayıcısı konumuna indirgenen devletçilik ilkesi, 1948 yılının sonuna gelindiğinde İstanbul Tüccarlar Derneği tarafından düzenlenen İstanbul İktisat Kongresi ile tarihe karışmıştır. “Çatışma ve uzlaşmanın içiçe geçtiği bir tablo içinde gerçekleşen 1948 İktisat Kongresi’nin belki de en önemli özelliği 1923 İktisat Kongresi’nde benimsenen birçok ilkenin terk edilmiş olmasıdır. 1948 İktisat Kongresi’yle Türk burjuvazisi, yeni tercihlerini yabancı sermayenin ve özel girişimciliğin özendirilmesi yönünde belirtmiştir” (Bayramoğlu Özügürlü, 2008, s.1061).

1920’lerde ve 1930’larda devletçiliği savunanlar 1948’de devletçiliği en yoğun ve ağır şekilde eleştirmişlerdir. Bazı milletvekillerinin de izlediği kongrede devletçilik ilkesi kırtasiyecilik ile özdeşleştirilerek sert bir biçimde eleştirilmiş, devletin -ilke olarak- iktisadî yaşamdan çekilmesi benimsenmiştir. Günümüzde de çok tartışılan konulardan birisi olan özelleştirme, ilk kez bu kongrede dile getirilmiş, devletin işletmecilik yapmasından hızla vazgeçmesi önerilmiştir. Başta Şevket Süreyya Aydemir olmak üzere devletçiliği savunanlar ise kongrede bir varlık gösterememiştir. Kongrenin önemli bir eksikliği de, işçi temsilcilerinin görüşlerine yer verilmemiş olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında kongrenin tüccar ve sanayicilerin görüş ve dileklerini ağırlıklı olarak yansıttığı görülmektedir.

1948 Türkiye İktisat Kongresi, devletçiliğe, resmî görüşlerin dışında, farklı bir açılım getirmektedir:

“Cumhuriyet döneminin başlangıcında devlet, kurucu ve geliştirici görevini yerine getirmiş, iktisadî yapısını güçlendirmek için birçok alanda işletmeciliğe girişmiş, bazı alanlarda tekeller oluşturarak piyasa yapısına müdahalede bulunmuştur ama artık devletin iktisat politikası özel mülkiyete dayanmalı, bireyin iktisadî özgürlüğünü korunmalı, iktisadî alanda özel girişimi temel almalı ve sosyal adaleti benimsemelidir. Devlet iktisadî yapının temellerini bu biçimde attıktan sonra, işletmecilik faaliyetlerini ancak birinci derecede kamu hizmetleri sayılan işlere ve asıl görevi olan iktisat politikasının işletmecilik dışında kalan inceleme, düzenleme ve denetleme vermeli, bu tür hizmetlerin dışında kalan tarım ve sanayi işlerinden, giderek eline çekmelidir” (Toprak, 1982 s.37-42).

“Şemsettin Günaltay tarafından Ocak 1949’da kurulan hükümet programında, ABD’den alınan/alınacak yardımlar, birinci derecede önem verilen hususlar arasında yer almaktadır ki, bu anlatımlar bir Türkiye Cumhuriyeti hükümeti programına ilk kez girmektedir” (Arar, 1968, s.207). Gelinen noktada Türkiye, resmî, siyasî ve iktisadî açıdan ABD’nin üstünlüğünü kabul etmekte, kendisini de Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın (AEİT) bir üyesi olarak görmektedir

Sonuçta Türkiye Cumhuriyeti’nin özellikle ilk çeyrek yüzyıllık dönemi, bağımsız bir iktisadî kalkınmayı gerçekleştirme çabalarına sahne olurken, ne yazık ki bunun sonucu ABD’ye tam anlamıyla bağımlı bir iktisadî modele geçilmesi olmuştur.

4. SONUÇ

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından sonra millî burjuvazinin, sınıfsal, iktisadî ve siyasî etkisi sürekli olarak artmıştır. Millî sanayi sermayesinin yükselişi, aynı zamanda Türk-Müslüman olmayan sermayenin “ayıklanması” süreciyle eş zamanlı gerçekleştirilmiş, ilerleyen süreçte de sermayenin büyük bir bölümü millî sermayeye dönüşmüştür.

Öte yandan, geleneksel-dinsel ilişkilerin egemen olduğu muhafazakâr bir toplumsal yapıda saltanat ve hilafeti kaldırarak, laik ve çağdaş bir toplumsal yapı kurabilen Cumhuriyetin, toprak reformunu ve sınıfsızlık savı üzerine kurulmuş olan halkçılık ilkesini bir türlü gerçekleştirememesi, dönemsel olarak TBMM’de egemen olan sınıfların siyasî gücünü göstermektedir. Bu çerçevede Cumhuriyet sonrasında Türkiye’deki kapitalistleşme sürecinin;

millî burjuvazinin, devletçilik kalkını altında kendisini yabancı sermayeye ve üretici sınıfın taleplerinin baskısına karşı koruyarak büyümesini sağladığı bir çizgi izlediğini, ortaya çıkan iktisadî yapının ise gerçek anlamıyla liberal olamayan fakat hiç bir biçimde de sosyalist olmayan bir tür devlet kapitalizmi olduğunu belirtmek olanaklıdır. Bu çerçevede, Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde yabancı sermayenin gücünün, başlangıçta tekeli sermayeye özgü yöntem ve biçimlerinden oluştuğunu, millî-kapitalist sermayenin gelişmesinin ancak yabancı ve/veya gayrimüslim sermayenin tasfiyesinden sonra gelişme gösterebildiğini, bu süreçte millî burjuvazinin çıkarlarını savunmada en önemli dayanağının da devlet olduğunu belirtmek olanaklıdır.

Türkiye Cumhuriyeti’ni bir tür devlet kapitalizmine yönelten önemli bir neden, millî burjuvazinin büyük sanayi işlerine girişmemesi ya da gereksinim duyulan temel sektörleri oluşturabilecek güçten yoksun olmasıdır. “Devletçilik yoluyla kapitalizm kurma” çabalarının, içinde bulunulan koşullardan kaynaklanan zorunlulukların sonucu olarak ortaya çıkmış olduğu, incelenen dönem bakımından ülkenin dışarıya olan olağanüstü bağımlılığı, son derece dar olan iç pazarın, kapitalist bir sistemin verimli bir biçimde işleyebilmesini sağlayacak nitelikten ve ölçekten çok uzak bulunması vb. nedenlerin özel girişimciye, ticaret, tefecilik ya da bankacılık gibi faaliyetleri kadar yüksek kârlar garanti etmemesi, böylece özel girişimciler açısından, ticaret-sanayi alanında yatırım yapmayı çekici olmayan, hatta riskli bir duruma getirmesi de değerlendirilmelere katılmalıdır. Bu gerçeklikler doğrultusunda devlet, büyük ölçekli sanayi işletmeleri, tarım çiftlikleri kurmuş, diğer yandan da kooperatif örgütlenmesi ve özel fabrika girişimlerini de ciddi boyutlarda desteklemiştir. Bu çalışmaların hepsinde ortak olan nokta, burjuvazinin çıkarlarına uygunluk olmuştur. Tüm bu süreçlerde devletin, sınıflar arası eşitsizliği azaltacak biçimde başarılı politikalar yürüttüğünü belirtebilmek olanaklı değildir.

İkinci Dünya Savaşı koşullarının yani dışsal olumsuz etkenlerin yanında, karaborsa, vurgunculuk, stokçuluk, spekülasyon ve pahalılığa bağlı olarak sayıları artan, savaş zengini bir zümrenin ortaya çıkması, hükümetlerin bu duruma karşı yeterli önlemleri alamaması, zaten var olan vurgun sistemini daha da güçlendirmiş, halk gözünde devlet aygıtının somutlaştığı yapı olan CHP’nin önce saygınlığını, sonrasında da iktidarını yitirmesine neden olmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde toprak mülkiyeti tablosu da hükümetlerin, hâttâ bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün çabalarına karşın hemen hiç değiştirilememiştir. Aslında bu dönemde Türkiye’de devletin, özellikle kırsal kesimde mülkiyet ilişkilerini değiştirememesinin nedeni bellidir: CHP kuruluşundan beri, bazı zorunlulukların da etkisiyle, eşraf ve toprak ağalarının oldukça etkili olduğu bir parti olmuş, parti içinde işçi-köylü sınıflarının gerçek anlamda temsili ise olanaklı olamamıştır. CHP’nin, DP çizgisinden -bir ölçüde de olsa- ideolojik ve sınıfsal anlamda farklılaştığını gözlemleyebilmek için 1960’lı yılların ikinci yarısına dek beklemek gerekecektir.

İkinci Dünya Savaşı’yla başlayan süreçte ayrıca, ısrarla *sınıfsız* olduğu savunulan bir toplumda, aslında çıkarları birbirinden oldukça farklı sınıfların var olduğu netleşmiş ve bunlar arasındaki ayrımlar keskinleşmiştir. Piyasanın yeni koşullarından yararlanabilmeyi başaran kesimlerin birikimlerinde çok büyük artışlar olurken, dar gelirli kitleler giderek önemli ölçüde yoksullaşmıştır. Sonuçta, ülkenin sanayileşmesi yolunda önemli atılımları gerçekleştirmenin iktisadî aracı olarak tasarlanmış ve büyük ölçüde başarılı da uygulanmış olan devletçilik politikaları hedef tahtasına oturtulmuş, yaşanan tüm iktisadî ve hâttâ toplumsal olumsuzlukların nedeni devletçilikmiş gibi sunulmaya başlanmış ve giderek yükselen sınıfların iktisadî-siyasî savlarına ideolojik dayanak olmuştur.

Dünya Bankası ve IMF'ye üye olunmasıyla, savaş sonrası yeniden kurulan dünya siyasetinde Türkiye'nin tercihinin ABD öncülüğündeki Batı Bloku olduğu iyice netleşmiştir. Diğer yandan Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde kapitalist Batı Bloku (ABD) ile askerî-siyasî-malî ve iktisadî boyutlarda gerçekleşen ilişkiler, Türkiye açısından, muhataplarının eşitsiz bir biçimde kazançlı olduğu, çarpık ve negatif bir bağımlılık ilişkisinin süregelen olduğu nitelikte gerçekleşmiştir. Aslında ABD'nin savaş sırasında biriken arz fazlasının pazarlanması ve Avrupa'nın yeniden imarının ABD tarafından yapılması amacıyla yürürlüğe konulan Marshall Planı; Batı Bloku'nun (ABD) Doğu Bloku'nu (SSCB) iktisadî görünüm altında, siyasî ve askerî olarak çevrelemesi ve böylelikle de kapitalizmin merkezi açısından SSCB'nin olası negatif etkilerini en aza indirme planı olarak uygulanmıştır. Bu yardım ve devamındaki süreçte Türkiye Cumhuriyeti, iktisadî kalkınma ve borçlanma konusunda öncelik yetkisini yitirmeye başlamıştır. Sözkonusu yardım ve üyelikler sonucu yerli büyük sermaye, büyük uluslararası tekellerle olabildiğince yakınlaşarak, önce işbirliğine sonrasında da bu tekellerin güdümüne girmiştir. Bu ilişkiler dışa bağımlılığın derinlenmesine, ülkede (zaten var olan) sınıflar arası eşitsizlik ve dengesizliğin daha da artmasına, devlet aygıtı üzerinde uluslararası sermayenin ve onun yerli uzantıları olan tekelleri sermayenin etkisinin kalıcılaşmasına neden olmuştur. Sağlanan yardımların karşılığı ise, yabancı yatırımcılara verilen ve Türkiye'nin millî çıkarlarını ciddi biçimde çiğneyen sözde kazanımlar olmuştur.

Türkiye'nin dünya kapitalist sistemine eklenmesi sürecindeki tabloya baktığımızda ülkenin iktisadî, siyasî ve toplumsal yapılarında ortaya çıkan olumsuz durumların, iç ve dış dönemsel nedenlerden (popülist kaygılardan ve uluslararası boyutlardaki sınıfsal çıkarların yönlendirmesinden vb.) kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bahsekonu süreçteki gelişmelerin, üretim ve mülkiyet ilişkilerinin dokusundan kaynaklandığı ve sınıfsal temelli ilişkiler çerçevesinde incelenerek değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Ö.Ö. (2009). Siyaset Yönetim İlişkisi Kurumsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Akgül, H. (2008). VII. CHP Kurultayı'nda Devletçilik Tartışmaları ve 1947 CHP Programı'nda Devletçilik, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 58:1, 45-78.
- Arar, İ. (1968). Hükümet Programları (1920-1965), İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (1996). Türkiye'nin Düzeni (Dün Bugün Yarın), İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bakar, B. (2013:2). "İstanbul'da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suiistimalleri (1942-1946)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 12:24,1-60.
- Barkan, Ö. L. (1980). Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Bayramoğlu Özuğurlu, S. (2008) "1949:Siyasal Rota- Halkçılık ve Bağımsızlık Yerine Hür Teşebbüsçülük ve Amerikancılık ", (ed) Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde, Ankara Üniversitesi: SBF Yayını.
- Belli, S. (1994). Boşuna mı Çiğnedik, İstanbul: Belge Yayınları.
- Berkes, N. (1997). Unutulan Yıllar, ed: Sezer R., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2005). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, Ankara: İmge Yayınları.
- Boratav, K. (2006). Türkiye'de Devletçilik, Ankara: İmge Yayınları.
- Buğra, A. (2003). Devlet ve İşadamları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CHP, (1935). CHP Programı, Ankara: Ulus Basımevi.
- CHP, (1943). CHP Programı, Ankara: Zebermat Matbaası.
- CHP, (1947). CHP Programı ve Tüzüğü, Ankara: (yay.yok).
- CHP, (1948). Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara:Ulus Basımevi
- Çınar, T. (2008). "1942: "A'dan Z'ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü", (ed.), Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde; Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.
- Çiner, C.U. (2008). "1946: "Demokrasiye Kavuşma", (ed.), Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde; Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.
- Dik, E. (2008). 1948: Marshall Planıyla "Hür Dünya"ya giriş", (ed.) Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde, Ankara Üniversitesi: SBF Yayını.
- Demokrat Parti, (1946). Tüzük ve Program, Ankara: (yay.yok).
- Devlet İstatistik Enstitüsü, (2003). İstatistik Göstergeler (1923-2002), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Erim N. "Demokrasi Gaye midir Vasıta mı?", Ulus Gazetesi, 30 Mayıs 1946.

- Ertüzün, T. (Eylül-Ekim 1970). “Türk Ekonomisinin 1923-1973 Döneminde Dış Yardım İlişkileri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, (30:1-4)
- Güler, A. B. (ed.), (2008). Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA).
- Güven, S. (1998). 1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri Hiltz Raporu/Thornburg Raporu/Barker Raporu, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.İktisadî Yürüyüş Dergisi, (1948), İstanbul.
- İnce, E. (2008). “Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, (V/13:2006/Güz), 59-78.
- Karaömerlioğlu, M. A. (Mart-1998). “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi" Birikim Dergisi, 107.
- Keyder, Ç. (1990). “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası” (ed.), Schick, İ.C., ve Tonak E.A “Geçiş Sürecinde Türkiye” içinde, İstanbul: Belge Yayınları.
- Koçak, C. (2013). Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1950) 2. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2015a). Geçmişiniz İtinayla Temizlenir, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2015b). Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt-4: Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2017). Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt-6: CHP İktidarının Sonu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Makal, A. (2007). Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metinsoy, M. (2016). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz T. (2013). (ed.), Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1 (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950), Ankara: TBMM Basımevi.
- Oran, B. (2001). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler,Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ökte, F. (1951). Varlık Vergisi Faciası, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Övgün, B. (2008). “1947:Uluslararası İç Politika, (ed.), Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde; Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.
- Özügurlu, Bayramoğlu, S. (2008). “1949:Siyasal Rota-Halkçılık ve Bağımsızlık Yerine Hür Teşebbüsçülük ve Amerikancılık”, (ed.), Güler B.A. Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949 içinde; Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara.

- Resmî Gazete “Millî Korunma Kanunu”, (1940) Resmî Gazete (Sayı:4417) (1940, 26.Ocak) “<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.3780.pdf>”, e.t.: 22.02.2018. Resmî Gazete (Sayı:5173), (1942, 1 Ağustos)
- “Toprak Mahsulleri Kanunu”, (1944) Resmî Gazete: 1944, 28.Nisan (Sayı: 5693) “Türkiye Hükümeti İle Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında 12 Temmuz 1947 Tarihinde Ankara’da İmzalanan Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma’nın Onanmasına Dair Kanun”, (1947, 1.Eylül). Resmî Gazete (Sayı: 6699) Tarih: 1947,5. Eylül)
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905123.pdf (e.t.:22.02.2018)
- Rozaliyev, Y.N. (1978). Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960), çev.: Yaran, A. Ankara: Sol Yayınları.
- Sander, O. (2016). Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Savran, S. (2009). Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm, İstanbul: Yordam Yayınları. TBMM Zabıt Cerideleri: Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1981). S. Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı, Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2004). Cumhuriyetin Harcı Cilt:2 Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tezel, Y.S. (1982). Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınevi.
- Timur, T. (1993). Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Timur, T. (2003).Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Thornburg, M. W. (1948). Türkiye Nasıl Yükselir?, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Thornburg, M. W. (1950). Türkiye’nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi, çev:Artuner, N. Ankara: T.C. Ziraat Bankası Matbaası.
- Toker, M. (1990). Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Schick, İ.C. ve Tonak E.A. “Geçiş Sürecinde Türkiye” İstanbul: Belge Yayınları.
- Tokgöz, E. (1998). Ekonomide 75 Yıl, Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (C:16, S:1-2), s.1-28.
- Toprak, Z. (Haziran-Temmuz 1982). “Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi”, İktisat Dergisi, 211-212, s. 37-42.
- Tunaya, T. Z. (1960). Türkiye’de Siyasî Partiler 1859-1952, İstanbul: Arba Yayınları. Ulus (Sahibi: CHP Ulus Müessesesi, Basıldığı Yer: Ankara).
- Velidedeoğlu, H. V. (1973). Türkiye’de Üç Devir, İstanbul: Sinan Yayınları.

Yayman, H. (2005). Türkiye'nin İdari Reform Politikası, Ankara Üniversitesi SBE KYSB (Yönetim Bilimi) Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

THE EFFECT OF ASSET DIVERSIFICATION ON BANK RISK – EVIDENCE FROM TURKEY

Bade EKİM KOCAMAN*

ABSTRACT

The main purpose of the paper is to investigate the effect of asset diversification on bank risk. The relationship between diversification strategies and bank risk has been evaluated for a long time. However, there is no consensus about the relationship between asset diversification and bank risk so far. It remains inconclusive whether asset diversification has a positive or negative effect on bank risk. The opposing arguments about diversification are based on Markowitz (1952) modern portfolio theory and Jensen (1986) agency theory. In line with the modern portfolio theory, traditional banking theory suggests that if there is negative correlation between assets diversification is beneficial for banks in terms of risk. In contrast, agency theory argue that diversification strategy is not beneficial because of agency costs. As a measure for bank diversification Laeven and Levine (2007) asset diversification formula is used. Bank risk is discussed in the context of credit risk. Using quarterly data of top 10 Turkish deposit banks from 2010 to 2020, pooled OLS regression results suggest that relationship between asset diversification and risk is positive which supports agency theory and contradicts with traditional banking theory. It can be concluded that diversification is not advantageous in terms of bank risk. This analysis may provide guiding for regulators and bank managers in Turkey as well as in other developing economies.

Key Words: Bank risk, Asset diversification, Deposit banks, Turkish banking sector

---

*Araştırma Görevlisi, Başkent Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Finans ve Bankacılık Bölümü, Ankara, Türkiye, badeekim@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-8967-3935.
Makale Gönderim Tarihi: 06.04.2022
Makale Kabul Tarihi: 20.05.2022

AKTİF ÇEŞİTLENDİRMESİNİN BANKA RİSKİNE ETKİSİ -TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ÖZ

Çalışmanın amacı aktif çeşitlendirmesinin banka riski üzerine etkisinin incelenmesidir. Çeşitlendirme stratejileri ile banka performansı arasındaki ilişki uzun süredir değerlendirilmektedir. Ancak, aktif çeşitlendirmesi ile banka riski arasındaki ilişki ile ilgili fikir birliğine varılamamıştır. Aktif çeşitlendirmesinin banka riski üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkisi olduğu konusu belirsizliğini korumaktadır. Çeşitlendirme ile ilgili karşıt görüşler, Markowitz (1952) modern portföy teorisi ve Jensen (1986) vekâlet teorisine dayanmaktadır. Modern portföy teorisine paralel olarak, geleneksel bankacılık teorisi varlıklar arasında negatif korelasyon olması durumunda çeşitlendirmenin risk açısından bankalara faydalı olduğunu ifade etmektedir. Buna karşın, vekalet teorisi vekalet maliyetleri nedeniyle çeşitlendirme stratejilerinin yararlı olmadığını savunmaktadır. Banka çeşitlendirmesi ölçümü olarak Laeven and Levine (2007) aktif çeşitlendirmesi formülü kullanılmıştır. Banka riski ise kredi riski bağlamında ele alınmıştır. Türk Bankacılık Sektörü'nde faaliyet gösteren ilk 10 bankanın 2010-2020 arası çeyreklik verileri kullanılarak yapılan havuzlanmış EKK sonuçlarına göre aktif çeşitlendirmesi ile risk arasında vekâlet teorisini destekleyen ve geleneksel bankacılık teorisi ile çelişen pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Çeşitlendirmenin banka riski açısından avantajlı olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Analiz sonucu Türkiye'deki ve diğer gelişmekte olan ülkelerdeki düzenleyici kurumlara ve banka yöneticilerine yol gösterici olabilir.

Anahtar Kelimeler: Banka riski, Aktif çeşitlendirmesi, Mevduat bankaları, Türk Bankacılık Sektörü

1. INTRODUCTION

In corporate finance focus and diversification strategies is discussed both theoretically and empirically, but there is no consensus that which strategy contributes positively to performance. Also, findings in the corporate finance literature are not the same with banking sector due to the different characteristics of banks from firms (Berger et al., 2010, p.1417).

As competition increases in the banking sector, there is a need to reveal new products and services which leads to banks taking more risks and reducing their stability.

Two opposing arguments exist about the relationship between banks' diversification strategies and risk. The contrasting views are based on Markowitz's (1952) modern portfolio theory and Jensen's (1986) agency theory. Modern portfolio theory states that if there is a perfect negative correlation between assets unsystematic risk can be eliminated and the firm value can increase. Within the scope of traditional banking theory, the view that diversification is beneficial for banks by Diamond (1984), and Boyd and Prescott (1986) is based on modern portfolio theory. They state that banks can diminish their risks by following diversification strategies on their balance sheets. According to traditional approach, banks can reduce their bankruptcy risk by diversifying at the highest level due to their high leverage (Berger, et al., 2010, p.1418).

In contrast to the traditional view, supporters of agency theory argue that firms should follow a focus strategy as much as possible in order to minimize agency problems and to get the most benefit from administrative activities (Hayden, 2007, p.136). According to agency theory, diversification can lead firms to be exposed to more risk due to the desire of managers to put their own interests first rather than shareholders'. Since diversified companies have more complex structures, monitoring and management become ineffective and agency costs increase.

As a result, there is no consensus among the empirical studies in the literature about optimal level of diversification and whether diversification is beneficial for the banking sector or not.

In that respect, the hypothesis of the study is as follows:

H₁: There is a relationship between asset diversification level and credit risk (negative or positive).

The object of the study is to set forth the effect of asset diversification on bank risk. The case of Turkey is taken into account to determine the effect of asset diversification on bank risk in emerging economies. In bank diversification literature developed countries such as United States of America and Europe are covered more. Considering that the number of studies about asset diversification for emerging countries are few, by discussing asset diversification and bank risk jointly in Turkish banking sector our study contributes the limited literature of emerging economies. Therefore, the paper aims to fill the gap in bank diversification literature by taking into account asset diversification rather than income diversification.

Rest of the paper is structured as follows respectively. First, the related literature about the effect of diversification on bank performance. Then the data and methodology section, the empirical results are given and finally the last section is the conclusion.

2. LITERATURE REVIEW

Diversification reduces the non-systematic risk so that total risk of a portfolio of financial assets equals to systematic risk (Leković, 2018, p.171). When portfolio theory is adapted to the banking industry, diversification can reduce the likelihood of banks going bankruptcy. On the

other hand, agency theory suggests that banks should not diversify in order to decrease risk or increase performance. There are numerous studies in the literature examining the impact of diversification on bank performance such as risk and profitability. This section includes studies on diversification and bank risk in the banking sector.

Body and Graham's (1986) study is the first study to investigate the effect of diversification on bank risk with "Bank Holding Companies" (BHC) operating in the United States between 1971 and 1983. The study finds no evidence that turning to non-banking activities systematically increases or reduces the risk of bankruptcy.

Demsetz and Strahan (1997) analyze 150 publicly traded "Bank Holding companies" (BHCs) operating in the United States between 1988 and 1993. The analysis basically establishes a relationship between the size of The Bank Holding Companies and their bank specific risks. Large "Bank Holding Companies" diversify better than small ones; however, further diversification does not reduce the risk. Therefore, diversification can encourage mergers of small banks.

Stiroh (2004) examines the relationship between the increase in non-interest income and volatility of bank return and profitability using two different types of data set. The first data set covers quarterly data of the American banking sector from 1984 to 2001, while the second data set includes annual bank level from 1978 to 2000. Results from both data sets indicate that increase in non-interest income generate higher bank risk.

Acharya et al. (2006) investigate impact of credit portfolio diversification on risk and return of 105 Italian banks between 1993 and 1999. Main finding is that the effect of diversification varies according to the level of risk carried by banks. In high-risk banks group, diversification decreases bank returns by creating riskier loans and in low-risk banks group, diversification has very limited improvements by creating inefficient risk-return balance.

Using market- based measurements Baele et al. (2007) investigate whether banks (commercial banking, investment banking, insurance, etc.) that adopted a functional diversification strategy have comparative advantage over other banks in long-term performance/risk indicators. Panel data set analysis result shows that revenue diversification increases systematic risk of banks. On the other hand, it's effect on bank-specific risk is negatively sloping and non-linear.

Hayden et al. (2007) determining a value at risk criteria based on unexpected credit losses, study impact of diversification on performance of 983 German banks operating from 1996 to 2002. They conclude that especially in low and medium risk bank groups, as diversification increases lower returns occur. More rarely, high-risk banks diversification and bank return is positively correlated.

Lepetit et al. (2008) measure the effect of income diversification on bank risk for the period 1996-2002. They find that banks that are more focused on non-interest income generating activities are riskier and more likely to face bankruptcy. Considering bank sizes and looking at the details of non-interest income items, in small-scale banks risk increases due to commission and fee income.

Bush and Kick (2009) study the impact of the non-interest income on financial performance and risk profiles of German banking sector between 1995 and 2007. They find positive relationship between fee based non-interest income and the risk-adjusted return on equity and return on asset in universal bank group. In commercial bank group, fee income tends to create

higher bank risk. Both in commercial and savings bank group fee income lowers interest margin.

Berger et al. (2010) employ credit, deposit, asset and geographical diversification indices for diversification to a wide sample of the Russian banking sector between 1999 and 2006. As banks diversify less, they make higher profits and are exposed to lower risk up to a certain threshold.

Tabak et al. (2011) argue that as concentration in the credit portfolio increases returns increase and the risk of default decreases in Brazilian banking sector. According to the ownership structure of the banks; the lack of diversification in the loan portfolio increases the return in privately owned banks and reduces the risk in foreign and publicly owned banks.

Swada (2013) finds that bank value is positively correlated with revenue diversification but there is no evidence that reduces bank risk for the period 1999-2011 in Japanese banking sector. On the other hand, activities that generate fee income reduces systematic and non-systematic risk.

Zhou (2014) conclude that because of the strong relationship between non-interest income and interest income, relationship between revenue diversification and total bank risk is insignificant.

Williams (2016) tests the relationship between revenue diversification and bank risk in Australian banking sector between 2002 and 2014, concluding that banks with lower non-interest income, that is, higher income concentration are less risky.

Lee et al. (2020) analyze the data of 1,008 banks from 53 countries covering the period 2006-2013, and examines impact of bank-level the weighted average of income diversification on the total risk of the banking sector. They use Z-score to measure systemic risk of the banking sector and results show that higher income diversification caused higher systemic risk. When banks with high correlations with each other are excluded from the sample, it is determined that the effect of bank-level diversification on systemic risk is not significant.

Pham et al. (2021) evaluate the impact of asset, funding and revenue diversification strategies and combinations of them on Vietnam banking sector risk during the period 2005-2019. According to the findings, during the banking crises between 2011 and 2014 diversification improved risk- return profile of the banks.

Li et al. (2021) discussed the impact of Covid-19 economic crises in the relationship between non-interest income sources and bank profitability and risk in the U.S. banking sector. As a result, non-interest income is positively correlated with performance but negatively correlated to risk.

In domestic literature most of the studies are concentrated on diversification and bank performance relationship.

Yılmaz Türkmen and Yiğit (2012) analyze annual data of 40 banks operating in Turkey for the period 2007 – 2011 and conclude that as the level of diversification increases in loan portfolio, the risk level of banks increases.

Gürbüz et al. (2013) examine the impact of revenue diversification on risk-adjusted bank performance for deposit banks operating in Turkey. Analyzing sample of 26 banks from 2005 to 2011 they find that revenue diversification improves bank performance.

Tunay (2015) investigates loans' sectoral concentration on credit risk for the period 2003-2014. Results of the panel data analysis show that lack of diversification of loans on a sectoral basis increased the risk of credit in all bank groups.

Çınar et al. (2018) use entropy methodology to measure Turkish deposit banks diversification variable as income and credit. They conclude that that diversification of credit types and revenue diversification increase profitability (ROA) and reduce risk (NPL). On the contrary, diversification of loans on a sectoral basis has an inverse effect on profitability and risk.

Atik (2019) analyzing 16 deposit banks data in Turkish banking sector from 2002-2017, discovers that diversification of banks' revenue sources do not improve performance and increase the risk level of banks.

Yalçın and Tunay (2020) examine the impact of loan diversification according to sectors of 23 commercial banks operating in Turkey covering the period 2002-2018 with dynamic panel data analysis method. They find that effective loan portfolio diversification reduces credit risk.

Buyuran and Eksi (2020); Kayran and Kıyılar (2021) reach a similar conclusion after analyzing income diversification and performance relationship. In both studies income diversification is positively related to performance, thus performance increases as diversification increases.

3. DATA AND METODOLOGY

3.1. Data

This paper attempts to investigate the effect of asset diversification on bank risk. A panel data sample of top 10 Turkish deposit banks from 2010:1 to 2020:4 is used. As of December, 2020 total of 32 deposit banks with 3 state-owned, 8 privately-owned and 21 foreign banks are operating in the Turkish banking sector. Considering the scale of banks top 10 commercial banks in terms of asset size are taken as the sample. Table 1 presents total assets of 10 deposit banks which constitute 86.1% of the total assets of the sector. Top 10 banks have significant share in the banking industry.

Table 1. Banks Included in the Analysis

Bank Name	Total Assets (million TL)	Sector Share (%)
“T.C. Ziraat Bankası A.Ş.”	942.601	16,6
“T.Vakıflar Bankası T.A.O.”	698.897	12,3
“T. Halk Bankası A.Ş.”	680.026	12,0
“T. İş Bankası A.Ş.”	593.902	10,5
“T. Garanti Bankası A.Ş.”	492.798	8,7
“Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.”	459.694	8,1
“Akbank T.A.Ş.”	446.101	7,9
“QNB Finansbank A.Ş.”	227.253	4,0
“Denizbank A.Ş.”	199.256	3,5
“Türk Ekonomi Bankası A.Ş.”	140.048	2,5
Total	4.880.577	86,1

Source: “The Banks Association of Turkey”

Quarterly data of all banks included in the analysis is collected from “The Banks Association of Turkey” in bank-level. Macroeconomic data is gathered from “Turkish Statistical Institute (TURKSTAT)” and “the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) Electronic Data Delivery System (EDDS)”.

3.2. Variables

Three types of variables are used in the paper. The dependent variable is the measurement of bank risk, independent variable is the measurement of bank asset diversification, and last the control variables. The definitions and calculation methods of the variables are shown in Table 2.

Table 2. Variables Used in Model

Variable	Variable Type	Calculation
Credit Risk	Dependent Variable	“Non-performing loans / Total Loans”
Asset Diversification	Independent Variable	$1 - \left \frac{(\text{Net Loans} - \text{Other Earning Assets})}{\text{Total Earning Assets}} \right $
Size	Control Variable	“Bank Total Asset Share in Sector”
Equity	Control Variable	“Shareholders' Equity / Total Assets”
Liquidity	Control Variable	“Liquid Assets / Total Assets”
Inflation	Control Variable	“Consumer Price Index”
GDP	Control Variable	“Growth Rate of the Gross Domestic Product”

Source: Author

Leaven and Levine (2007) construct asset and income diversification formula to measure diversification level of bank business. In this paper Leaven and Levine (2007) method is adopted for asset diversification.

$$\text{Asset diversification} = 1 - \left| \frac{\text{Net Loans} - \text{Other Earning Assets}}{\text{Total Earning Assets}} \right| \quad (1)$$

where

Net Loans = Total Loans – Specific Provisions (TFRS 9 not applied, before 2018)

Net Loans = Total Loans – Expected Credit Losses (TFRS 9 applied, 2018 and after)

Other Earning Assets = Cash Balances at Central Bank + Banks + Receivables from Money Markets + Financial Assets

Total Earning Assets = Net Loans + Other Earning Assets

Asset diversification formula takes values between 0 and 1. When values of the diversification measure increases, it indicates greater diversification.

3.3. Metodology

The following panel data regression model for the empirical study is used.

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \beta_1 AD_{i,t} + \beta_2 \text{control}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

where Y indicates bank risk, AD measures asset diversification with Leaven and Levine (2007) formula; and control is indicating a number of control variables. Dependent, independent and control variables are added depending on the previous literature. Size is the most widely used control variable in studies such as Acharya and Saunders (2006); Berger et al. (2010); Lepetit et al. (2008) and Zhou (2014). Equity ratio is included in studies such as Stiroh (2004); Busch

and Kick (2009); Berger et al. (2010); Tabak et al. (2011) and Sanya and Wolfe (2011). Liquidity, which is the ratio of liquid assets to total assets, used in Demirgüç-Kunt et. al. (2003) and Hou (2018). GDP growth rate and inflation are included most studies like Fiordelisi (2011); Sanya and Wolfe (2011); Amidu and Wolfe (2013).

All of the variables are fully included in the bank risk-diversification model, which is stated in equation 2.

Table 3. Descriptive Statistics

Variable	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Credit Risk (NPL)	3.85	1.76	1.2	10.45
Size	8.57	3.79	1.8	16.64
Equity	10.83	1.70	6.3	15.60
Liquidity	23.76	8.32	4.93	45.17
Asset Diversification	68.01	10.95	45.08	99.02
Inflation	10.14	3.95	3.99	24.52
GDP	1.43	3.29	-10.97	15.94

Source: Author

In panel data analysis, it is necessary to investigate whether all units are equally affected as a result of the shock to cross sections. This research, also known as cross section dependency, determines whether the same period error terms are related (Ün, 2018, p.88). The presence of cross section dependency is related to the selection of panel unit root test. In order to test cross section dependency Breusch-Pagan Lagrange Multiplier Test (1980) is used.

$H_0: \rho = 0$

$H_1: \rho < 1$

Table 4. Breusch-Pagan LM Test Results

Test	Statistical Value (chi ²)	Probability Value
Breusch-Pagan LM	546.598	0,0000

Source: Author

Table 4 displays the results of Breusch-Pagan LM test indicating that H_0 hypothesis, is rejected and there is cross sectional dependence. Second generation panel unit root tests should be used to determine the stationary of variables, because of the correlation between cross section. Second generation panel unit root tests eliminate correlation between units with models established by factor model or generalized least squares method (Şak, 2018, p.305).

Table 5 displays the panel unit root results which includes CADF test developed by Pesaran (2007) and Levin-Lin-Chu (2002) test.

$H_0: \delta_i = 0$ (cross-sections contains unit root, not stationary)

$H_1: \delta_i < 0$ (cross-sections do not contain unit root, stationary)

Table 5. Unit Root Test Results

Variable	Test	I(0)		I(1)	
		Constant and Trend		Constant without Trend	
		t-value	p-value	t-value	p-value
Credit Risk (NPL)	Pesaran CADF	-2,390	0,429	-4,124	0,000***
Size	Pesaran CADF	-1,612	0,996	-4,576	0,000***
Equity	Pesaran CADF	-2,456	0,338	-4,537	0,000***
Liquidity	Pesaran CADF	-2,883	0,026**	-	-
Asset Diversification	Pesaran CADF	-2,478	0,310	-4,240	0,000***
Inflation	Levin-Lin- Chu	-4,883	0,000***	-	-
GDP	Levin-Lin- Chu	-5,356	0,000***	-	-

“Note: ***, ** and * represent %1, %5 and %10 significance level, respectively”

Source: Author

After the series become stationary, F-test and the Breush Pagan LM test for random effects are used to determine whether panel units are different from each other. Because both of the tests probability value is greater than 0.05, it is determined that pooled OLS model is appropriate.

Thus, according to the results of the F and Breush Pagan LM test, there is a single regression constant ($\beta_{kit}=\beta_t$) that defines all cross section units, and the model is estimated by pooled OLS method (classic model).

4. EMPIRICAL RESULTS

Table 6 presents the empirical results related to asset diversification. The coefficient of the asset diversification is significant and positive at 1 percent level when NPL rate is used to measure bank risk. Asset diversification level is positively correlated with credit risk, that is among earning assets, diversification of deposit banks fails to reduce the bank risk in Turkey. As banks diversify between their earning assets, non-performing loan rates increase. Higher levels of diversification indicates higher levels of bank risk. In other words, banks are exposed to more risk as they implement diversification strategies. This result supports with agency theory which argue that banks should pursue focus strategy. According to agency theory, diversification create agency costs due to conflicts of interest between managers and owners so that exposing banks to greater risk. Thus, the results indicate that high asset diversification cause high bank risk.

As for the other determinants of credit risk, the relationship between size and credit risk is significant and negatively correlated. That is, larger banks are exposed to less credit risk. With the advantage of economies of scale, large-scale banks can use more effective tools and techniques when managing their loan portfolios. Also, larger banks tend to take less risk due to their risk management policies so that their NPL rate decrease.

According to model results capital ratio is positively correlated with credit risk which indicates that banks with higher capital adequacy spread loans to riskier individuals and institutions. High capital level increases banks' appetite for risk-taking, increasing the risky loan rate in their portfolios, thereby increasing the risk of the loans they are exposed to.

Finally, the inflation rate has a positive and significant effect on the bank's credit risk. The fact that the income of borrowers does not increase at the same level as inflation increases, higher inflation come up with higher cost. Since the increase in inflation reduce the real income of households and institutions, there can be failure in loan repayments and the bank's non-performing loans increase.

Table 6: Pooled OLS Model Regression Results

Dependent Variable: Credit Risk (NPL)				
Variables	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Probability
Size	-0,2478	0,0817	-3,03	0,003***
Equity	0,2092	0,0324	6,44	0,000***
Liquidity	0,0006	0,0028	0,24	0,812
Asset Diversification	0,0189	0,0058	3,22	0,001***
Inflation	0,0317	0,0060	5,30	0,000***
GDP Growth Rate	-0,0005	0,0060	-0,08	0,933
Constant	-0,3183	0,1161	-2,74	0,006***

“Note: ***, ** and * represent %1, %5 and %10 significance level, respectively”

Source: Author

5. CONCLUSION

Developments in the finance industry led to more competition in the banking sectors both in developed and emerging countries. With the increase in competition, banks added new businesses as well as their traditional banking activities so that banks move towards asset and revenue diversification (Meslier et al., 2014, p.97-98). At the same time, as competition increases in the banking sector, new products and services leads to banks taking more risks and reducing their stability (Kusi et al., 2019, p.67). Therefore, in recent years the effect of diversification on bank performance has been a frequently studied for developed countries (Meslier et al., 2014, p.97-98).

In literature, there is no concurrence about diversification-performance relationship. The main reason for the lack of concurrence is due to the balance between the benefits and costs of diversification. Modern portfolio theory (Markowitz, 1952) suggests that if correlations of the assets are perfectly negative non-systematic risk of the portfolio can be eliminated. Traditional banking theory (Diamond 1984; Boyd and Prescott 1986) based on modern portfolio argument recommends that banks should diversify as possible as they can. However, Jensen (1986) states that firms should focus on their traditional activities in order to minimize agency problems. This point of view indicates that diversification leads to a decrease in the value of the company by increasing the resources controlled by managers and encouraging companies to increase above the optimal size.

Observations that more emphasis has been placed on diversification strategies in the Turkish banking sector in the past decade encouraged for the study to contribute to the literature in the point of emerging countries. In order to establish a relevance between bank diversification and risk, diversification strategies among earning assets on credit risk is investigated. For this purpose, 10 deposit banks data over the period from 2010 to 2020 is examined.

In summary, for asset diversification, the results show that more diversified assets lead to higher credit risk. It seems that asset diversification brings additional risk, focusing generally leads to lower risk. Therefore, the diversification of the assets of Turkish deposit banks is not useful in reducing their risks. This result is in line with the studies considering the impact of diversification on risk such as Berger et al. (2010), Yılmaz Türkmen and Yiğit (2012), Atik (2019), Stiroh (2004), Busch and Kick (2009), Lepetit et al. (2008) and Williams (2016). All of these studies show that there is a positive relationship between bank diversification and bank risk. Our result is contradicting with Tabak et al. (2011) and Pham et al. (2021).

In terms of policy implication, level of bank asset diversification should be carefully evaluated. It should be noted that asset diversification increases risk of the banks but also the asset correlation of banks needs to be examined in detail. Although the study presents some considerable results it has some limitations. First, the research is conducted only in Turkey which is difficult to generalize the conclusions. Second, the sample size is a limitation. The sample size should be expanded to increase the reliability of the study. Further studies should be done to provide contribution to literature.

REFERENCES

- Acharya, V. V., Hasan, I., & Saunders, A. (2006). Should banks be diversified? Evidence from individual bank loan portfolios. *The Journal of Business*, 79(3), 1355–1412. <https://doi.org/10.1086/500679>
- Amidu, M., & Wolfe, S. (2013). Does bank competition and diversification lead to greater stability? Evidence from emerging markets. *Review of Development Finance*, 3(3), 152-166. <https://doi.org/10.1016/j.rdf.2013.08.002>
- Atik, M. (2019). Türk bankacılık sektöründeki faiz dışı gelirlerin banka geliri ve riski üzerindeki etkisinin ölçülmesi [Measurement of the effects of non interest income on bank revenues and the risk in the Turkish banking sector]. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 271-292. <https://doi.org/10.25095/mufad.510681>
- Baele, L., De Jonghe, O., & Vander Venet, R. (2007). Does the stock market value bank diversification? *Journal of Banking and Finance*, 31(7), 1999-2023. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2006.08.003>
- Berger, A. N., Hasan, I., & Zhou, M. (2010). The effects of focus versus diversification on bank performance: Evidence from Chinese banks. *Journal of Banking and Finance*, 34(7), 1417-1435. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X5003S312>
- Berger, A. N., Hasan, I., Korhonen, I., & Zhou, M. (2010). Does diversification increase or decrease bank risk and performance? Evidence on diversification and the risk-return tradeoff in banking, BOFIT Discussion Papers, No. 9. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1651131>
- Boyd, J. H., & Graham, S. L. (1986). Risk, regulation, and bank holding company expansion into nonbanking. *Quarterly Review*, 10(Spring), 2-17. <https://doi.org/10.21034/qr.1021>
- Boyd, J.H., & Prescott, E.C. (1986). Financial intermediary-coalitions. *Journal of Economic Theory*, 38(2), 211-232, [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(86\)90115-8](https://doi.org/10.1016/0022-0531(86)90115-8)
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Busch, R., & Kick, T. (2009). Income diversification in the German Banking Industry. Deutsche Bundesbank Eurosystem. Discussion Paper. Series 2: Banking and Financial Studies. No: 09. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2794032>
- Buyuran, B., & Ekşi, İ. H. (2021). Revenue diversification and bank performance: Evidence from Turkey. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 18(1), 7-18. Retrieved from: <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/seeje/article/view/9694>
- Çınar, Y., Gürsel, G., & Tuzcu, S. E. (2018). The impacts of diversification strategies of Turkish banks on their profitability and risk: A panel data analysis. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(4), 1141-1168. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002529
- Demirgüç-Kunt, A., Laeven, L. & Levine, R. (2003). The impact of bank regulations, concentration, and institutions on bank margins, World Bank Policy Research Working Paper 3030. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-3030>

- Demsetz, R. S., & Strahan, P. E. (1997). Diversification, size, and risk at bank holding companies. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 29(3), 300-313. <https://doi.org/10.2307/2953695>
- Diamond, D. (1984). Financial intermediation and delegated monitoring. *Review of Economic Studies* 59, 393–414. <https://doi.org/10.2307/2297430>
- Fiordelisi, F., Marques-Ibanez, D., & Molyneux, P. (2011). Efficiency and risk in European banking. *Journal of Banking & Finance*, 35(5), 1315-1326. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2010.10.005>
- Gürbüz, A. O., Yanik, S., & Aytürk, Y. (2013). Income diversification and bank performance: Evidence from Turkish banking sector. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 7(1), 9-29. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1352239>
- Hayden, E., Porath, D., & Westernhagen, N. V. (2007). Does diversification improve the performance of German banks? Evidence from individual bank loan portfolios. *Journal of Financial Services Research*, 32(3), 123-140. <https://doi.org/10.1007/s10693-007-0017-0>
- Hou, X., Li, S., Li, W., & Wang, Q. (2018). Bank diversification and liquidity creation: Panel Granger-causality evidence from China. *Economic Modelling*, 71, 87-98. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2017.12.004>
- Jensen, M.C. (1986). Agency costs of free cash flow, corporate finance, and takeovers. *The American Economic Review*, 76(2), 323-329. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/pdf/1818789.pdf>
- Kusi, B. A., Adzobu, L., Abasi, A. K., & Ansah-Adu, K. (2020). Sectoral loan portfolio concentration and bank stability: Evidence from an emerging economy. *Journal of Emerging Market Finance*, 19(1), 66-99. <https://doi.org/10.1177/0972652719878597>
- Laeven, L., & Levine, R. (2007). Is there a diversification discount in financial conglomerates? *Journal of Financial Economics*, 85(2), 331-367. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2005.06.001>
- Lee, C. C., Chen, P. F., & Zeng, J. H. (2020). Bank income diversification, asset correlation and systemic risk. *South African Journal of Economics*, 88(1), 71-89. <https://doi.org/10.1111/saje.12235>
- Leković, M. (2018). Investment diversification as a strategy for reducing investment risk. *Ekonomski Horizonti*, 20(2), 173-187. <https://doi.org/10.5937/ekonhor1802173L>
- Lepetit, L., Nys, E., Rous, P., & Tarazi, A. (2008). Bank income structure and risk: An empirical analysis of European banks. *Journal of Banking and Finance*, 32(8), 1452-1467. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2007.12.002>
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)

- Li, X., Feng, H., Zhao, S., & Carter, D. A. (2021). The effect of revenue diversification on bank profitability and risk during the COVID-19 pandemic. *Finance Research Letters*, 43, 101957. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101957>
- Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91 <https://doi.org/10.2307/2975974>
- Meslier, C., Tacneng, R., & Tarazi, A. (2014). Is bank income diversification beneficial? Evidence from an emerging economy. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 31, 97-126. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2014.03.007>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pham, K. D., Ngo, M. V., Nguyen, H. H., & Le, V. L. T. (2021). Financial crisis and diversification strategies: The impact on bank risk, and performance. *Economics and Business Letters*, 10(3), 249-261. <https://doi.org/10.17811/eb1.10.3.2021.249-261>
- Sanya, S., & Wolfe, S. (2011). Can banks in emerging economies benefit from revenue diversification?. *Journal of Financial Services Research*, 40(1), 79-101. <https://doi.org/10.1007/s10693-010-0098-z>
- Sawada, M. (2013). How does the stock market value bank diversification? Empirical evidence from Japanese banks. *Pacific-Basin Finance Journal*, 25, 40-61. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2013.08.001>
- Stiroh, K. J. (2004). Diversification in banking: Is noninterest income the answer? *Journal of Money, Credit and Banking*, 36(5), 853-882. <https://doi.org/10.1353/mcb.2004.0076>
- Şak, N. (2018). *Panel birim kök testleri* [Panel unit root tests]. In S. Güriş (Ed.), *Uygulamalı Panel veri ekonometrisi* [Applied panel data econometrics] (pp. 261-314). İstanbul, Turkey: Der Yayınları.
- Tabak, B. M., Fazio, D. M., & Cajueiro, D. O. (2011). The effects of loan portfolio concentration on Brazilian banks' return and risk. *Journal of Banking and Finance*, 35(11), 3065-3076. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2011.04.006>
- The Banks Association of Turkey. (2021). *List of banks*. Retrieved from: https://www.tbb.org.tr/en/modules/banka-bilgileri/banka_Listesi.asp?tarikh=31/12/2020
- Tunay, K. B. (2015). Kredi portföylerinde sektörel yoğunlaşma ve risk ilişkisi: Türk ticari bankacılık sektörü üzerine bir analiz [Sectoral concentration in loan portfolio and risk relationship: An analysis on The Turkish commercial banking sector]. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 9(1), 127-147. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1351994>
- Ün, T. (2018). *Panel veri modellerinin varsayımlarının testi* [Testing the assumptions of panel data models]. In S. Güriş (Ed.) *Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi* [Applied panel data econometrics] (pp. 75-101). İstanbul, Turkey: Der Yayınları.
- Williams, B. (2016). The impact of non-interest income on bank risk in Australia. *Journal of Banking and Finance*, 73, 16-37. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2016.07.019>

- Yalçın, D., & Tunay, B. K. (2020). Kredi portföylerinde sektörel yoğunlaşma ve risk ilişkisi: Türkiye örneği [Sectoral concentration in loan portfolio and risk relationship: The case of Turkey]. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 344-358. <https://doi.org/10.14784/marufacd.688328>
- Yılmaz Türkmen, S., & Yiğit, İ. (2012). Diversification in banking and its effect on banks' performance: Evidence from Turkey. *American International Journal of Contemporary Research*, 2(12), 111-119. Retrieved from: <http://193.140.143.67/bitstream/handle/11424/120700/1583929600.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Zhou, K. (2014) The effect of income diversification on bank risk: Evidence from China. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(3), 201-213. <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X5003S312>

TANRI VE ZAMAN KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Gülseren GÜLDESTE*

ÖZ

Bu çalışmada insanın tarihin neredeyse tüm dönemlerinde zihnini kurcalamış ve kurcalamaya da devam etmekte olan “zaman” ve “Tanrı” kavramları incelenmiş, analiz edilmiş, farklı din ve kültürlerin bu kavramlara ilişkin anlamlandırmalarına değinilmiştir. Felsefe tarihinde zaman kavramına ilişkin görüşlere yer verilmesinin ardından teizmin mahiyeti varlığından ayrı düşünülmemeyen Tanrı anlayışı sıfatları yoluyla açıklanmaya çalışılmıştır. Tanrının neliği hakkında konuşmak onun zamanla ilişkisi hakkında da konuşmaktır. Bu noktada “Tanrı” kavramı ile hangi uluhiyet anlayışının tasavvur ettiği Tanrıdan bahsettiğimizi netleştirmek adına deizm, panteizm, panenteizm gibi çeşitli inanışların tanrı tasavvuruna dair genel bir tablo sunulmuştur. Tanrı ve zaman kavramları arasındaki ilişki sorgulanmış, Tanrı’nın zamansal, zaman dışı ve tüm zamanlarda olduğuna dair görüşler gerekçeleri ile açıklanmış ve bu görüşlere getirilen eleştirilere/karşı argümanlara yer verilmiştir. Epistemolojik olarak sahip olduğumuz zaman ve Tanrı kavramlarının ontolojik olarak farklı olabileceği unutulmamalıdır. Tanrı’yı anlamlandırabilmek için ihtiyaç duyduğumuz kavramların en önemlilerinden biri olan “zaman” ın neliği kendi başına oldukça karmaşıktır. Zaman bizim algıladığımız gibi geçmiş, şimdi ve gelecekte mi oluşmaktadır yoksa döngüsel midir? Çalışma sonunda Tanrı’nın “her şeyi bilen” sıfatının kullanımı eleştirilmiş, bu sıfatın yerine her şeyi “doğrudan” bilen olarak anılması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zaman, Tanrı, Tanrı’nın Sıfatları, Zamansallık, Zaman dışılık.

---

*Öğr. Gör., Ufuk Üniversitesi Yabancı Diller ve Kültürler Bölümü, gulseren.guldeste@ufuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7922-5928

Makale Gönderim Tarihi: 05.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 22.06.2022

AN OVERVIEW ON THE CONCEPTS OF “GOD”AND “TIME”

ABSTRACT

The concepts “time” and “God” on which humanbeings have thought hard throughout the history were examined and the interpretations of different religions and cultures concerning these concepts were touched briefly within the scope of this study. The term “God”, whose nature can not be thought apart from His existence, was explained with the help of divine attributes subsequent to the views regarding to the concept “time” in the history of philosophy. . Questioning the nature of “God” is questioning His relation with the concept “time”, as well. At this point, different imaginations regarding the concept God (deism, pantheism, panentheism) were mentioned so as to clarify what exactly we were talking about. The relation between God and time was questioned, the views concerning whether God is temporal, atemporal or omnitemporal were explained with their justifications and counter arguments. The thoughts that we have epistemologically may be totally different ontologically. “Time” is just one of the complicated concepts which must be analyzed in order to make sense of God. Is time linear as we perceive or circular? This is really a tough question to answer. At the end of the study, it was highlighted that God had better be called as “all knowing in a direct way” instead of “all-knowing” because of the fact that the way He knows is totally different from our way of knowledge.

Keywords: Time, God, God’s Attributes, Temporality, Atemporality.

1. GİRİŞ

Bir kavramı anlamlandırabilmenin en iyi yolu onu birkaç cümle ile tanımlamaktan kaçınmaktır. Yapılan her bir tanım o kavramı sınırlandırır. Özellikle “zaman” ve “Tanrı” gibi sınır tanımaz kavramlar söz konusu olduğunda konuşmak, tartışmak oldukça zor bir iştir. Bu yüzden, Tanrı ve zaman ilişkisi hakkındaki görüşlerden bahsetmeden önce bahsedilen kavramlar ve bu kavramların tarih boyunca nasıl yorumlandığına ilişkin bilgi verilecek ardından zaman ve Tanrı kavramları birbirleri ile ilişkilendirilerek tartışılacaktır.

1.1. Zaman Kavramı Üzerine

Dolaylı yollardan deneyimlenen “zaman”ın neliği tarih boyunca üzerinde epeyce düşünülmüş, tartışılmış bir konudur. Başta Augustinus ve Kant olmak üzere bazı düşünürler onu bir “zihin” problemi olarak ele alırken bazıları zamana bir “varlık” problemi olarak yaklaşmıştır. Felsefe tarihinde zaman kavramının özellikle ayrı bir yerinin olmasının sebebi zaman üzerinden kavranılabilecek diğer kavramları anlamak için zamanın ne olduğu hakkında birtakım fikirlere sahip olunması gerekliliğidir. Aristoteles’in zamana ilişkin şu sözleri düşündürücüdür: “Ya hepten var olmadığı ya da kaygan, ele avuca gelmez bir şey olduğu şunlardan çıkartılabilir: zamanın bir parçası var olmuştur, /artık/ yoktur; öteki parçası ise olacaktır; henüz yoktur. Hem sınırsız zaman hem de ele alınan her zaman bu parçalardan bileşiktir. Ne ki var olmayanlardan bileşik bir şeyin varlıktan pay almasının olanaksız olduğu görülse gerek.” (Aristoteles, Augustinus, Heidegger, 1996, s. 11). Geçmişten bugüne zaman hakkında sorulan temel soruların başında zamanın “nesnel (fiziksel)” mi “öznel (zihinsel)” mi “mutlak” mı “ilişkisel” mi “izafi” mi “kipli ve dinamik” mi yoksa “kipsiz ve statik” mi olduğu gelmektedir.

Aristoteles, zamanı hareket ile birlikte ele almış, hareketin zamanın öncüsü olduğunu söylemiştir. Ona göre zaman değişimden, devinimden ayrı değildir ama devinim de değildir. Newton fiziği döneminde kabul edilen ve Locke, Descartes gibi düşünürler tarafından desteklenen “mutlak zaman anlayışı” ile Aristoteles’in hareketi öncüleyen teorisi reddedilmiş, zamanın öncül bir kavram olduğu iddia edilmiştir. Mutlak zaman, içinde cereyan eden olaylardan bağımsız, ontolojik bir gerçeklik olan, ilişkisel zamanın aksine hareket gibi dışsal varlıklarla var olmayan zamandır. Yani mutlak zaman anlayışına göre zaman, zihinlerimizden ve fiziksel olaylardan bağımsız kendi başına bir varlıktır. Einstein’ın “İzafiyet Teorisi” ile Aristoteles ve Newton fiziğinin zaman ve hareketin birbirlerinden önce ya da sonra var olduğuna ilişkin zaman anlayışları yerini birlikte oldukları yeni bir fizik sistemine bırakmıştır. İzafiyet teorisi ile zamanın mutlak olduğu fikri geçmişte kalmış, varlıktan varlığa göre değişebileceği fikri Heidegger, bilinçten bilince değişebileceği fikri Husserl tarafından desteklenmiştir. McTaggart, öne sürdüğü “Zamanın Gerçek dışılığı” (The Unreality of Time) argümanı ile zamanın A serisi ve B serisi adını verdiği iki zaman teorisini kendi “gerçeklik” ve “değişim” kavramları ile irdelemiş ve zamanın gerçek dışı olduğuna dair savını ortaya koymuştur. Zamanın A serisine göre zaman kipli (geçmiş, şimdi, gelecek zaman) ve dinamik iken B serisine göre ise kipsiz ve statiktir. A serisinde bahsedilen zaman çizgisel iken B serisi ile zamanın döngüsel olduğu anlatılır. A serisinde “geçmiş, şimdi ve gelecek”in varlığından söz edilirken B serisinde “öncelik ve sonralık” vardır. B serisini savunanlar geçmiş, şimdi ve geleceğin muğlak olduğunu ve “geçmiş”in zamanla “şimdi”, “gelecek”in ise zaman içinde “şimdi” olduğunu söyler. İstanbul’un fethi her zaman Mısır piramitlerinin inşasından sonradır, bunun gerçekliği değişmez. Ama “İstanbul’un fethi bugündür” önermesi bir gün sonra bile doğruluğunu kaybedecektir. B teorisine göre ontolojik olarak bağımsız geçmiş, şimdi ve gelecekte bahsetmek mümkün değildir. Bu iki teoriyi karşılaştırmak zamanın çizgisel mi yoksa döngüsel mi olduğunu tartışmaktır. McTaggart’a göre “gerçek” var olandır. Bir şey var ise gerçekliğinden söz edilebilir. Gerçeklik tanımı ile A serisinin gerçek olamayacağını söyler.

Ona göre şu an var olmayan geçmiş ve geleceğin gerçekliklerinden söz edilemez. “Değişim” bir başlangıç ve son içerir. Başlangıç ve sonun olması ise zamanın kipli olduğu anlamına gelmektedir. Bir başlangıcın ve sonun olmadığı statik zaman teorisi ise bu yüzden ona göre gerçek dışıdır. McTaggart’ın argümanına gelen eleştiriler ters bir okuma ile her iki zaman teorisinin de kabul edilebilir olduğu ve zamanın analitik felsefe sınırları içerisinde bir gerçekliğin olmamasının onun gerçek olmadığı anlamına gelmediği şeklindedir. Zamanın gerçek dışılığı argümanına ters bir okumayla bakarsak, zamanın olması için “değişim” gerekli ise yani zamanın var olduğunu bir şeylerin değişmesi ile anlayabiliyorsak ve değişim bir başlangıç ve son olmadan mümkün değil ise, zamanın A serisi kabul edilebilir. Aynı şekilde “gerçek” sadece var olan ise B serisi ile anlatılan zaman gerçektir, B serisinde geçmiş ve gelecekte söz edemeyiz. Her şey şimdidedir. Argüman zamanı ontolojik olarak ispat etme çabası nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilere göre zaman, değişim gibi öğelerle yani ilişkisel olarak vardır. Bu argümana getirilen bir başka eleştiri ise McTaggart’ın bu argümanı nedenini açıklamadan “nesnel zaman” anlayışı temelinde yapılandırmasıdır. Bu durumda zamanın öznel olduğunu savunan kimseler için bu argüman en başından reddedilmeye mahkûmdur. Öte yandan, argüman analitik felsefe ve zaman konusunda epistemolojik bir söylemdir ve bir saptamada bulunmuştur. (Oktav, Taslaman, 2017).

Zaman üzerine yapılan en temel ayrım nesnel-ölçülebilir bir gerçeklik olarak mı var olduğu yoksa insan zihni tarafından mı var edildiğidir. Zamanın zihin ile ortaya çıktığını savunan görüşe göre zamanı anlamının yolu zihindir. Zamanın saat, takvim olduğunu savunan görüş ise öncelik, sonralık ve değişimden bahseder. Bu görüşe göre zamanı doğrudan deneyimlemesek de değişimi açığa çıkarmak mümkündür. Böyle bir ayrıma gidilmeksizin zamanın hem ölçülebilir hem de zihin sayesinde algılanabilir olduğu söylenebilir. Salt fiziksel bir gerçeklik olsa bile bu durum, insan zihni tarafından işlenmeyeceği anlamına gelmez. Hareket ile kendini belli eden zaman, hareketin süresini ölçendir. Augustinus bu fikir ile Antik çağ düşünürlerinin hareketi zamana denkleyen sistemlerine karşı çıkmıştır. Ona göre hareket zamanın kendisi değildir. O, öznel bir zaman anlayışından bahsederek zamanı zihnimizde bıraktıkları ile açıklamaya çalışır.

McTaggart, bir şeyin gerçekliğinden söz edebilmek için şimdide var olması gerektiğini öne sürerken Augustinus için durum böyle değildir. Ona göre zaman ve zihin, an ve zaman gibi birbirlerini gerektirir. Zamanın algılanabilmesi onun gerçek olduğu anlamına gelmektedir. Geçmişin ve geleceğin var olmaması konusunda da McTaggart’tan farklı düşünmüştür. “Geçmiş” gelip geçmiş olsa da yaşanmış, deneyimlenmiştir. Bu noktada yaşanmışlıklara ilişkin bellekte kalanlardan bahsetmek mümkündür. “Gelecek” ise şu an var değildir ama ona dair ihtimal ve beklentiler vardır. Hava kararmaya başladığında henüz kararmamıştır ama kararmasına dair bir beklenti vardır. Geçmiş, şimdi ve gelecek zihnimizdedir. Geçmiş ve gelecek akmakta olan şimdinin ölçülmesi ile tahayyül edilebilir. Bu noktada şimdiki zaman geçmişte, şimdide ve gelecektedir.

Zamanı zihnin varlığı ile mümkün gören, kendi başına bir varlık olarak var olmadığını düşünen, öznel boyutundan bahseden bir başka isim ise Kant’tır. Kant’a (1993) göre zaman, tecrübeyi ve bu sayede hatırlamayı mümkün kılan, fenomenlerin a priori koşulu, bir iç duyumdur. Bir şeyleri hatırlamak deneyimlenmiş oldukları anlamına gelir ve deneyim hareketi, hareket ise zamanın varlığını gerektirir. Ona göre zaman zihnin bir yetisidir

Platon, zamanı hareketin kendisi olarak tanımlarken Aristoteles zamandan devinimin sayımı olarak söz eder. Ona göre, zamansız an ve an olmadan zaman olamaz. Zamanı kavranılabilir kılan anların sürekliliğidir ve bilincin varlığıdır. Zaman ve anı farklı kılan ise izledikleridir. Zaman geçen süreyi izlerken an nesneyi takip eder. A noktasından B noktasına gidecek bir

adamı izleyen andır, adamın A noktasında olması ve B noktasına varması arasında geçen süreyi izleyen ise zamandır. Aristocu zaman anlayışına yapılan eleştirilerden biri Plotinus'a aittir. Plotinus'a göre zaman, hareketi ölçen değil, hareket ile ölçülendir ve bir zihnin varlığı olmadan da zaman var olabilir. (Dağ, 1975).

İlişkisel zaman anlayışını savunan Leibniz'in Newtoncu bir yaklaşıma sahip olan Clarke'a yapmış olduğu eleştiriler ilişkisel zaman ve mutlak zaman hakkında derin bilgi verir niteliktedir. Leibniz, Aristoteles'in daha önce ifade ettiği geçmiş ve geleceğin var olmamasından yola çıkarak var olmayanlardan oluşan bir varlığın (zaman) mümkün olamayacağını söyler. Clarke'in bu eleştiriye cevabı ise zamanın bir bütün olduğu, parçalara sahip olmadığı şeklindedir. (Küçükparmak, 2019).

1.2. Farklı Kültürlerde ve Dinlerde Zaman

Kavramları anlamamanın bir diğer yolu etimolojilerine bakmaktır. “Zaman” Yunan mitolojisi ve Zurvanizm gibi çeşitli mitoloji ve dinlerde tanrı olarak karşımıza çıkar. Zerdüştlük'te ikincil konumda bir varlık olarak karşımıza çıkan Zurvan, Zerdüştlük'ün içinde bağımsız bir inanç mı yoksa zamanın dinamiği konusunda teolojik bir spekülasyon mu olduğu net olmayan Zurvanizm'de ise baş tanrı konumundadır. Zurvan, zaman ve kader tanrısıdır. Arapça bir kelime olan “zaman” Zurvan'dan gelmektedir (Choksy, 1998).

Her din ve mitolojinin zaman, evren ve dolayısıyla tanrı tasavvuru kendine has özellikler göstermektedir. Bu farklılıklar, ontolojik olarak zaman ve tanrının ne olduğundan bağımsız anlamlandırmalardır. Semavi dinler olarak da adlandırılan Musevilik, Hristiyanlık ve İslam çizgisel bir zaman anlayışına sahip iken, Hint dinlerinde zaman döngüseldir. Semavi dinlerde zaman sonsuzlukta başlamış ve sonsuza doğru akmakta iken bir noktada yaratılış meydana gelmiştir ve kıyamet ile son bulacaktır. İyilik tanrısının (Ahura Mazda) yanı sıra bir de kötülük tanrısının (Angra Mainyu) olması sebebiyle düalist bir din olduğu düşünülen fakat monoteist bir din olan Zerdüştlük de zaman anlayışı bakımından semavi dinler ile birtakım benzerlikler gösterir. Döngüsel zamanda ise yaratılış belirli aralıklarla tekrar eder (Sayım, 2004). Bazı din ve mitolojilerde zaman ezeli bir varlık iken bazıları zamanın evrenin yaratılışı ile ortaya çıktığını savunur. Her gün doğan ve batan güneşin bitmek tükenmek bilmeyen döngüsünün bir başlangıç ve sonu düşündürmemesi ve böylesi bir durumun döngüsel zaman anlayışını ortaya çıkarması kaçınılmazdır. Döngüsellik sonsuzluğu düşündürür.

Antik Yunan'da zaman anlamına gelen üç farklı kelime vardır: kairos, aion ve kronos. Bu üç sözcük zamanın üç farklı durumunu niteler. Kairos, belirli, sonlu bir zamanı ifade etmek için kullanılırken aion sonsuzluğu ifade eder. Aion kairosun kaynağıdır. Akıp giden zaman anlamına gelen kronos kelimesi ise Yunan mitolojisinin zaman tanrısı Kronos'tan gelir (Döner, 2017). Aion hem “zaman” hem “sonsuzluk” anlamına gelmektedir çünkü Antik Yunan'da zaman algısı döngüseldir. Bugün olayların öncelik ve sonralığını belirtmek için kullandığımız “kronolojik” kelimesinin kökeni Kronos'tur. Zamanın bir tanrı olduğunu gördüğümüz Yunan mitolojisinde bu tanrının (Kronos) rol aldığı anlatıları yorumlayarak Antik Yunan'da zamanın nasıl algılandığına dair birtakım çıkarımlarda bulunabiliriz. Kronos, babası Uranüs'ü devirip iktidarı ele geçirir. Aynı durumun kendi başına gelmesinden korktuğu için doğan tüm çocuklarını yutar. Zeus annesinin isteği üzerine babasına başkaldırır ve kardeşlerini babasının karnından çıkarır. Kronos'un lideri olduğu Titanlar dönemi biter ve baş tanrı Zeus liderliğinde Olimposlular dönemi başlar. Mitolojik anlatıların bir kısmının felsefe olduğu bilinmektedir. Bu mitolojik anlatıyı taht oyunlarından ziyade tanrı-zaman ilişkisi bağlamında yorumlayabiliriz. Zeus, Latince tanrı anlamına gelen “deus”tan gelir. Tanrı (Zeus) zamanı (Kronos) alt edendir. Zaman, tanrıya hükmedemez.

Tanrı-zaman ilişkisi bağlamında yorumlanabilecek bir başka anlatı ise Hristiyanlık'ta Tanrı'nın İsa'nın bedenine bürünmesidir. Sonsuzlukla ilişkilendirilen Tanrı'nın zamansal bir varlık olan insan bedenine bürünmesi Yunan mitolojisindeki aion-kairos arasındaki ilişkiyi hatırlatır. Sonsuzluk ve zaman birbirlerinin içindedir.

İslamiyet öncesi dönemde Araplar, Tanrı tarafından yaratıldıklarına inanmışlar fakat yaratılıştan sonraki süreçte başka bir varlık olan "dehr" in yönetiminde olduklarını düşünmüşlerdir. "Dehr kelimesi her ne kadar bir süreyi ifade etse de zaman kavramından farklı olarak genellikle parçalara ayrılmamış uzun bir zaman periyodunu ya da mecazi anlamda bir kimsenin başına gelen felaketler anını ifade etmektedir." (Kurt, 2006, s. 114).

İslamiyet'e göre dehr her şeyin faili olan, her şeyi yaratan Allah'ın yarattıklarındandır.

2. TANRI TERİMİ ÜZERİNE

"Tanrı" teriminin bir ad mı yoksa kavram mı olduğu tartışmalı bir konudur. Swinburne, Helm gibi felsefeciler bu terimi özel bir ad olarak ele alır. Özel bir ad olarak ele almalarının sebebi tek bir varlığa delalet etmesidir. Bu terimin özel bir ad olmadığını savunanlar ise farklı dillere çevirilebilmesini sebep olarak gösterirler. Tanrı teriminin İngilizcesi God, Arapçası İlah'tır. "Tanrı" bir kavram "Allah" ise özel bir ad olduğu için bu terimin dilimizdeki eş anlamlısı Allah değil "İlah"tır. (Reçber, 2000). Türkçe bir kelime olan Tanrı kelimesi "gök" anlamına gelmektedir.

20. yüzyılın varoluşçu filozoflarından Paul Tillich'e göre Tanrı, teizmin ve panteizmin tasavvur ettiği gibi bir varlık değildir. O, bir varlık değil, varlığın bizzat kendisi, temeldir. (Rowe,1962). "Bu varlık, kendini özel varlıklarda, bu varlıklar aracılığıyla ve onlarla birlikte gösterir ama bunların dışında kendine ait bir varlığı yoktur." (Düzgün, 2018, s.23).

Tanrı, farklı zaman ve kültürlerde birbirinden farklı şekillerde tasavvur edilmiştir. Tanrı'nın uluhiyet anlayışları başlığı altında incelenen "teizm, deizm, panteizm ve panenteizm" her biri Tanrı'nın varlığına inanmakla birlikte birtakım farklılıklar göstermektedir. "Politeizm ve henoteizm" uluhiyet anlayışları altında ele alınmaz ama onlar da tanrı anlayışını gösterir. Bu çalışmada uluhiyet anlayışları arasında en yaygın olan teizmin tanrı anlayışına detaylı bir şekilde yer verilecektir. Ama önce diğer anlayışların tanrı tasavvurlarına kısaca göz atalım. Deizmin bahsettiği tanrı tam anlamıyla aşkın bir tanrıdır, evrene müdahale etmez, vahiyler göndermez, mucizeler göstermez. Bu tam aşkınlığın sebebi O'nu her türlü antropomorfizmden uzak tutmaktır. Spinoza, Hegel gibi isimlerin de savunduğu panteizmin tasavvur ettiği Tanrı ise âlemin kendisidir. O, âlemlerle, var olan her şeyle birdir. Deizmin aksine Tanrı evrene aşkın değil, içkindir ve yaratıcı değildir. Panteizm ile panenteizm arasındaki temel fark ise ilkinin her şeyin "Tanrı" olduğunu, ikincisinin ise her şeyin "Tanrı'da" olduğunu söylemesidir. Teistik anlayışta Tanrı nevi şahsına münhasır bir doğası olan, eşsiz bir varlıktır, kendinden zorunludur, sınırlandırılmaz, ezeli ve ebedidir, en mükemmel varlıktır, mutlak güçlü ve bilgidir. (Arıcan, 2014).

Musevilik, Hristiyanlık ve İslam her ne kadar tek Tanrı inancı etrafında birleşseler de özellikle Tanrı'ya atfedilen birtakım beşerî özellikler sebebiyle birbirleri ile çelişen noktalara sahiptir. İslamiyet Hristiyanlığı teslis inancı sebebiyle eleştirirken Musevilik'te Tanrı'nın bahçelerde dolaştığını (Yaratılış 3/8) görebiliriz.

Tanrı kavramının analizi için başlangıç noktası olarak O'nu "Mükemmel Varlık" olarak ele almak sıfatları hakkında çözümleme yaparken olası birtakım karışıklıkları engelleyecektir. Tanrı'yı sıfatlarından ayrı düşünemeyiz. Zatı ve sıfatları birliktedir, sıfatları başka bir varlıkta bulunamaz. Bir varlığın mahiyetinden bahsetmek her ne kadar varlığına ilişkin sorgulama

yaparken bir önkoşul olsa da “varlığın mahiyeti” ile “var olup olmadığı” farklıdır. Mahiyet “nedir?” sorusuna verilen cevaptır. “Çiçek nedir?” ile “çiçek var mıdır?” soruları farklı şeylerden bahseder. Çiçeğin var olup olmadığından konuşabilmemiz için önce neliğine dönmemiz gerekir. Tanrı, mahiyeti varlığından ayrı düşünülemezdir. Bahsedeceğimiz sıfatları taşımayan varlık Tanrı olmayacaktır. Teistik anlayışta Tanrı aşkındır, birdir, basittir, zorunludur, mutlak bilgidir, mutlak irade sahibidir, yaratıcıdır, ezeldir. Aşkın olması, zaman ve mekân sığdırılmaz oluşunu, ontolojik olarak yarattıklarından tamamen farklı olduğunu anlatır, yaratıcı oluşuna vurgu yapar. Ontolojik olarak insandan farklı olması, O’nun hakkında epistemolojik bir tasavvurda ya da “doğru” bir epistemolojik bir tasavvurda bulunamayacağımız anlamına gelmez. Tanrı’nın aşkınlığı sebebiyle O’nun hakkında konuşmanın imkânsız olduğunu savunanlar, iddiaları ile çelişir, bu iddia ile aslında kendileri Tanrı hakkında konuşmuş olurlar. Tanrı’nın birliği, O’nun eşsiz oluşuna vurgu yapar. Tanrı’nın eşsiz olmaması başka tanrısal varlığın/varlıkların olması Tanrı’nın diğer tanrısal varlıkların iradeleri ile sınırlandırılabilirliğini, ikincil bir konuma düşebileceğini ve iradesinde özgür olamayabileceğini gerektireceği için Tanrı’nın “Tanrı” olma niteliğini yok edecektir. “Basit” olması yani “ilahi basitlik” ile anlatılan O’nun arke olması, her şeyin ilk nedeni olması, zorunlu olmasıdır. Zorunludur çünkü Gazali’nin belirttiği gibi varlığı için nedeni yoktur ve başlangıcı bulunmamaktadır. Tanrı “her şeyi bilen”dir. İlahi bilgi sınırlandırılmaz, mutlak, tam bilgidir. Tanrı’nın bilgisinin eksik, yanlış olma olasılığı yoktur ve Tanrı’nın bilme tarzı insandan farklıdır. O, çıkarımsama yapmaz, doğrudan bilir. Tanrı’nın “her şeyi bilen” sıfatı geleceği de bildiği anlamına geldiği, bilinebilecek her şeyi kapsadığı için özgür irade ile ilgili birtakım sorular ortaya çıkar. Sadece özgür irade değil, Tanrı’nın zamansal mı olduğu yoksa zamandan münezze mi olduğu da bu noktada tartışılabilir. Zamansal olmayan bir varlığın herhangi bir zaman diliminde (geçmiş, şimdi, gelecek) gerçekleşmiş herhangi bir olayı bilemeyeceği iddiasına karşılık olarak geçmişte olan olayları o zaman diliminde yaşamış, görmüş olmasak da bilebileceğimizi, o olaya ilişkin bilgi sahibi olabileceğimizi göz önüne alarak cevaplayabiliriz. Tanrı’nın her şeyi bilmesinin mümkün olmadığını savunanlar iki noktada karşı argüman üretirler: zaman ve şahıs endeksli ifadeler. “Bugün bir kaza oldu” önermesi ile “31 Mayıs 2020’de bir kaza oldu” aynı gerçeği farklı zamansal ifadelerle anlatır. (Bugün 31 Mayıs 2020). “Bugün, dün” gibi ifadeler zamansal varlıkların kullanabileceği ifadelerdir. Tanrı zamanın dışında olarak kazanın olduğu bilgisine sahiptir. Şahıs endeksli önermelere açıklık getirecek olursak bir akademisyen olan Nilgün’ün “Ben akademisyenim” önermesi onun için doğrudur ve ben “Nilgün akademisyendir” diyebilirim. Her iki önerme de doğrudur. Gerçeklerin zamansal ifadelerle ya da şahıs endeksli anlatılması zamanın dışında bir varlığın bahsedilen gerçeklerin bilgisine sahip olamayacağı anlamına gelmez. Tanrı “her şeye gücü yeten”dir. “Taş paradoksu” Tanrı’nın kudreti hakkında düşündüren bir paradokstur ve şöyle der: “Tanrı kaldırmaya gücünün yetmediği bir taşı yaratabilir mi?” Özsel niteliklerinden biri “her şeye kadir” olan Tanrı’nın kaldırmaya gücünün yetmediği bir taş var olamaz ve Tanrı özsel nitelikleri olmadan Tanrı olmayı sürdüremez. Özetle, kaldırmaya gücünün yetmediği bir taşın var olması durumunda Tanrı olma özelliğini kaybeder. Taş paradoksu mükemmel varlık bağlamında tutarsızdır. Tanrı’nın yaratıcı ve mutlak irade sahibi olması, teizmi panteizmden ayıran en temel noktalardan biridir. O, kendinden başka her şeyi mutlak iradesi ile yoktan var etmiş olan yaratıcıdır. (Reçber, 2014).

Doğru ve doğrunun bilgisi farklıdır. İlki ontolojik ikincisi ise epistemolojiktir. Ontolojik olarak sabit olan bir şey, epistemolojik olarak inişli çıkışlı olabilir. Morris (1987) kutsal kitaplar ya da doğaya başvurmanın Tanrı kavramını anlamlandırmak için yeterli olmadığını söyleyerek bu kavram için yol göstericinin “mükemmellik” olduğunu savunur. Mükemmel varlık teolojisinin diğer yöntemler arasında felsefi olarak hatasız bir Tanrı kavramını dile getirmenin en doğru yolu olduğunu öne sürerken aynı zamanda bu yöntemin teizmin Tanrı tasavvuruna halel

getirmediğinin altını çizer. Morris, mükemmelliğin ne olduğunun ilahi zamansallık ve ilahi zamansızlık savunucuları için farklı olacağını da belirtir.

2.1. Tanrı ve Zaman

Tanrı'nın zamanla ilişkisine dair ortaya atılan iddialar yani zamansal mı yoksa zamandan münezze mi olduğuna ilişkin argümanların ortak yanı Tanrı'nın "en mükemmel varlık" olduğu konusunda hemfikir olmalarıdır. Öte yandan, Tanrı zaman ilişkisi bağlamında düşünürken zamanın ne olduğu ve gerçekliği büyük bir sorun olarak karşımıza çıkar.

Tanrı'nın zaman kavramı ile doğrudan ilişkilendirilebilecek sıfatları ezeli ve ebedi oluşudur. Tanrı'nın ezeli olması, başlangıcı ve sonu olmadığı anlamına gelir. Bir şeyin ezeli olması iki yolla mümkündür: aynı anda tüm zamanlarda olması (omnitemporal) veya zaman dışı olması (timeless). Tanrı'nın zamansal (temporal) olması geçmiş, şimdi ve geleceği deneyimlemesi anlamına gelir. Zaman dışı olması ise böyle bir ardıllığı tecrübe etmediğini anlatır. İlahi zamansızlığı savunan görüşlerden biri Tanrı'nın "basit ve değişmez" olmasından yola çıkarak zaman dışı olduğunu söyler. Zamansal bir varlığın hayatında bir öncelik sonralık var iken basit bir varlık için bu durum söz konusu olamaz. Ayrıca Tanrı zamansal olursa bilgisi, hafızası sürekli olarak değişecektir. Özetle bu görüşe göre Tanrı'nın zaman dışılığı ilahi basitlik ve değişmezlikten çıkarılabilir. İlahi zamansızlığı savunan bir başka görüş O'nun "her şeyi bilen" sıfatından yola çıkar. Zamansal varlıklar geleceği bilemez, Tanrı geleceği de bilir bu yüzden O'nun zamansal olduğu düşünülemez. Ayrıca zamansal olma en mükemmel varlığın var oluş şekli olamaz. Kısacası Tanrı'nın zamanın dışında olduğunu savunan görüşlerin O'nun "her şeyi bilen, basit ve değişmez, en mükemmel varlık" sıfatları doğrultusunda ortaya atıldıklarını söyleyebiliriz. Peki Tanrı'nın zamansal olduğunu savunanlar neye/nelere dayanarak böyle bir iddiada bulunurlar? İlahi zamansallığı savunan görüşlerden biri zaman dışılık ve zatlığın uyuşmadığını söyler. Bir varlığın zat olması bir şeyleri hatırladığı, düşündüğü, gelecekte bir şeyler beklediği anlamına gelir. Tanrı "zat" olduğu için zamansaldır, ezeli bir varlık zat olamaz. Bu iddiaya cevap olarak W.L. Craig Tanrı'nın her şeyi zaten bildiğini, düşünmediğini ama sonuç olarak zat olduğunu söylemiştir. Leftow zamansal varlıkların Tanrı ile sonsuzluğu paylaştıklarını bu yüzden ilişkide olduklarını savunur. Zamansal varlıklar Tanrı'dan farklı olarak bir de zamansal olarak bir varoluşa sahiptir. İlahi zamansallığı savunan bir diğer görüşe göre Tanrı her şeyi bilen ise kipli gerçekleri de bilmelidir. Zamanın dışındaki Tanrı zamanın içindeki kipli gerçekleri bilemez ve bu O'nun her şeyi bilen sıfatı ile uyuşmaz. Bu görüşe ilahi zamansızlığı savunanlar zamanın dışında bir Tanrı'nın kipli gerçekleri bilebildiği ve kipli gerçeklerden bir haber bile olsa hâlâ her şeyi bilen olacağı argümanlarıyla karşı çıkar. Tanrı'nın zaman dışı olduğunu savunanlar için açık bir kapı daha vardır: Zamanın B teorisi. (Craig, 2009).

İlahi zamansallığı savunanların öne sürdüğü argümanların başında Tanrı'nın evrene müdahale etmesi ve kipli olayları bilmesi gelirken ilahi zamansızlığı savunanların öne sürdüğü argümanlardan bir kısmı ise şu şekildedir: Tanrı geleceği bilir bu yüzden zaman dışıdır. Tanrı hayatının tümüne bir anda sahiptir, zamansal olmak onun var oluş şekli olamaz bu yüzden zaman dışıdır ve Tanrı zamanın bir parçası olduğu evrenin yaratıcısıdır bu yüzden zamanın dışındadır. Tanrı'nın evrene müdahale ettiği için zamansal olduğunu söyleyenler şöyle bir karşı argüman örneği ile karşılaşabilirler. Kadın eşinden rica etmeden eşi yemeği hazırlar. Çünkü rica edeceğini, yemeğin hazırlanmasını istediğini bilir. Kadın eşinden rica etmeden eşinin rica edeceğini bilip yemeği hazırlaması durumunda önce rica sonra cevap ardıllığı bozulmuş olur. Aynı örneği Tanrı ve dualar üzerinden düşünelim. Önce dua sonra duaya Tanrı'nın cevabı mı olmalıdır yoksa Tanrı duanın cevabını dua edilmeden önce de verebilir mi? Tanrı'nın geleceği bildiği için zaman dışı olduğunu savunanlar bu sayede "özgür irade" problemini de çözdüklerini düşünürler. Zaman dışı bir Tanrı geleceği "önceden" bilemez. Tanrı'nın var oluş şeklinin

zamansallık olması O'nun sahip olunabilen maksimum özelliklere sahip olması ile çelişir. Zamansal bir Tanrı'nın geçmişi ve geleceği dolayısıyla beklenti ve pişmanlıkları olabilecektir. Tanrı'nın zamanın yaratıcısı olduğu için zaman dışı olduğunu savunan görüş ise zamanın Tanrı'ya dayanan olumsuzluğundan bahseder. (Ganssle ve Woodruff, 2002).

“God and Time: Four Views” adlı eserde Tanrı ve zaman arasındaki ilişki mercek altına alınarak bu konudaki çeşitli görüş ve eleştirilere yer verilmiştir. Kitap genel olarak baktığımızda zamansal bir Tanrı'nın zamanın A teorisi, zamandan münezze bir Tanrı'nın ise zamanın B teorisi ile tutarlı olduğunu gösterir niteliktedir. Âleme müdahale edebilen bir Tanrı'nın zamansal olduğu ön kabulü ile yola çıkan yazarlar bu konuda farklı görüşleri dile getirmişlerdir. Paul Helm, McTaggart'tan sonra B Teorisi olarak anılmaya başlanan statik zaman teorisini savunur. Bu teoriye göre geçmiş, şimdi ve gelecek eşit ölçüde gerçektir ve birbirleri ile aynı anda sonsuz bir şekilde var olurlar. Hangi zamanın “şimdi” olduğu tamamen konuşan kişi ile ilgilidir, öznelidir. Helm, Tanrı'nın zaman dışı olmasını onun hayatının tümüne bir anda (all at once) sahip olduğunu söyleyerek kabul ederken diğerleri farklı şekillerde de olsa ilahi zamansallığını savunurlar. Diğer yazarlar Tanrı'nın zaman dışı olmasını eğer statik zaman teorisi kabul edilirse makul bulduklarını ifade ederken dinamik zaman teorisini savunduklarını söyleyerek Tanrı'nın evren ile ilişkisinde zamansal olduğunun altını çizerek. Alan Padgett Tanrı'nın zamansızlığının göreceli olduğundan bahseder. O'nun deneyimlediği zaman ölçülemeyen, metafiziksel olarak bizim zamanımızdan farklı bir zamandır. Bizim zamanımız ona uygulanamaz. O, fiziksel zamandan önce Padgett'in salt süreç (pure duration) dediği yarı zamansal (quasi temporal) bir süreçte vardır. W.L. Craig ise zamanın yaratılış ile başladığını, Tanrı'nın yaratılış ile birlikte zamansal olduğunu bu şekilde kipli gerçeklerden haberdar olarak âleme müdahale edebildiğini daha öncesinde “zamansız” olduğunu söyler. Ona göre zamansallık Tanrı'nın özsel bir niteliği değildir. Nicholas Wolterstorff da Helm dışındaki diğer yazarlar gibi ilahi zamansallığı savunurken yaratılıştan önce Tanrı'nın durumu hakkında agnostik bir tutum sergiler. (Slade, 2014).

Augustine'dan Aquinas'a kadar pek çok filozof Tanrı'nın zaman dışı olduğunu düşünmüşlerdir. Günümüz filozofları ise Tanrı'nın ezeli olduğunu kabul ederken bunun “zamansal bir ezellik” olduğunu söylerler. Bu görüşe göre zamansal ya da zaman dışı olması Tanrı'nın zaman ile olan ilişkisini açıklamada yetersizdir. O'nun zamanla ilişkisi üçüncü türden, arada (in between) bir ilişkidir. Tüm zamanlarda vardır. Her şeyi “ezeli şimdi”de deneyimler. Bu görüşe göre, Tanrı bizim zamanımızda yani fiziksel zamanda değildir ama zamansal geçişi kendi varlığında deneyimler. O'nun zamanı kendi zihinsel durumlarının akışından oluşan metafizik bir zamandır. (Ganssle, 2002).

“Zaman neden var?” Daha doğrusu “neden var olmaya başladı?” sorusunu kendi deyimiyle söylersek “pozitif ateistik argüman” ile açıklamaya çalışan Smith'e (2002) göre teistler için zamanın yaratıcısı Tanrı iken ateistlerin bu soruya herhangi bir cevabı yoktur. Zamanın Tanrı tarafından yaratılmadığını söylemek “negatif” bir ateistik argümandır. Pozitif ateistik argümanı ile anlatmaya çalıştığı ise zamanın Tanrı'nın rakibi olan “zamansız nokta” (a timeless point) tarafından var edildiğidir. Bu zamansız nokta ile teizmin Tanrı'sının zamansız olma, aşkın olma, kendinden zorunlu olma gibi ortak pek çok yanı vardır. Yazar, zamana basit bir varlığın sebep olduğunu söyleyen teistlere, Brian Leftow gibi zamanın zamansız bir şekilde var olduğunu söyleyen teistlere, nedensiz bir şekilde var olduğunu söyleyen teistlere ve zamanın zorunlu varlık vasıtasıyla var olduğunu savunan teistlere katıldığını söyler. Çünkü “zamansız nokta” da tüm bu özellikleri taşımaktadır. Smith bu teorisini “açıklayıcı ateistik argüman” olarak isimlendirmesinin sebebini ise geleneksel ateizmde zamanın var olmasına ilişkin herhangi bir teori bulunmadığını söyleyerek açıklamıştır. Smith, David Woodruff açıklayıcı ateistik argümanın savunduğu zamansız noktaya Tanrı'nın sebep olup olamayacağını

sorduğunda zamansız noktanın sebep olunmamış bir nokta olduğunu ve Tanrı'nın kendisinin olduğu tüm olası dünyalarda kendinden başka her şeye sebep olduğunu söyleyerek bu ihtimali reddetmiştir.

3. SONUÇ

Özetlemek gerekirse Tanrı'nın zaman ile ilişkisine dair herhangi bir iddiada bulunmak, tarih boyunca yapılmış yorumları desteklemek ya da eleştirmek için her iki kavramın detaylı analizi yapılmalıdır. Sorulması gereken ilk soru bizim zamanı kipli bir şekilde algılamamızın, geçmiş ve gelecekte bahsetmemizin zamanı kipli bir gerçeklik haline getirip getirmediğidir. Ardından "Tanrı" terimi ile teizmin mi deizmin mi panteizmin mi hangi anlayışın tasavvur ettiği Tanrı hakkında konuştuğumuzu belirtmeliyiz. Farklı uluhiyet anlayışlarında tek bir Tanrı'nın varlığına dair ortak bir inanç olsa da Tanrı'nın evrenle dolayısıyla zamanla ilişkisi farklıdır. Bu çalışmada teizmin Tanrı anlayışı ve O'nun zamanla ilişkisine dair yapılan yorumlardan bazıları mercek altına alınmıştır. Ayrıca Tanrı ve zaman arasındaki ilişki hakkında konuşurken epistemolojik olarak sahip olduğumuz zaman ve Tanrı kavramlarının ontolojik olarak farklı olabileceğini unutmamak gerekir.

Zaman ve Tanrı arasındaki ilişki bu kavramların içlerini nasıl doldurduğumuza bağlı olarak değişiklik gösterecektir. "Tanrı zamansaldır" ya da "Tanrı zaman dışıdır" önermeleri ile bahsedilen zaman kipli bir zaman mıdır yoksa başlangıç ve sonu olmayan döngüsel bir zaman mıdır? Bu çalışmada bahsedilen iki argümanın gerekçeleri eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiştir. En kısa haliyle ilahi zamansallığı savunanların çalışma kapsamında bahsedilen görüşleri şu şekildedir: Tanrı evrene müdahale eder bu yüzden zamansaldır. Tanrı her şeyi bilir, her şeyi bilen bir Tanrı kipli gerçeklerden bir haber olamaz bu yüzden zamansaldır. Tanrı zattır bu yüzden zamansaldır. Çalışmada yer verilen ilahi zamansızlığı savunan görüşlerin gerekçeleri ise şunlardır: Tanrı her şeyi bilir, her şeyi bilen bir varlık geleceği de bilir, zamansal varlıklar geleceği bilemez bu yüzden Tanrı zaman dışıdır. Tanrı değişmez ve basittir bu yüzden zaman dışıdır. Tanrı en mükemmel varlıktır ve en mükemmel varlığın varoluş şekli zamansal olamaz bu yüzden zaman dışıdır.

Zamansallığı ve zaman dışılığı savunan iki görüşün aynı sıfatı (her şeyi bilen) ele aldıklarını ve farklı şekillerde yorumladıklarını görüyoruz. Biri "Tanrı her şeyi bilendir bu durumda kipli gerçeklikleri de bilir" iddiası ile diğeri ise "Tanrı her şeyi bilir bu durumda geleceği de bilir ve zamansal varlıklar geleceği bilemez" iddiası ile Tanrı'nın zamanla ilişkisinden bahsetmektedir. Tanrı'nın "her şeyi bilen" sıfatından yola çıkarak zamansal olduğunu iddia edenler kişisel kanaatimce kendi içlerinde çelişerek her şeyi bilen bir Tanrı'nın kipli gerçekleri bilebilmesi için zamansal olduğunu savunarak yani bir şart koyarak O'nun "doğrudan" her şeyi bilebildiğini göz ardı ederler. Her şeyi bilen bir varlığı "her şeyi bilen" yapan her şeyi bilmesini engelleyecek herhangi bir şeyin var olma ihtimalinin olmayışı, her şeyi doğrudan bilmesidir. Bu noktada Tanrı'dan "her şeyi bilen" yerine "her şeyi doğrudan bilen" şeklinde bahsetmek daha doğru olacak ve daha az karışıklığa sebebiyet verecektir. Benzer şekilde "her şeyi doğrudan bilen" sıfatı ile Tanrı'nın zat olduğu için zamansal olduğu görüşüne de karşı çıkabiliriz. Tanrı, düşünmez, hatırlamaz, O "her şeyi doğrudan bilen bir zat"tır.

İzafiyet Teorisi sayesinde zamanın mutlak olmadığını biliyoruz. Zaman mutlak değilse ve Tanrı zamansal ise ortaya çıkacak ilk sorulardan biri Tanrı'nın hangi zamanda olduğuna ilişkin olacaktır. Tanrı'nın zamansallığını savunanlar O'nun hangi zamanda olduğunu belirtmelidir. Tanrı'nın evrenle iletişime geçmesi yani vahiyler göndermesi, dualarımızı duyması vs. O'nu zamansal bir varlık haline getirmez. Birtakım zamansal özelliklere sahip olmak zamansal olmak anlamına gelmez kaldı ki mükemmel varlık teolojisinin Tanrı'sı kendi iradesi dışında herhangi bir özelliğe sahip olamaz. Bu durumu on parmağı olan her canlının insan olmadığını ama on

parmaklı olmanın insanın özelliklerinden biri olduğunu düşünerek örneklendirebiliriz. Tanrı, iradesi başka bir varlık tarafından kısıtlanırsa Tanrı olmaya devam edemez. Tanrı'yı özsel niteliklerinden ayrı düşünemiyorsak tıpkı -taş paradoksunda Tanrı'nın kaldırmaya gücünün yetmediği bir taşın var olmasının mümkün olmadığı gibi- Tanrı'nın kendi iradesi dışında hapsolacağı bir "zaman" var olamaz. Böyle bir zamanın var olduğunu söylemek Tanrı'yı Tanrı olmaktan alıkoyacaktır. Ayrıca teistik inançlarda Tanrı zamanın yaratıcısıdır ve yarattığı bir şeye kendi iradesi ile dâhil olabilmesi makul iken hapsolması beklenemez. Tanrı'nın zaman tarafından sınırlandırılması zamanı tanrılaştırır ve bir tür düalizm ortaya çıkar. Kısacası Tanrı'nın "zamansal" olması ile "birtakım zamansal özelliklere sahip olması" farklıdır.

Zaman, değişimin meydana gelmesini mümkün kılandır ve değişimin olabilmesi için "nesne" ve bir "öncelik sonralık" olmalıdır. Bugün yeni biriyle tanışmam bugünden "önce" hayatımda olmayan birinin artık hayatımda olmasıdır ve bu bir değişimdir. "Bugün" kelimesini kullanmam sadece kipli zamanı düşündürmemelidir. Zamanın B teorisinde öncelik-sonralık (ya da eş zamanlılık) söz konusudur. Bugün ve dün gibi kelimeler zaman algıma uygun düşen tabirler olduğu için kullansam da eğer zaman benim algımdan farklı ise ve bu fark A teorisi ile B teorisi arasındaki fark ise bugün ve dün esasen öncelik sonralık belirttiği için ifademi "bugün" kelimesini kullanmadan belirtirsem gerçekliği değişmeyecektir. Tanrı zamansal olmadığı için zamansal ifadelerin anlattığı gerçekleri zamansal ifadeler olmaksızın bilir.

Tanrı'nın zamansal ya da zaman dışı olmasına ilişkin iddialar görüldüğü gibi birtakım karışıklıkları da beraberinde getirmektedir. Tanrı'nın günümüz felsefecilerinin öne sürdüğü gibi tüm zamanlarda var olması, "ezeli şimdi"yi (eternal now) deneyimlemesi aynı zamanda kendi yarattığı zamansal evrenle zamansal birer varlık olan bizlerin bakış açısıyla geçmiş, şimdi ve gelecekte iletişime geçebilmesi makul görünmektedir. (O'nun için hepsi eşzamanlı ve gerçektir). Burada kilit nokta Leftow'un dediği gibi Tanrı ile sonsuzluğu paylaşırken zamanın sonsuzluğun içinde olduğunu ama zaman ve sonsuzluğun aynı olmadığını fark edebilmektir.

KAYNAKÇA

- Arıcan, M.K. (2014). Üluhiyet Anlayışları. R. Kılıç, M.S. Reçber (Der.). *Din Felsefesi El Kitabı* içinde (s. 59-80). Ankara: Grafiker
- Aristoteles, Augustinus, Heidegger (1996). *Zaman Kavramı*. Ankara: İmge
- Choksy, J.K. (1998). Ancient religions. *Iranian Studies*, 31, (3-4), 661-679, DOI: 10.1080/00210869808701939
- Craig, W.L. (2009). Divine Eternity. T.P. Flint, M.C. Rea (Der.). *The Oxford Handbook of Philosophical Theology* içinde. New York: Oxford University
- Dağ, M. (1975). Yunan ve İslam Felsefesinde Aristocu Zaman Görüşüne Tepkiler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*.
- Döner, E. (2017). Bazı Kültürlerde ve Dinlerde Zaman. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 17 (1), 227-247, DOI: 10.30627/cuilah.326629
- Düzgün, Ş.A. (2018). *Sosyal Teoloji*. Ankara: Otto
- Ganssle, G.E. (2002). Introduction. Ganssle, G.E. Woodruff, D.M. (Der.). *God and Time: Essays on the Divine Nature* içinde. New York: Oxford University
- Ganssle, G.E. ve Woodruff, D.M. (Der.). (2002). *God and Time: Essays on the Divine Nature*. New York: Oxford University
- Kant, I. (1993). *Arı Usun Eleştirisi*. (Aziz Yardımlı Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Kurt, H. (2006). Semantik Açıdan Dehrî Kavramı ve Kelamcıların Dehrîlere Bakışı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 111-139.
- Küçükparmak, A. (2019). Leibniz-Clarke Tartışmasında Zaman. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 8 (2), 1007-2019.
- Morris, T.V. (1987). Symposium Papers and Abstracts: Perfect Being Theology. *Noûs*, 21 (1).
- Oktav, C. ve Taslaman, C. (2017). Felsefe Tarihinde Zaman Düşünceleri. *Kader*, 15 (3), 718-742, DOI: 10.18317/kaderdergi.357130
- Reçber, M.S. (2000). Tanrı Terimi Üzerine. *Felsefe Dünyası*. 1 (31), 65-79.
- Reçber, M.S. (2014). Tanrı'nın Sıfatları. R. Kılıç, M.S. Reçber (Der.). *Din Felsefesi El Kitabı* içinde (s. 59-80). Ankara: Grafiker
- Rowe, W.L. (1962). The Meaning of 'God' in Tillich's Theology. *The Journal of Religion*, 42 (4). The University of Chicago Press Stable. URL: <https://www.jstor.org/stable/1200689> Accessed: 26-05-2020 13:22 UTC
- Sayım, H. (2004). Zerdüştilik'de Kozmogoni ve Yaratılış. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (16), 91-101.
- Slade, D.M. (2014). Book Critique: God and Time: Four View

Smith, Q. (2002). Time was Created by a Timeless Point: An Atheist Explanation of Spacetime. Ganssle, G.E. Woodruff, D.M. (Der.). *God and Time: Essays on the Divine Nature* içinde. New York: Oxford University

KLASİK REALİZM VE NEOREALİZM KURAMININ İNCELENMESİ: DEVLET KAVRAMINA YÖNELİK ANALİZ

Seda Gözde TOKATLI*

ÖZ

Realizm teorisi, siyasal süreçleri ve dış politika yaklaşımlarını açıklamada başvurulan en temel ve en etkili teorilerden biridir. Uluslararası İlişkiler disiplininde küresel sistemin işleyişini ve devletlerin bu sistem içerisindeki davranış biçimleri realizm kuramı kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Klasik Realist kuram temsilcisi Hans Morgenthau ve yapısal Realist kuram temsilcisi Kenneth Waltz, uluslararası ilişkileri normatif bir kuram olmaktan çıkartarak devlet kavramını “güç”, “güç dengesi” ve “güvenlik ikilemi” kavramları ile daha kapsamlı bir şekilde açıklamaktadır. Bu çalışmada, uluslararası ilişkiler kuramsal yaklaşımlarından olan Realizm Kuramının devlet kavramı çerçevesinde ortaya koyduğu önemli varsayımlara yer verilecektir. Her iki realist kuram temsilcisi kendi aralarında farklı görüşler dahi, aslında devletin diğer tüm küresel aktörlerden daha önemli olduğunu varsaymaktadır. Realizm kuramı diğer teorilerden almış olduğu yoğun eleştirilere rağmen, geliştirdiği yönetsel açıklamaları, yeni açılımları ve gözden geçirmeler sonucunda uluslararası sistem içerisindeki varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu araştırma makalesinde, tümevarımsal çıkarımlar ele edilecek ve tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Neorealizm, Devlet, Uluslararası Sistem, Güçler Dengesi ve Güç

---

*Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
sedagozde@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1880-1338>

Makale Gönderim Tarihi: 12.04.2022

Makale Kabul Tarihi: 10.05.2022

**THE STUDY OF CLASSICAL THEORY OF REALISM AND NEOREALISM:
ANALYSIS OF THE CONCEPT OF THE STATE**

ABSTRACT

The theory of realism is one of the most basic and most effective theories used to explain political processes and foreign policy approaches. The theory of realism comprehensively considers the functioning of the global system and the ways of behavior of states within this system in the discipline of international relations. Hans Morgenthau, a representative of classical realist theory, and Kenneth Waltz, a representative of structural realist theory, remove international relations from being a normative theory and explain the concept of the state more fully with the concepts of '*power*', '*balance of power*' and '*security dilemma*'. In this study, the important assumptions put forward by the theory of realism, which is one of the theoretical approaches of international relations, within the framework of the concept of the state, will be included. Although both representatives of realist theories may seem different among themselves, in fact, they assume that the state is more important than all other global actors. Despite the intense criticism that the theory of realism has received from other theories, it continues to exist within the international system as a result of the methodological explanations, new deconstructions and revisions it has developed. In this research article, methodological pluralism and historical comparative research method will be used by considering inductive inferences.

KeyWords: Neo-Realism Theory, International System, Balance of Power, State, Power.

1. GİRİŞ

Uluslararası politik teorileri içerisinde devlet kavramı merkezi ve önemli bir role sahiptir. Devlet, belirli bir insan topluluğuna, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan, hukuki kişiliğe sahip bir teşkilattır. Bir devletin en önemli özelliği egemen olmasıdır. Uluslararası hukukta diplomatik tanınma, bir devletin başka bir devletin uluslararası sistem içerisindeki statüsünü veya bir eylemini tek taraflı olarak tanıdığı politik eylemdir. Devlet, farklı aktörlerin bulunduğu, farklı birimlerin farklı politikalar yürüttüğü ve farklı toplumsal çıkarları temsil eden bir kurumdur (Eralp, 2014: s.44). Michael Mann'e göre, devlet siyasal ilişkilerin belli bir merkezden ve o merkeze doğru yayıldığı, topraksal olarak sınırlanmış bir alanda emredici ve bağlayıcı kuralların yapıldığı, örgütlenmiş fiziki güç tarafından desteklenen, farklılaşmış kurum ve personeli ifade etmektedir (Mann,1993: s.55).

Devletlerin oluşumunda, merkezileşmesinde ve devletin toplumdan potansiyel olarak bağımsızlaşabilmesinde devletlerarası sistemden gelen baskılar ve savaş unsurları ön plana çıkmaktadır (Eralp, 2014: s.44).

Realizm kuramının felsefi kökeni Thomas Hobbes, Thucydides, Machievelli ve Clausewitz'e kadar uzanmaktadır. Örneğin, Nicolo Machievelli, '*Prens*' adlı kitabında devlet kavramını açıklarken, devlet adamlarının sistem içerisinde oynadığı role önemle atıfta bulunmuştur. Machievelli'ye göre, devlet adamı veya yöneticilerin ilk hedefi kendi ulusal çıkarını korumak ve devletin bekasını sağlamaktır. Devletin gücünün kötüye kullanılmasını önleyecek ne yasal ne ahlaki ne de dinî bir sınırı bulunmaktadır. Machievelli; siyasetin geleneksel ahlak kuralları çerçevesinde işleyen bir alan olmadığını belirtmektedir (Machievelli, 2018:s.10). Thomas Hobbes'a göre, insanların birbirinden korkarak yaşadığı bir ortamda kurtuluşun tek yolu egemen devletlerin kurulmasıdır. Devletin olmadığı savaş durumunu ise "herkesin herkese karşı savaşı" olarak nitelendirilmiştir (Hobbes, 1995:s.92-93). John Locke ise, bireyin doğuştan sahip olduğu yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını güvence altına alması gereken bir devletin varlığından söz etmektedir (Taşkın, 2014: s.31). İnsanlar daha iyi hayat yaşamak, özgürlüklerini devam ettirmek ve istikrarlı bir düzenin sağlanması için kendi haklarını devlet ile toplumsal sözleşme imzalayarak transfer etmektedir (Locke, 2003, s.58). Locke'a göre, Devlet, uluslararası sistemde bireylerin çıkarlarını korumak ile sorumludur. Uluslararası toplum içerisinde bireyler birbirinden korktukları zamanda ortak bir güvenlik duvarı inşa etmek amacıyla oluşturduğu güvenlik paktı temel hak ve özgürlüklerin korunmasını amaçlamaktadır. Bu nedenle, kendilerini koruyacak mutlak otorite olarak ise devletin kurulmasını öngörmektedir. Thomas Hobbes'da uluslararası yapı içerisinde bireylerin var olan kaos ortamından kurtulmak için insanların kendi yetkilerinden vazgeçerek sahip oldukları güçlerini Leviathan'a devretmelerini önemle vurgulamaktadır (Hobbes, 1995: s.92-93). Devlet kavramı uluslararası sistem içerisinde pozitivist ve post-pozitivist teoriler tarafından farklı başlıklar altında sorgulanmıştır. Bu çalışma, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde pozitivist teori kapsamında yer alan Realizm kuramını temel esas alarak, devlet kavramının önemini analiz edecektir. Modern bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı olan realizm teorisi devleti uluslararası sistem içerisinde en temel aktör olarak görmektedir.

I. Dünya Savaşı sonrasında dünya siyasetinde yaşanan karmaşa, ekonomik kriz, diktatörlerin yükselişi, Milletler Cemiyetinin uluslararası gelişmelere karşı etkisiz olması, Amerika'nın benimsediği içe dönük dış politika anlayışı realist teorisinin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Liberallerin uluslararası sistemde kalıcı bir barışın sağlanabileceğine olan inanç, İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla etkisini yitirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması sonucunda uluslararası ilişkiler disiplini realist teori lehine önemli sonuçlar ortaya

çıkarmıştır. Bunun üzerine kendilerini “*realistler*” olarak ifade edenler, uluslararası sistemde seslerini duyurmaya başlamışlardır (Ateş, 2009: s.19).

Realistler, normatif değerler yerine devletlerarası ilişkilerde güç mücadelesi, ulusal çıkar, anarşik ve yapı kavramları üzerinde odaklanmaktadır. Uluslararası sistemin anarşik yapıda olmasından dolayı egemen devletlerin en önemli uğraşı hayatta kalabilmek olmuştur. Uluslararası politika ise güç etrafında dönmektedir. Realizm’in evrensellik ilkesine göre, uluslararası politikada da devletler başka bir güç tarafından kontrol edilmek istememektedir. Uluslararası ilişkiler yaklaşımının en önemli kurucusu olarak kabul edilen Hans J. Morgenthau ve Neorealizmin önemli temsilcisi olan Kenneth Waltz’ın görüşleri bu çerçevede büyük önem kazanmıştır (Ateş, 2013,s.63; Aydın,2004, s.40).

Realizm Teorisinin en önemli temsilcisi olan Hans Morgenthau, realizm kuramını tarihsel ve normatif olmak yerine gerçekçi ve teorik olması gerektiğini dile getirmiştir. Realizm kuramı çerçevesinde devlet kavramını ele alan Morgenthau, ulusal bağımsızlık için av değil avcı olmak gerektiğini belirtmektedir (Viotti, 2012: s.37-38). Ulusal bağımsızlık amacına ulaşmak için kullanılan her türlü araç meşru ve ahlakidir. Morgenthau, insan doğasının kötü olduğunu ve politikanın ise güç için bir mücadele alanı olduğu vurgulamıştır. Morgenthau’a göre güç, bir insanın diğer bir insan üzerinde kurabildiği ve sürdürebildiği nüfuzdur, bu fiziksel şiddet yoluyla olabildiği gibi psikolojik yöntemlerle de gerçekleştirilir.

Klasik Realizme liberalizm’den gelen yoğun eleştiriler sonrası 1970’li yıllardan sonra Neorealizm akımı ortaya çıkmıştır. Neorealist kuram temsilcisi Kenneth Waltz klasik Realizm’in eksikliklerini gidermeye çalışarak, sadece ulus devletler üzerinde yoğunlaşma geleneğini değiştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada, Realizm ve Neo realizm kuramlarının en önemli temsilcilerinden olan Hans Morgenthau ve Kenneth Waltz’un görüşlerine yer verilerek devletin uluslararası sistem içerisindeki yeri ve önemi bu çalışma kapsamında incelenecektir.

Hans Morgenthau ve Kenneth Waltz’un realist teori kapsamında önemle vurguladığı kavramlara yer verilerek kendi aralarında benzer ve farklı olan görüşler karşılaştırılacaktır. Bu araştırmanın devamında realist kurama yönelik başka kuramlar tarafından yapılan eleştirilere de yer verilerek, realizm kuramının göz ardı ettiği noktalar ve eleştiri aldığı alanlar önemle vurgulanacaktır. Realizm teorisi kendisinden sonra ortaya çıkan yaklaşımların getirdiği eleştiriler sonrasında uluslararası ilişkiler disiplinine olumlu yönde katkı sağlamaya devam etmektedir. Bu çalışma, nitel araştırma teknikleri kapsamında toplanan bilgiler üzerinden incelemeler gerçekleştirildikten sonra mantıksal ve kuramsal çıkarımlar yapılacaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Hans J.Morgenthau: Klasik Realizm Teorisi

Modern Realizm’in kurucusu Hans Morgenthau, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası politikanın ulusal çıkarlar çerçevesinde nesnel kurallar ile yönetildiğini öne sürmektedir. Klasik realist kuramına en büyük entelektüel destek Hans Morgenthau tarafından 1948 yılında yayınlanan “*Politics Among Nations*” adlı kitabından gelmiştir. Morgenthau devlet doğasıyla insan doğası arasında yakın bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Siyasi realizmin kökleri insan doğasında bulunan objektif yasalarla yönetilmektedir. Bir devletin siyasi gücü insanın diğer insanlar üzerinde kontrol kurmasını kapsamaktadır. Devletlerin dış politikadaki başarısı ulusal çıkar temelinde analiz edilmektedir. Ulusal çıkarlar zamana göre değişebilir, sabit değildir. Ulusal çıkarlar aynı zamanda liderlerin davranışlarını değiştirmede önemli rol oynamaktadır. Hans Morgenthau’a göre, insanlar çıkarları doğrultusunda hareket ederler, o halde devletlerde çıkarları yani güçleri doğrultusunda hareket edecektir (Morgenthau, 1993:

s.5-6). Devlet adamlarının rasyonel karar verme sorumluluğu bulunmaktadır ve bu karar devletin ulusal çıkarını temsil etmektedir. Hans Morgenthau gücü, ulusal çıkar çerçevesinde tanımlamaktadır. Hans Morgenthau'a göre, güç peşinde koşma isteği insan doğasından kaynaklanmaktadır. Güç peşinde koşma dürtüsünü ortadan kaldırmak mümkün değildir, fakat güç dengesi ile azaltmak mümkündür. 19. yüzyıl'da bölgesel güçlerin yerel kaynaklar üzerinden yürüttüğü dengeleme politikasının önemi azalırken kurumsal güçlerin etkisi daha belirgin bir hale gelmiştir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde, Rusya ve Çin devletine temsilcilik hakkının verilmesi bu iki devletin alınan tüm kararlarda kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme gücünü ortaya koymaktadır. Devletler temsil edildiği ölçüde sistem içerisinde varlığını sürdürmektedir.

Hans Morgenthau, Realizm kuramını altı önemli ilke çerçevesinde ifade etmektedir (Feng ve Ruizhuang, 2006: s.109). Klasik Realist kuramına göre, insanların doğası kötü, bencil, çıkarıcı ve güç mücadelesini sonuna kadar sürdüren olumsuz bir karaktere sahiptir. Uluslararası politika evrenseldir ve objektif kanunlarla yönetilmektedir. İnsan unsuru devletlerarası etkileşimde devletin davranışlarının belirlenmesinde önemlidir. Uluslararası ilişkileri rasyonel çerçeveden yorumlarken kendimizi devlet adamlarının yerine koymamız gerekmektedir. Devlet adamı kavramı devlet kavramına göre daha önemli bir yere sahiptir. Politika evrensel ve objektif kanunlarla yönetilmektedir. İkinci ilkeye göre, uluslararası politika da çıkar güç çerçevesinde tanımlanmaktadır. Ulusal çıkar her zaman birincil öncelik olmalıdır. Değişen koşullara göre uygun ortamlar hazırlanmalıdır. Güç cinsinden tanımlanmış çıkarlara odaklanmak devletlerin yürüttüğü politikaların daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Devletlerin en önemli rolü, rasyonel olan kararı vermek ve ulusal çıkarı kendi bireysel çıkarına ters düşse de devlet için en mantıklı olan yolu seçmektir. Devletlerde bireyler gibi, güç ve çıkar peşinde koşmaktadır. Üçüncü ilke olan siyasal realizm ilkesi, siyasetçilerin niyetlerine ve ideolojilerini göz ardı etmektedir. Siyaseti anlamak açısından önemli olan gücün cinsinden tanımlanmış olan çıkarlardır. Uluslararası politika ise devletlerin çıkarlarının çatışma alanı olarak görülmektedir. Her devletin ulusal çıkarına göre hareket etmesi uluslararası ilişkileri tehlikeye sokması yönündeki söylemler bu kapsamda yanlış yorumlanmaktadır. Bir devlet ulusal çıkarını, başka bir devletin çıkarına uygun olarak tanımlamalıdır. Ulusal çıkarların geniş tanımlaması istikrar ve düzen arayanlar için rasyonel sonuçlar doğurmamaktadır. Örneğin, Türkiye'nin Kore Savaşı'na askeri destek göndermesi sonucunda NATO örgütüne üye devlet olarak kabul edilmesi iki tarafında çıkarına uygun bir davranış örneğidir. Devletler tarafından alınan kararlar her iki devletinde ulusal çıkarına da ters düşmemesi gerekmektedir. Güç açısından çıkarlar sabittir, değişmez, ancak çıkarın içeriği ve bu çıkarı gerçekleştirmek için uygulanması gereken politikalar zamana ve içinde bulunulan kültüre ya da ortama göre değişiklik gösterebilmektedir. Dördüncü ilkeye göre, devletlerin dış politika eylemleri, evrensel moral ve ahlaki değerlere göre değerlendirilmemektedir. Ahlaki prensipler devlet politikalarına uygulanmamaktadır. Bir siyasal lider, doğru olanı birey gibi yapma zorunluluğu yoktur. Uluslararası ilişkilerin değerleri kişisel ahlaktan farklıdır. Realizm kuramı, dış politikanın başarılı olup olmadığını değerlendirirken ne kadar ahlaki olduğu değil, ulusal çıkarlara ne kadar hizmet ettiği noktasında bir açıklama getirmeye açıklamaktadır. Devletin asıl amacı ahlaki kurallara uygun olarak hareket etmek değil ulusun çıkarı için alınması gereken tedbirler doğrultusunda ideal bir yol çizmektir. Bu çerçevede, devlet davranışlarının evrensel ahlaki değerlerle bağdaştırma çabalarını reddeder, ahlaki göreceliği savunur ve her milletin kendine özgü ayrı bir ahlak anlayışının olduğunu var saymaktadır. Evrensel ahlaki ilkeler, bireyler için geçerli olsa da devletler için geçerli değildir. Beşinci ilkeye göre, uluslararası politika alanı, ekonomi, hukuk ve sosyoloji gibi alanlardan farklılık göstermektedir. Bir devletin ahlaki değerlerini ön plana çıkaran yaklaşımı meşru yönetim gücünü elinde tutmak ve var olan konumunu pekiştirme amacı taşımaktadır. Uluslararası siyaset de kendi ilkeleri çerçevesinde ele alınmalıdır. Altıncı ilkeye göre, Uluslararası

politikaya yön veren temel aktör ulus devlettir. Uluslararası örgütlerin veya uluslararası kuruluşların sistem içerisindeki rolü bu çerçevede etkisizdir (Feng ve Ruizhuang, 2006: s.109).

Devletlerin var olan güçlerini devamlı arttırmak ve diğer devletleri kendi kontrolü altına alma isteği savaş ve çatışmayı olanaksız kılmaktadır. Devletler için güvenlik ön planda yer almaktadır. Bir devletin diğer devlete güvenlik alanında sağladığı faaliyetler, diğer devletleri güvensizleştirir ve daha çok silahlanmaya itmektir. Güvenlik ikilemi, devletlerin devamlı güç arttırmasına yol açmaktadır. İnsanların güç peşinde koşma dürtüsü birbirleriyle çatışma olasılığını arttırmaktadır. Devletlerin kendi güvenliklerini arttırma arzusu, sonuçta tüm devletlerin daha az güvenli bir ortamda yaşamasına sebep olacaktır.

Klasik Realist geleneğini takip eden Morgenthau, realizm teorisini ‘güç’, ‘rasyonalite’ ve ‘güç dengesi’ kavramları üzerinden tanımlamaktadır. Hans Morgenthau gücü, rekabete dayalı bir dünyada başka hedeflere ulaşmak için kullanılacak bir araç olarak değil; aksine başlı başına bir amaç olarak tanımlar. Morgenthau’a göre, güç “*bir aktörün diğer bir aktörün düşünce ve davranışlarını kontrol edebilme yeteneği*” olarak tanımlanmaktadır (Morgenthau, 2005: s.30). Güç bir iktidar mücadelesidir. Güç fiziki olan (coğrafya, ekonomi, nüfus, askeri güç) ve fiziki olmayan (kamu diplomasi, evrensel kurallar) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Morgenthau’a göre, askeri güç, iktidarın devamlılığının sağlanmasına en önemli araç olarak görülse de maddi ve maddi olmayan kaynakların sentezinden meydana gelmektedir (Morgenthau,1954, s.27). Morgenthau’a göre, mutlak güç tek başına önemsizdir, önemli olan bir devletin diğer devlete kıyasla sahip olduğu güç olan göreceli güçtür. Rasyonalite kavramına göre, devletler tüm alternatif politikaların artı ve eksilerini hesap edip çıkarlarına en uygun düşecek olan tercihleri yapan akılcı aktörlerdir. Böyle bir durumda, karar vericilerin, aynı şartlar altında aynı kararı vereceği varsayıldığından bütün devletler benzer durumda aynı şekilde davranacağını belirtmektedir. Devletlerin, ilk önceliği ulusal çıkar olmalıdır. Ulusal çıkar bir liderin ya da grubun çıkarına göre değil, o ülkenin çıkarına göre belirlenmelidir. Bu kapsamda, devletler fayda maliyet analizine göre en yüksek fayda ve en az maliyete yol açacak eylemleri başvurmalıdır. Üçüncü kavram olan güç dengesi kavramı ise, hem rakip güçler arasındaki denge durumunu, hem de güç çatışmalarının görüldüğü koşulları ifade etmektedir. Güç dengesi, tek bir devletin ya da devletler topluluğunun güçlenmesini önleyecek şekilde gücün dağılmasını ifade etmektedir. Bireyler, gruplar ve devletler, kendilerini saldırganlara karşı korumak amacıyla güçlerini birleştirme eğilimindedir (Morgenthau, 2005: s.31). Güç dengesi, ancak statüko güçlerinin revizyonist devletlerden güçlü ve statükoyu koruma konusunda kararlı olması durumunda başarılı olabilmektedir. Örneğin, askeri veya siyasi ittifaklar, toprak paylaşimleri, böl ve yönet politikaları güç dengesinin sağlanmasında kullanılan temel yöntemler arasında yer almaktadır.

Realizm kuramına göre, iç politika karar alıcılarının veya insan doğasının kötü olması savaş kaçılmaz yapmaktadır Dış politika da aynı iç politika gibi bir güç mücadelesidir. Dış ve iç politika arasındaki fark bu güç mücadelesinin yürütüldüğü koşullardır (Morgenthau,1960: s.37). Devletlerin birbirlerine karşı güç yarışı içerisinde girmesi birbirlerine karşı güvensiz davranmasına ve beraberinde askeri güç kapasitelerini daha fazla arttırmasına yol açmaktadır. Ulus devletlerin nihai hedefi güçlerini maksime etmek ve ulusal çıkarlarına uygun kararlar almaktır.

Klasik realizm kurucu Hans Morgenthau devlet içerisinde gücü tanımlarken bir amaç olarak değerlendirmekte, realizm kavramına farklı bir perspektiften bakan ve neorealizmin kurucusu olarak nitelendirilen Kenneth Waltz ise, devletin gücü gerektiğinde bir araç olarak kullanabileceğini öne çıkarmaktadır (Brown,2009: s. 257-258).

2.2. Kenneth Waltz: Neorealizm Teorisi

Klasik realizm'e liberalizm'den gelen yoğun eleştiriler sonrasında ortaya çıkan Neorealizm kuramı uluslararası ilişkileri bir yapısal bütünlük içerisinde ele almaktadır. Yapısal veya yeni realizm olarak da tanımlanan bu kuram uluslararası gelişmeleri açıklamakta sistemsel bir yaklaşım öne sürmektedir. Sadece ulus devletlere odaklanan Klasik Realizm'in geleneğini değiştirmeye çalışmıştır (Rauch, 2016: s.56). Neorealizm kuramı, realizm ve liberalizm argümanlarını birleştirerek bir sentez oluşturmaktadır. Realizm teorisi geleneğinin ana akımını oluşturan Neorealizm, yapısal vurgu ile ön plana çıkarak, uluslararası ilişkileri insan tabiatı ve davranışını ile açıklayan Klasik realizm teorisine yeni kavramlar eklemiştir. Uluslararası siyasetteki gelişmeleri çerçeveleyen, yönlendiren ve sınırlandıran bir yapının olduğunu vurgulayarak yapı kavramını ön plana çıkarmış, realizmin savunduğu devlet/aktör merkezli yaklaşımı göz ardı etmiştir.

1979 yılında Kenneth Waltz'un yazmış olduğu "*Uluslararası Politika Teorisi*" adlı kitabı uluslararası sisteme bilimsel bir açıklama getirerek, realizm'in eksikliklerini gidermeye çalışmıştır (Rauch, 2016: s.56). Uluslararası alandaki gelişmeleri açıklarken birim düzeyinde savın yeterli olmaması, yapı faktörünün de hesaba katılması gerçeğini ortaya koymuştur. Waltz, uluslararası sistemi devletler topluluğu, devletleri ise uluslararası sistemin birer birimi olarak görmektedir. Uluslararası sistem içerisinde devletler varlığını sürdürmek ve kendi öz çıkarlarını korumak için kendi güç bileşenlerine ve sahip olduğu kaynaklarına güvenmektedir. Yapı, devletlerin karakterlerini belirlemektedir. Devletlerin savaş halinde olması insan doğası değil, sistemin yapısının anarşik olmasından kaynaklanmaktadır (Waltz,1979: s.188). Yapı, daha çok büyük aktörlerin gücünde yaşanan değişim ile şekillenmektedir. Uluslararası sistemin anarşik yapısı yüzünden bütün devletler hayatta kalmak isteyecektir ve bunun içinde güvenliklerini artırmaya gideceklerdir (Waltz,1979: s.105). Kenneth Waltz'a göre, sistemin yapısı ve sistem içerisindeki gücün dağılımı temel analiz başlıkları içerisinde yer almaktadır. Devletlerin savaş halinde olması insan doğası değil, sistemin yapısının anarşik olmasından kaynaklanmaktadır (Waltz, 1979: s.188) Waltz'a göre, bütün devletler veya bütün birimler sistem ve yapının onları koşullandığı yönde hareket etmektedir (Waltz, 1979: s. 96-97). Waltz'a göre, bireysel çerçevede sosyal ve siyasal gelişmeleri açıklamaya çalışan teoriler indirgemeci; uluslararası sistem üzerinde yoğunlaşan teoriler ise sistemik teorilerdir. İndirgemeci teoriler devletlerin iç özelliklerine ve davranışlarına odaklanmaktadır. Sistemik teoriler ise uluslararası gelişmeleri yorumlarken parçalara değil, bütüne bakarak olaylara sistemik yaklaşmaktadır.

Kenneth Waltz, uluslararası siyasi yapıyı üç temel boyutta tanımlamaktadır. Waltz'un ilk olarak düzenleyici prensip ilkesine göre, uluslararası siyasi sistem, anarşik ve adem-i merkezîdir (Gözen, 2014: s.174). Neo-realist kurama göre, ilk olarak sistem içindeki tüm aktörler birbirleri ile eşittirler ve ast-üst ilişkileri yoktur. İkinci ilkeye göre, uluslararası siyasetin başlıca aktörleri olan devletlerin işlevsel farklılıkları yoktur, devletlerin hepsi aynı işi yapmaktadır. Ulusal siyasî sistemlerin aksine, uluslararası sistemdeki aktörler, fonksiyonel olarak birbirlerinden farklılaşmış değildir. Bu üç ilke içinde değişken olan üçüncü ilke olan kabiliyetlerin dağılımı ilkesi ise, uluslararası yapı içerisinde değişime yol açmaktadır. Bir sistemi oluşturan birimleri ayrıştırabilmenin tek kriteri, benzer görevleri yerine getirme noktasında sahip oldukları farklı kabiliyetleri, yani güçleridir (Ashworth, 2002: s.37). Uluslararası sistem içerisinde yaşanan değişim ancak devletlerin kapasitelerinin değişmesi sonucunda gerçekleşmektedir. Uluslararası sistem, uluslararası siyasetteki kutup veya büyük güç sayısı anlamına gelmektedir. Uluslararası siyasetin anarşik yapısı yüzünden bütün devletler hayatta kalmak isteyecektir ve bunun içinde güvenliklerini artırma yoluna gideceklerdir (Waltz ,1979: s.105). Waltz'a göre, uluslararası sistemde devletler varlığını

sürdürmek için sadece kendi gücüne ve kaynaklarına güvenmektedir. Anarşik ortamda devletlerin asıl amacı hayatta kalabilmektir (Waltz, 1979: s.105)

Kenneth Waltz'a göre, uluslararası işbirliğinin önünde iki önemli engel bulunmaktadır. Bu engellerden bir tanesi göreceli kazanç, diğeri ise bağımlı olma ilkesidir (Grieco,1998: s.487). Devletler herhangi bir işbirliğinde mutlak kazançlardan çok göreceli kazançlarını düşünmektedir. Bu nedenle bir devlet ancak diğere devletten göreceli olarak daha çok kazandığı veya eşit ölçüde kazandığı zaman işbirliğine yanaşmaktadır. Devletler, anarşik sistem içerisinde kendilerinden başka güvenecekleri kimse olmadığından diğere devletlerin göreceli olarak güçlenmelerini istememektedir. Bir devletin kazancı diğere devletin kaybı anlamına da gelmektedir. Devletlerin iş birliğini engelleyen diğere önemli ilke ise, birbirlerine bağımlı olma ilkesidir. Devletler işbirliği sonucunda birbirlerine daha çok bağımlı hale gelmesi durumunda kendi bağımsızlıklarını kaybedecektir. Devletler arasındaki yüksek dereceli bağımlılık ilişkisi, taraflar arasındaki yakınlığı ve ilişkilerin yeterince düzenlenemediği durumlarda, çatışma riskini arttırmaktadır (Grieco,1998:s.487). Devletlerarasındaki bağımlılığı en alt düzeyde tutmak devletlerarası ilişkilerde en uygun olan yol olarak kabul edilmektedir. Devletler gelebilecek olan olası tehdit ve riskleri karşılıklı bağımlılık ilkesi kapsamında tanımlamaktadır. Büyük güçlerin sayısının azalması bağımlılık oranının da düşmesi anlamında gelmektedir. Devletlerin çeşitli alanlarda uzmanlaşması diğere devletlere karşı daha az bağımlı olmalarını sağlamaktadır. Devletler bu ilkeye göre, kendilerini riske atmamak için her alanda uzmanlaşmaya önem göstermektedir. Devletlerin işbirliğine gitmelerinin engelleyen ve ya birbirlerine karşı güvensiz davranmalarını sağlayan diğere bir etken de gelecekte işbirliği yapılan devletin niyetinin değişmesi sonucunda işbirliğinin bozulma olasılığıdır (Grieco, 1998, s.487). Devletlerarasındaki çıktılar, güç dağılımının değişmesiyle değişmektedir. Devletlerin kapasitelerinin dağılımının değişmesi ile uluslararası sistemin yapısı da değişmektedir (Waltz, 1959: s. 97).

Uluslararası yapı daha çok büyük aktörlerin değişikliğe uğramasıyla değişmektedir. Büyük aktörlerin güçlerinde yaşanan değişiklikler dengenin bozulmasına yol açmaktadır. Büyük devletlerin güç dağılımı yapı faktörünü anlamamızda etkili olmaktadır. Büyük güçlerin yükseliş ve düşüşleri uluslararası politikanın yapısındaki değişimi açıklamaktadır. Waltz'a göre, büyük güçler ile diğere devletlerarasındaki eşitsizliğin boyutları büyük olursa; büyük güçler, o ölçüde küresel sistemin yöneticileri olma temayülü göstermektedir (Waltz, 1979: s.199). Büyük güçler arasındaki rekabet aslında dünya düzenini belirlemektedir. Örneğin, küresel problemler olan yoksulluk, hızlı nüfus artışı, çevre kirliliği, iklim değişikliği ve göç gibi alanlarda etkin bir mücadele yapılabilmesi için ülkelerarası karşılıklı işbirliği oluşturma ve diyalog geliştirmek önemlidir. Kenneth Waltz'a göre büyük güçler, küresel problemlerin çözümünde başı çekmezlerse, diğerelemlerin bu sorunları takip etmeleri mümkün olmamaktadır (Waltz,1979: s.199). Devletlerin sadece güçlerini arttırma yoluna gitmesi uluslararası sistem içerisinde güvenlik, ekonomik ve diğere sorunları da beraberinde getirmektedir.

Neorealizm kuramına göre güç, devletlerin kendi güvenliklerini sağlamaları, sistem içerisinde eylemlerini gerçekleştirmeleri, baskı altında kendilerine manevra alanı yaratabilmeleri, egemenliklerini sürdürebilmeleri, uluslararası alandaki çıkarlarına erişmeleri ve olası saldırıları caydırmaları açısından oldukça önemlidir (Çıtak, 2014: s.36). Güç dengesi, tek bir devletin ya da devletler topluluğunun güçlenmesini önleyecek şekilde gücün dağılımını ifade etmektedir. Bir devletin sahip olduğu güç parametreleri ne kadar fazla ise sistem içerisinde kendisini muhafaza etme, yarattığı tehdit algısı ve caydırıcı gücü o kadar etkili olmaktadır (Walt,1987: s.22). Devletlerin güçlerini arttırma yoluna gitmesi uluslararası sistem içerisinde güvenlik sorunu da beraberinde getirecektir. Kenneth Waltz, devletlerin ilk endişesinin gücü

arttırmak olmadığını, sistem içerisinde kendi konumlarını devam ettirmek olduğunu dile getirmektedir (Waltz,1979: s.126).

Güç dengesi, uluslararası sistemdeki istikrarın devam etmesinde büyük rol oynamaktadır. Büyük güçler üzerindeki dengeyi sağlamak ve bir devletin aşırı güçlenmesinin önüne geçmek için sistem içerisinde yer alan diğer devletler büyük güçlere karşı ittifaklar kurmaktadır. Örneğin, Amerika'nın uluslararası sistem içerisinde yükselen güç olan Çin ve rakip güç olan Rusya karşısında ABD'nin Asya kıtasındaki ülkeler ile karşı bir güç ittifakı oluşturması sistem içerisindeki güçler dengesinin yeniden revize edildiğini göstermektedir. ABD, yükselen Çin tehdidi karşısında Asya Pasifik kıtasındaki müttefikleriyle işbirliğine yönelerek tesis etmeye çalıştığı yeni oluşumlardan QUAD ve AUKUS ile ulusal güvenliğini garanti altına alırken, yükselen ve ya rakip güçlerin hareket alanını kısıtlamaktadır (Intell 4 Strategy News, 2021).

Kenneth Waltz'a göre, sistemdeki başat güçlerin sayısına göre dünya, tek kutuplu, iki kutuplu ve çok kutuplu olarak tanımlanmaktadır. Waltz, çift kutuplu yapının çok kutuplu yapıya göre daha güvenilir olduğunu vurgulamaktadır. Çift kutuplu yapıda yer alan iki başat güç birbirlerinin davranışlarının daha kolay tahmin edebilmesi sonucunda sıcak çatışmaya girme olasılıkları da daha az olacaktır. Çift kutuplu yapıda, iki rakip ortak arasındaki pazarlık süreci, çok aktörlü sistemlere nispetle, daha kolay ve daha az külfetli olacaktır. Uluslararası sistem içerisinde çok fazla sesin yer alması sistem içerisinde tehditten nereden geleceği konusunda ve aktörlerin gerçek niyetlerini anlama noktasında belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Waltz, uluslararası yapı üzerindeki iki taraflı oluşan koalisyonlarda, dengeleyici devletin zayıf olan devletin yanında olması sonucunda olası bir savaşı engelleneceğini vurgulamaktadır. Neorealizm kuramına göre, değişim savaşla veya barışla gerçekleşmektedir. Değişimin barış ile meydana gelmesinin yolu, hegemonik gücün rıza ve zoru aynı anda kullanmasıdır (Carr, 1949: s.218). Devletlerin sahip olduğu güç kapasitelerinin dağılımının değişmesi ile uluslararası sistemin yapısı da değişecektir (Waltz, 1959: s.97).

Sistemin anarşik yapıda olması, devletlere bağımsızlık ve özgürlük sağlamaktadır. Waltz, uluslararası sistemi devletler topluluğu, devletleri ise uluslararası sistemin birer birimi olarak görmektedir. Devlet üssü bir gücün olmaması, devletlerin eşit ve serbest olarak hareket etmesini sağlar ve bu anarşik ortam devletlerin güç kullanmasını engellemektedir. Anarşik düzen aslında mevcut düzeni koruyan bir sistemdir. Uluslararası sistem içerisinde devletlerarası ilişkilerin temel alındığı bu anarşik düzende, devletler arasındaki güçler dengesi ve sistemdeki kutupluluk sayısının değişme olasılığı her zaman mevcuttur.

Neorealizm kuramı, güç kavramına olan farklı bakış açıları yüzünden kendi içerisinde Saldırgan ve Savunmacı realizm olmak üzere alt gruplara ayrılmaktadır. Devletler, en yüksek seviyeye gücümü, yoksa güvenliğini koyacakları noktasında ise kendi içerisinde ayrışmalar yaşamaktadır. Saldırgan Realizme göre, hayatta kalmaya devam etmek için gücün en üst seviyeye çıkarılması güvenlik açısından önemlidir (Alan, 2010:s.19). Saldırgan Realizm'in en önemli temsilcisi olan John Mearsheimer, rekabet ortamının varlığını ön plana çıkartarak devletlerin güç artırma yoluna gitmesini savunmaktadır. Devletlerin güçlerini arttırmaları hayatta kalmaları için tek yoldur. Devletlerin uluslararası anarşik düzen içerisinde hayatlarına devam edebilmesi için mevcut tehdit ve tehlikelerin ortadan kalkması gerekmektedir (Ergüven, 2016: s.775). Savunmacı Realizm kuramı ise anarşik düzen şartlarında işbirliğinin mümkün olabileceğini savunmaktadır. Savunmacı realizm, saldırgan realizm kuramının aksine, mevcut düzenin devamlılığını savunarak statükocu bir anlayış sergilemektedir. Saldırgan genişleme güç dengesinin yeniden bozulmasına yol açacaktır. Bu nedenle, devlet güvenliğinin sistem içerisinde sağlanma amacı azalacaktır (Lobell, 2010: s.2). Savunmacı

realist kuram, devletlerin güvenliklerini korumak için uluslararası sistem içerisinde ılımlı ve dengeli bir dış politika izlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Saldırgan realistler, güç dengesinin çıkar ve tehdit ortamına göre değişiklik gösterebileceğini, savunmacı realistler ise güç dengesi ile barışçıl bir ortamının sağlanabileceğini belirtmektedir.

Kenneth Waltz, Mearsheimer'ın güç artırma yönündeki iddialarını eleştirerek devletlerin amaçlarına ulaşana kadar kısa süreli veya geçici ittifaklara yönelmesini doğru bulmaktadır. Savunmacı realizmin önde gelen savunucusu Kenneth Waltz ve saldırgan realizmin en etkili savunucusu John Mearsheimer, kendi teorilerinin Soğuk Savaş sonrası dünyadaki uluslararası politikaları anlamak için en güçlü lensler olduğunu iddia etmektedir (Waltz, 2004:s.6; Mearsheimer, 2007: s.168).

3. REALİZM VE NEOREALİZM KURAMLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Klasik Realizm ve Neorealizm aynı temel değerlere sahiplere sahip olduğundan olması gerektiği gibi değil, olağan şeylere odaklanmaktadır (Hobson, 2000:s. 17). Klasik Realist kuramın en önemli temsilcisi Hans Morgenthau devlet kavramına birey temelli yaklaşım gösterirken, Neorealist kuramın temsilcisi Kenneth Waltz ise sistem temelli bir açıklama getirmektedir. İki realist kuram temsilcisi uluslararası politikayı analiz ederken, güç, çıkar, güç dengesi, uluslararası sistem ve dış politika kavramlarını farklı bakış açılarıyla ele almaktadır. Klasik realizm temsilcisi Hans Morgenthau, uluslararası politikada güç kazanma hırslını devlet adamlarının davranışlarına bağlı olarak açıklarken, Waltz ise sistem düzeyinde ve sistemin anarşik yapısına dayalı nedenlerle açıklık getirmektedir (Bozdağlıoğlu, 2012: s.46). Hans Morgenthau gücü askeri kaynakların artırılması ve biriktirilmesi yönünde bir tanımlama getirirken, Waltz güç kavramını sistem içerisinde diğer devletleri yönlendirme, onların eğilimlerini belirleme yönünde bir açıklama ortaya koymaktadır.

Klasik Realizm kuramı, uluslararası ilişkileri insan doğasından yola çıkarak tümevarımcı bir yöntem ile açıklarken, Neorealizm kuramı, uluslararası sistemin yapısını analiz ederken devletlerin ve diğer unsurların davranışlarının nedenlerini anlaşılabilirliği savını savunmakta ve tümünden gelimci bir yaklaşım sergilemektedir (Waltz, 1990, s.33).

Klasik Realistler çok kutuplu sistemin önemini vurgularken, Neorealistler iki kutuplu sistemin ideal olduğunu dile getirmektedir. Hans Morgenthau'a göre, çok kutuplu sistemde devletler kendilerini tehdit altında hissettiklerinde başka devletler ile ittifak kurup diğer devleti dengelemeye çalışmaktadır. Waltz'a göre ise, çok kutupluluğu yapı daha çok karmaşa, belirsizlik ve istikrarsızlık getirmektedir. Waltz'a göre, çift kutuplu yapı ideal olandır. Çift kutuplu yapı içerisinde iki devletin birbirinin davranışlarını kontrol edebilmesi daha kolay ve sıcak çatışmaya girme olasılığı ise daha düşüktür.

Klasik Realistler, sonuçlarla ilgilenirken buna devletlerin etkileşimlerinin doğal bir sonucu olarak değerlendirmekte, Waltz ise sebep ve sonuçları ayrı değerlendirirken sistem düzeyindeki yapısal nedenleri ele almaktadır. Örneğin, 19. yüzyıl'da çok kutupluluğunu en iyi Morgenthau açıklarken, Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu yapıyı ise en iyi Waltz açıklamaktadır.

Hans Morgenthau, iç ve dış siyaset ayrımı yapmamakta, siyasetin iki tarafta da yapılabileceğini ve ulusal çıkarları temsil ettiğini savunmaktadır. Kenneth Waltz'a göre iç ve dış siyaset yapma alanı farklıdır, içeride yapılan siyasette hiyerarşik bir yapının mevcut olması bir üst otoritenin varlığını temsil etmektedir. Hiyerarşik yapı, kural ve normlardan oluşmakta ve daha düzenlidir, çünkü bürokrasi ve uzmanlaşma mevcuttur. Dış siyasetinin

yapıldığı yer ise anarşik bir yapıdır. Bu yapıda bir üst otoritenin olmaması sonucunda bütün devletler eşit ve bağımsızdır. Anarşik yapı içerisinde kural koyan ve sistemi denetleyen bir otoritenin yokluğu güvensiz, şüpheli, karmaşık ve daha savaşçı bir uluslararası ortamın olmasına yol açmaktadır. Waltz'a göre, hiyerarşik iç sistemler ve anarşik dış sistemler birbirinden farklılık göstermektedir. Dış siyaset alanı, iç siyaset alanına göre daha tehlikelidir. Waltz otorite, idare ve hukukun alanı olan ulusal sistemler ile güç ve mücadele alanı olan uluslararası politikayı ayrı düşünmektedir (Waltz,1979, s.113).

Hans Morgenthau, güç elde etme arzusunun insanın doğasında var olduğunu, sürekli güç pesinde koşan ve güç elde etmeye çalışan devlet adamlarının ise rasyonel bir davranış sergilediğini dile getirmektedir. Güç, bir amaç olarak kullanılmaktadır (Feng ve Ruizhuang, 2006, s.109). Kenneth Waltz ise, devletlerinin davranışlarının güç elde etmek olmadığını gücü bir araç olarak kullandığını, yapının anarşik ve kutuplu olmasının ise devlet davranışları üzerinde büyük etki yarattığını vurgulamaktadır. Waltz, devletlerinin amacının hayatta kalmak olduğunu dile getirmektedir. Waltz, güç yerine güvenlik ve bağımsızlık kavramlarına daha fazla yer vermiştir. Devletin kendi güç ve kaynaklarına güvenmesi ve bağımsız hareket etmesi önemlidir.

Waltz ve Morgenthau'a göre, güç dengesi uluslararası siyasetin en önemli kavramıdır. Hans Morgenthau, güç dengesinin siyasi tarih kadar eski, güç mücadelesinin doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Morgenthau, 2005: s.187). Güç dengesi ve güç dengesinin korumaya yönelik faaliyetler uluslararası siyasette istikrarın ve barışın sağlanmasında önemlidir. Örneğin, Soğuk Savaş döneminin istikrarlı olmasının nedeni iki büyük güç olan ABD ve Rusya'nın birbirlerini yok edebilecek nükleer silah teknolojilerine sahip olmalarıdır. Uluslararası sistem üzerinde ontolojik üstünlüğe sahip olma algısı, devletin uluslararası arenada bağımsız bir karar verici ve belirleyici olduğu anlayışına yol açmıştır (Hobson, 2000: s.36). Realizm teorisi, kendi alt başlıkları içerisinde savunduğu kavram ve değerler noktasında ayrışmalar yaşarken, açıklayıcı/eleştiriler teoriler tarafından da eleştirilere maruz kalmaktadır. Neorealizm kuramının ana kavramları, geliştirdiği varsayımlar ve son gelişmeleri açıklamada noktasında yetersiz kaldığını yönünde önemli eleştiriler yapılmaktadır.

3.1. Realizm Kuramının Eleştirel Analizi

Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası sistemi analiz ederken post-pozitivist yaklaşımlar daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Post pozitivist yaklaşım sergileyen yeni kuramlar, realizm kuramının benimsediği temel varsayımların önemini kaybettiğini ve uluslararası ilişkilerdeki gelişmeleri ve devletlerin davranışlarını açıklamada noktasında yetersiz kaldığı yönünde eleştirmeler yapmıştır. Neorealizm teorisinin, Soğuk Savaşın sona ermesi gibi büyük değişiklikleri ön görememesi ve sistem içerisinde yaşanan köklü değişimi açıklamada yetersiz kalması noktasında eleştiriler almıştır. Realizm kuramının, güvenlik sorunlarına karşı çözüm odaklı olmak yerine, aksine güvenlik sorunlarını daha çok arttırdığı yönünde iddialar yer almaktadır. Realizm kuramının, ulus devlet kavramına yaptığı aşırı vurgu, barış ve adalet ilkelerini arka plana atması, ortak çıkar kavramının göz ardı etmesi, güç bileşenlerinden askeri güç kavramına yapılan vurgu ve uluslararası bütünleşme ve işbirliği kavramlarının önemsenmemesi noktasında önemli eleştiriler ile karşılaşmıştır.

3.1.1. Ulus Devlet Kavramına Yapılan Aşırı Vurgu

Neorealistlere göre, uluslararası sistemin en önemli aktörü devlettir. Uluslararası sistem içerisinde tek aktör olan devlet, sistemdeki düzenin belirleyicisi ve diğer aktörlerin de aynı zamanda yönlendiricisidir. Devlet dışı aktörlerin sistem içindeki rolünü ve önemini göz ardı eden bu yaklaşım, savaş sonrası dönemde ortaya çıkan işbirliği modellerinin güç dengesi

kavramı ile olan ilişkisini ve sistem içerisindeki devletlerin davranışları üzerindeki etkisini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Neorealizm kuramı, devletlerin çok taraflı işbirliğine yönelmesi sonucunda oluşan çok merkezli uluslararası örgütlerin, sivil toplum örgütlerinin veya devlet dışı örgütlerin artan önemini göz ardı etmektedir. Neorealistler, önemi her geçen gün artan birey güvenliği, çevre güvenliği gibi devlet dışı güvenlik konularını göz ardı etmekte, küresel ısınma, bulaşıcı hastalıklar, göç vb. ortak sorunlar karşısında da işbirliğine yanaşmamaktadır. Neorealistlerin ulus devlet kavramını ön planda tutan yaklaşımı sistem içerisinde devlet dışı organların her geçen gün artan yetki ve işlevlerini açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Çok uluslu örgütler dolaylı yoldan kendi hükümetleri aracılığıyla yürüttüğü politikalar ile siyasi kararlar üzerinde etkili olmaktadır (Gilpin, 1971, s.418). Dünya ekonomisi hem ulus devletlerden hem de ulusal pazarlardan etkilenmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası yapıyı tehdit eden tek aktörün devlet olmadığını, yerel / toplumsal veya uluslararası örgütlerin de sistem içerisinde mevcut durumu tehdit eden önemli aktörler olduğunu savunmaktadır. Uluslararası ilişkilerin analiz düzeyi olan devlet kavramı önemini yitirmeye başlamış, insan ve toplum kavramları daha ön plana çıkmıştır. Örneğin, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistem içerisinde çeşitli bölgelerde etnik sorunlar, iç ayaklanmalar ve bölgesel kıyımlar meydana gelmiştir. Neorealizm teorisi, Soğuk Savaş sonrası dönemde devlet içerisinde artan iç çatışma ve ayaklanmaların nedenlerini açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Örneğin, Soğuk Savaş sonrası dönemde, BM, Koruma Sorumluluğu Doktrini çerçevesinde herhangi bir devlet sınırları içerisinde kendi halkını koruma noktasında olan sorumluluğu vurgulanmış, devletin yetersiz kaldığı alanlarda ise uluslararası topluma müdahale hakkını ön gören ‘‘Koruma Sorumluluğu İlkesi’’ (R2P) ön plana çıkartılmıştır (ICISS, 2001).

Devlet odaklı yaklaşım sergileyen bu kuram, uluslararası gelişmeleri açıklarken uluslararası örgütlerin, uluslararası hukuk ve sözleşmelerin rolünü göz ardı etmektedir. Örneğin, realizm kuramına göre kimlik, sosyal ilişkiler ve kültür gibi başlıklar düşük politika konuları arasında yer almaktadır. Devletlerin yerini devlet dışı örgütler yer alarak güvenlik boyutu çok yönlü olarak değişikliğe uğramaktadır. Soğuk Savaş’ın sonra ermesine karşın, uluslararası örgütler aynı devletler gibi özerk aktörler olarak varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde, devlet temelli olmayan devlet dışı örgütler, toplumsal güçler, bağımsız gruplar uluslararası siyaseti yönlendiren en önemli unsurlar haline gelmiştir. Realist kuramı, toplumsal veya yerel güçlerin sebep olduğu uluslararası gelişmeleri kendi güvenlik kavramı ile açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Günümüzde, terör saldırıları, yapay zekâ, siber güvenlik, iklim değişikliği, göç, uyuşturucu ve bölgesel çatışmalar gibi önemli başlıklar devlet davranışlarını etkilerken aynı zamanda uluslararası yapının da yeniden şekillendirmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin, 11 Eylül terör saldırılarını veya Arap Baharı gibi toplumsal veya yerel güçler tarafından uluslararası güvenliğe tehdit oluşturabilecek unsurları açıklamada yetersiz kalmaktadır.

3.1.2. Ortak Çıkar Kavramının Göz ardı Edilmesi

Realist kuram ve İngiliz Okulu’nun ortak kavramları olan devlet merkezli yaklaşım ve anarşik düzen kavramları önemle vurgulansa da bu iki kuram kendi içerisinde farklı varsayımları bulunmaktadır. Neorealizm’e göre, uluslararası sistemin anarşik nitelikte olmasından devletler güç artırma yoluna gitmelerine yol açmaktadır. Devletler askeri gücünü arttırarak diğer devletlerden gelebilecek olan olası tehdidin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Liberal teori geleneği de anarşik nitelikte olan bu sistemsel düzeni kabul etmektedir. İngiliz Okulu, uluslararası sistemin, uluslararası topluma doğru çevrildiğini ve bu nedenle anarşik bir sistemden anarşik bir topluma geçildiğini veya geçilmekte olduğunu iddia etmektedir (Devlen ve Özdamar, 2010, s.44). İngiliz Okulu, realizm geleneğini tanımakla beraber bütüncül bir

yaklaşım sergileyerek çok daha fazlasını savunmaktadır. Realistler, uluslararası yapıdaki ilişkileri çıkar çatışmaları bazında açıklarken, İngiliz okulu uluslararası hukuk, norm ve kurumlar çerçevesinde karşılıklı ilişkilerin yürütülebileceğini ve ortak çıkarının tanımlanabileceğini dile getirmektedir. Ulusal çıkar kavramının yerine uluslararası kurum ve kuralların aracılığıyla tanımlanan ortak çıkarlar yer almaktadır. Neorealist kuram, çıkar kavramını sadece devlet çıkarı olarak tanımlarken, İngiliz okulu ortak çıkarların varlığına ve bu ortak çıkarlar altında bir anarşik düzenin kurulabileceğini savunmaktadır (Devlen ve Özdamar, 2010, s. 45).

Neorealizm kuramı, ortak çıkar kavramı yerine bireysel çıkarlar, uluslararası güvenlik yerine ulusal güvenlik ve uluslararası toplum kavramı yerine ulusal toplum kavramlarına daha fazla önem vermektedir.

3.1.3. Barış ve Adalet Kavramlarının Yeterince Önemsinmemesi

Neorealizm kuramı için ilk öncelik düzen, sonra ise barıştır. Uluslararası ilişkiler disiplini barış yerine savaşı bir doğal ortam olarak kabul ettiği için savaşın nedenlerine odaklanmaktadır. Realizm bir barış kuramı değildir, çünkü anarşik bir sisteminin değişmez olduğu tezi savaşı vazgeçilmez yapmaktadır. Güç dengesi, realizmin tek barış kuramıdır. Barışın önündeki en büyük engel ise insan doğasıdır. Realist görüşe göre, savaş ya da şiddetin diğer formlarının bulunmadığı zamanlarda, barış durumu söz konusudur (Hobbes, 2015). Buna rağmen, barış belirli koşullarda sınırlı da olsa sağlanabilir. Devletler arasındaki güç dengesi sağlandığı ölçüde barış da gerçekleşebilmektedir (Morgenthau, 2005, s.84). Güçlü bir devletin hegemonyasından çıkan barış ise, bu devletin normlarını ve kurallarını taşımaktadır.

Realist kuramın aksine geliştirilen pozitif savaş kavramı sosyal adalet kavramını ön plana çıkarmaktadır. Bu kavramın en önemli temsilcisi olan Galtung, sosyal bir hedef olarak barış kavramını genişleterek, sosyal adalet ve şiddetin özellikle de yapısal formda şiddetin olmamasına yer vermektedir (Galtung, 1990: s.131). Realist teori tarafından ön plana çıkartılan negatif barış kavramı ise, savaş ve çatışmaların olmadığı bir ortamdır. Negatif barış kavramı, üçüncü dünya ülkelerinin Batı ile olan tek taraflı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin merkez ülkelere olan bağımlılığı sistem içerisindeki eşitsiz yönetişimin artmasına ve aynı zamanda insani değerlerin de yok sayılmasına yol açmaktadır (Erdoğan, 2000: s.161). Uluslararası sistem içerisinde büyük güçler üçüncü dünya ülkelerinin iç siyasette alacağı kararlar üzerinde etkili olarak dış politika tercihleri üzerinde yetki sahibi olmaktadır. Neorealistler, üçüncü dünya ülkeleri üzerinde sahip olduğu bu yetkiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanırken adalet kavramını göz ardı etmektedir. Üçüncü dünya ülkeleri içerisinde kötü yaşam standartları, istikrarsız düzen ve artan ölüm oranları konusundaki duyarsızlığı tek taraflı bağımlılık ilişkisinin temel göstergesidir Üçüncü dünya ülkeleri için anarşik ve güçler dengesi kavramları, hiyerarşi ve bağımlılık kavramları ile eşdeğer olarak tanımlanmaktadır.

Realist teorisyen Robert Gilpin'e göre zayıf devletler büyük güçlere daha bağımlı hale gelmektedir (Gilpin, 2001, s. 81). Eleştirel kurama göre ise, önce barış daha sonra ise düzen gelmektedir. Örneğin, Soğuk savaş döneminde, iki kutuplu yapının getirdiği düzen iddiası da adalet kavramı çerçevesinde tekrar yorumlanmaktadır. Eleştirel kuramın adalet kavramına yaptığı vurguyu, barış kuramı da sorgulamaktadır. Birey toplum ve çevre gibi ortak sorunların çözümü noktasında işbirlik, diyalog geliştirme ortak bir sinerji ile mümkün olmaktadır. Ahlaksal topluluğun genişlemesi, insanlığa karşı evrensel bir sevgi, adil ve özgür bir yaşam şartları ile sağlanmaktadır. Eleştirel kuram barışın inşasında toplumsal adaletsizlik sorununun çözümü ile mümkün olduğunu savunmaktadır.

3.1.4. Güç Bileşenlerinden Askeri Güç Kavramına Yapılan Vurgu

Realizm kuramına göre, askeri güç en etkili politika aracıdır. Küreselleşme sonucunda devletlerarasındaki karşılıklı işbirliğinin artması var olan sınırların kaldırılmasına ve serbest ekonomik modelin gelişmesine yol açmıştır. Devletler arasında inşa edilen serbest ticaret ve finans ağı doğrudan yatırımların önünü açmıştır. Ekonomik gücün askeri güç karşısında önem kazanmaya başlamasıyla devletler kendi öz kaynaklarını askeri sermaye yerine, teknolojik ve ekonomik alanlara doğru kaydırmaya başlamıştır. Devletlerin askeri gücünü arttırmak için ilk önce ekonomik kaynaklarını arttırması gerekmektedir. Örneğin, Çin ve ABD tarafından başlatılan ticaret savaşları serbest ekonomik düzeni kısıtlarken, diğer devletlere de tek taraflı, ayrılıkçı politikalar izlemeleri konusunda örnek temsil etmektedir. Devletler, değişen şartlar çerçevesinde ekonomik güçlerini askeri güçlerine göre çok daha fazla önemsemeye başlamıştır. Neorealist kuram ekonomik, toplumsal ve kültürel gücün uluslararası sistem içerisindeki artan önemini yorumlamada yetersiz kalmaktadır.

21. yüzyıl'da öne çıkan konular arasında psikolojik savaş, bilgi üstünlüğü, kamu diplomasisi artan önemi belirgin bir hale gelmiştir. Bilgi toplumunun temel üretim aracı, bilgisayar; baskın sektörü, hizmet sektörü; hâkim sınıfı, bilim adamları ve bilimsel kurullar/kuruluşlar; temel gücü, bilgi, teknoloji ve inovasyon; temel toplumsal birimi, birey; baskın yönetim şekli, demokrasi; baskın yönetim anlayışı ise adem-i merkezîyetçi olarak gözükmektedir (Özer,2005, s. 79). Neorealist kuram hegemonyal gücü maddi kapasiteye göre belirlerken, ideoloji unsurunu dışlaması dar kapsamlı kalmasına ve mevcut dünya düzeninin değiştirilmesi noktasında yeterince açıklayıcı olmaması noktasında eleştirilmesine yol açmaktadır. Küreselleşme ve teknolojinin ilerlemesine rağmen, ideolojik ve etnik problemlerin devam etmesi, toplum içerisinde dışlayıcılığının artması sonucunda ortaya çıkan İslamofobi ve Zenofobi gibi kavramlar her geçen gün daha fazla tartışma gündeminde yer almaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik kavramında yaşanan önemli değişiklikler güç bileşenlerinin yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır. Savunma kavramının yerine güvenlik kavramı yer alarak güvenlik kavramının içeriği genişlemiştir. Örneğin, küresel felaketler, hastalıklar, terör faaliyetleri ve siber savaş tehditlerinin askeri güç mekanizmaları ile çözüme kavuşması mümkün görünmemektedir. Uluslararası sistem içerisinde güvenliği sağlayan faktörlerin çeşitliliği ve karmaşıklığı güvenlik yönetişimi kavramını ön plana çıkarmıştır. Güvenlik yönetişimi devlet içerisinde ve devletler arasında yer alan kurumlar arasındaki karşılıklı etkileşim ve iletişimi içermektedir.

3.1.5. Uluslararası Bütünleşme ve İşbirliği Kavramlarının Göz ardı Edilmesi

Neorealistlerin işbirliğine olan kuşkucu bakış açısı inşacı kuram tarafından eleştirilmektedir. Alexander Wendth, yapan ve yapıların eşit ontolojik konumlara sahip olduğu ve birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettikleri görüşüne katılarak inşacı anlayışının temelini oluşturmuştur (Wendth, 1992: s.350).Yeni inşacılar göre, yapan ve yapı arasındaki karşılıklı iletişim iki taraf için karşılıklı fayda sağlamaktadır. Devletlerin karşılıklı etkileşimde bulunması fayda maliyet analizi kapsamında değerlendirildiğinden devletlere avantaj sağlamaktadır. Devletlerin diğer aktörler ile kurduğu sosyal ortam uluslararası norm, fikir ve kimliklerin sosyalleşmesi ile oluşacaktır Devlet çıkarları değişen normlar çerçevesinde yeniden tanımlanmakta ve genişleyen kolektif kimlik anlayışı ile uluslararası düzenin devamlılığına katkı sağlamaktadır. Örneğin, uluslararası bütünleşme ve karşılıklı işbirliği modellerinden olan Avrupa Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Güney Asya Birliği gibi oluşumlar üyelere çok yönlü faydalar sağlayarak, yeni işbirliği alanlarının oluşmasını teşvik etmektedir. Bu oluşumlar üye devletlere olaylar karşısında ortak bakış açısı sağlarken ortak tehdit kavramı karşısında birlikte hareket etmelerini teşvik etmektedir. Örneğin, 1992 yılında Avrupa Birliği

çatısı altında yeni kural ve kurumlar çerçevesinde tanımlanan Avrupa Tek Senedi Anlaşması ile Avrupa Birliği içerisindeki malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbestçe dolaşımı amaçlanmıştır. Avrupa Tek Senedi Anlaşması ile beraber ortak pazar kavramı yerine iç pazar kavramı ön plana çıkartılmış ve üye ülkeler arasındaki tüm engeller kaldırılmıştır (Karluk, 2014: s.67). Devletlerin yapı içerisindeki bağımlılığı iki tarafında ortak çıkarına hizmet ederek, yapı yapan çerçevesinde bir işbirliği ağı oluşmuştur. Devletlerin karşılıklı özverileri sonucunda ortak fayda prensibi çerçevesinde oluşturdukları bu yapı, ortak çıkarlar doğrultusunda inşa edilen kural ve kurumlar aracılığıyla ayakta durmaktadır. Alexander Wendth, aynı zamanda ideoloji ve değer kavramını da ön plana çıkartarak iç faktörlerin, kimlik ve çıkarların belirlenmesinde dış koşullardan daha önemli olduğunu belirtmektedir (Wendth, 1992: s.423).

Bölgeselleşme modelleri sonucunda artan işbirliği platformları yeni oluşumları da teşvik etmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik Örgütü (NATO) ve Avrupa Birliği (AB) gibi oluşumların uluslararası sistem içerisindeki karşılıklı etkileşimi devlet temelli yaklaşım ile açıklanamamaktadır. Neorealist teori bu ve benzeri işbirlikçi oluşumları açıklamada yetersiz kalmakta ve sistem içerisindeki etkilerini de görmezden gelmektedir. Robert Gilpin de aynı şekilde devleti en önemli aktör olarak gördüğünü fakat diğer kuruluş veya örgütlerin de sistem içerisinde önemli rol oynadığının altını çizmektedir. Devletlerarası ilişkilerin sadece güç kaygıları ile yönetilmediği, uluslararası sistemi düzenleyen rejim, hukuk ve normlar ile şekillendiği dile getirilmiştir. Bu ortak kurallar devletlere bazı haklar tanıdığı kadar, bazı yükümlülükler de getirmektedir (Bozdağlıoğlu, 2012: s. 50).

Realizm teorisine yönelik yapılan eleştiriler arasında Morgenthau ve Waltz' un görüşleri de ayrı olarak incelenmiştir. Örneğin, Fransız sosyolog, Raymond Aron, Morgenthau'a yönelik eleştirisinde devletlerin dış politikada temel hedefinin güç elde etmek olmadığını, gücün başka bir hedefe ulaşmak için bir araç işlevi gördüğünü dile getirmiştir (Aron, 1962: s. 99). Aron'a göre, güç bir barışa ulaşma, itibar kazanma ve fikirlerin yayılması gibi başka bir hedefe ulaşmanın da bir aracıdır (Aron, 1962: s.99). Aron'a göre, bir devletin nihai hedefi sadece gücü arttırmak olmamalıdır. Aron'ın diğer eleştirisi ise iç ve dış politika ayrımı üzerinedir. Hans Morgenthau'a göre, iç politika dış politikanın devamıdır. Aron'a göre ise güç mücadelesinin ulusal ve uluslararası alandaki koşulları birbirinden farklıdır. Dış politika sürekli savaş halinin bulunduğu uluslararası ortamda gerçekleşmektedir. İç politika ise fiziksel şiddetin meşru tekeli elinde tutan bir iktidarın olduğu yerde gerçekleşmektedir. Aron dış politikayı meşru bir otoritenin yokluğu, iç politika ise fiziksel şiddetin ve devletin kurallara boyun eğmesi şeklinde yorumlamaktadır (Aron,1962, s.99). Aron'un klasik realist kuramına olan son eleştirisi ise devletlerin dış politikası sadece güç ilişkileri ile belirlenmemektedir. Devleti temsil eden aktörlerin düşünceleri ve duyguları da alınan diplomatik ve stratejik kararlarda etkili olmaktadır (Aron, 1962: s.108).

Kenneth Waltz'un yapısal temellere dayalı yaklaşımını eserinin sonuna kadar koruyamadığı yönünde görüşlerde yer almaktadır. Örneğin, Waltz'ın '*Uluslararası Siyaset Teorisi*' adlı eseri uluslararası sistem içinde aktörler olan büyük güçleri, sistem bazındaki değişim hareketlerinin yegâne şekillendiricileri olarak algılamaktadır. Waltz'ın tüm teorisini karşı çıkmak için oluşturduğu '*indirmecilik*' tuzağına kendisi düşmektedir (Waltz,1979, s.162).Waltz'un yapısalcı yaklaşımı Alexander Wendth tarafından da eleştiri almasına yol açmıştır. Waltz, her ne kadar sistem içerisinde yapılarının rolüne önem verse dahi, Wendth'e göre devleti ana birim olarak alan yaklaşım devlet merkezlidir. Sistemin yapısı ontolojik olarak devletin önceden varlığını gerektirmektedir. Sistemin devletlerden önce gelmesi ve devleti ortaya çıkarması imkânsızdır (Eralp,2006). Kenneth Waltz sistemdeki yapısal değişimleri açıklamaktan uzak kalmaktadır. Sistem içi aktörler arasındaki etkileşimi ve

aktörler düzeyindeki tüm faktörleri yok saymaktadır (Ünay, 1998: s.213). Robert Keohane ise, Waltz'un güç dengesi teorisinin ve klasik realist teorilerin, devletlerin güçlerini maksimum düzeyde arttırmaya çalıştıklarına dair varsayımı sorgulamaktadır. Keohane'e göre varlıklarını koruma durumunda olan devletler kendilerine yönelik bir tehlike ortaya çıktığında güçlerini arttırmaya çalışırlar. Devletler eğer konumlarını güvenli görüyor ise güç artırma çabalarını azaltırlar (Keohane,1986:s.174).

Neorealizm kuramının anarşiye yaptığı vurgu, devlet temelli yaklaşımı, işbirliğine olan kuşkucu bakış açısı ve ya askeri güce verdiği önem eleştiri aldığı önemli başlıklar arasında yer almaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde birey güvenliği ve ortak çıkar kavramının artan önemi, ulus devlet kavramının öneminin azalması veya askerî güvenliğin diğer güç parametreleri karşısında görece etkisini kaybetmeye başlaması realizm teorisinin geçerliliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.

4. SONUÇ

Uluslararası sistemin anarşik yapısı devletleri güç arttırmaya teşvik ederken, uluslararası sistemi güvensiz ve istikrarsız hale getirmektedir. Uluslararası sistem içerisinde güç dengesi ulusal çıkar, liderlerin davranış biçimleri ve yapısal şartların değişime uğramasıyla yeniden tanımlanmaktadır. Devletlerin hayatta kalabilmeleri için izlediği güç dengesi stratejisi barışçıl ve istikrarlı bir düzen için gerekli olan en etkili yöntemdir. Devletin bekası ve sistem içerisinde varlığını devam ettirebilmesi devletlerin ilk öncelikleri arasında yer almaktadır. Uluslararası sistem içerisinde devam eden düzen ve istikrar devletlerin güç kapasitelerindeki değişiklik sonucunda yeniden kurulmaktadır. Sistem içerisinde yeni bir gücün hızla gelişmesi sistem içerisinde var olan güç dengesinin değişmesine ve ya çatışma olasılığının artmasına yol açmaktadır. Bu çalışmada, uluslararası ilişkilerin en önemli kuramı olan realist gelenek gerçeği tüm yönleri ile ortaya koymaya çalışılmıştır. Hans Morgenthau ve Kenneth Waltz'un anarşi ve güç kavramları ile tanımladığı devlet kavramı realist bakış açısıyla çalışma kapsamında incelenmiştir. Her iki teorisyen uluslararası politikayı kendi içlerinde ortak ve farklı yönleriyle analiz etmiştir. Her ikisi de realist kavramlar çerçevesinde ortak görüşlere sahip olsa da devlet, sistem, yapı, savaş hali, güç ve çıkar kavramlarına farklı yönde ele almıştır. Hans Morgenthau, ulusal çıkar ve güç kavramlarını devlet temelli yaklaşım ile açıklarken, Kenneth Waltz, anarşik yapı ve güç dengesi kavramlarına sistem temelli bir açıklama getirmektedir. Uluslararası yapı içerisindeki değişen şartlar uluslararası siyasetin istikrarını belirlemede büyük öneme sahiptir.

Neo-realist teoriye göre, anarşik bir düzenin varlığı kural koyucu ve uygulayıcıların çok fazla olması sebebiyle çok sesliliğe yol açmaktadır. Neorealizm teorisinin ön plana çıkardığı sert güç bileşenlerinin küresel sistem üzerindeki belirleyici etkisinin önemini kaybetmeye başlaması sonucunda eleştirel bakış açısı önem kazanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistem içerisinde yumuşak gücün sert güce kıyasla daha fazla önem kazandığı yeni bir döneme giriş yapılmıştır. Yumuşak güç kavramının giderek artan önemi karşısında Neorealizm teorisinin savunduğu sert güç kavramı arka plana atılmaya başlanmıştır. Realizm teorisi kendi içerisindeki temel kavramları açıklama noktasında yeterli gibi görünse de, uluslararası sistem içerisinde ortak çıkar kavramını bertaraf etmesi, devlet dışı örgütlerin sistem içerisindeki önemini göz ardı etmesi, devlet çıkarının bireysel çıkarlar karşısında daha fazla önem vermesi eleştiri aldığı başlıklar arasında yer almaktadır. Gücün ölçülemez olması, sert gücün artan önemi veya devlet kavramına yapılan aşırı vurgu önemle eleştirilse de realist gelenek yıllar içerisinde yeni akımlar ve yöntemsel değişimlerle ayakta kalmayı başarmıştır. Uluslararası sistem içerisinde ulusal çıkar kavramı devletlerin asıl amacı olmaya devam etmektedir. Uluslararası sistem içerisinde realist geleneğe yönelik yapılan tüm

eleştirilere rağmen, realizm kuramı basitliği ve anlaşılabilirliği ile uluslararası ilişkilerin en etkin ve yaygın teorisi olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ateş, D.ve Samur G. (2013). Bir akademik disiplin olarak uluslararası politik ekonominin sınırları, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,(15),1, 45-71
- Ateş, Davut,(2009). Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşumu: idealizm/ realizm tartışması ve disiplinin özerkliği, Doğu Üniversitesi Dergisi, 10(1), s. 11-25.
- Ashworth, L. M. (2002). Did the realist-idealist great debate really happen? A revisionist history of international relations. *International Relations*, 16(1).
- Aydın, M. (2004).Uluslararası ilişkilerin gerçekçi teorisi: kökeni, kapsamı, kritiği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1.33-60
- Alan, C. (2010). *Contemporary security studies*, Charles L. Glaser, realizm. Oxford University Press, 2. Edition.
- Aron, R.(1962). *Paix et guerre entre les nations* . Paris: Calmann-Levy
- A.Özer,(2005). 11 Eylül, ABD, Türkiye ve küreselleşme. İstanbul: Elips Yayınları.
- Arman, M. ve Bozdağlıoğlu,Y.(2012).Uluslararası politika 1. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Brown,C.(2009). Structural realism, classical realism and human nature, *International Relations*, 23(2), s. 257-258
- Çıtak, E.(2014). Uluslararası ilişkilerde güvenlik teorik değerlendirmeler. Ankara: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Carr, E. H.(1946). *Twenty year crisis, 1919-1939*, Palgrave: MacMillan.
- Devlen, B. ve Özdamar, Ö. (2010). Uluslararası ilişkilerde İngiliz Okulu kuramı: kökenleri, kavramları ve tartışmaları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*.
- Donnelly, J. Scott Burchill ve Andrew Linklater, (2014). *Uluslararası ilişkiler teorileri*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ergüven, N. S. (2016).Uluslararası hukuk açısından güvenlik kavramının teorik temelleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi .
- Eralp, A. (2016). Devlet, sistem ve kimlik, *Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. İletişim Yayınları.
- Eralp, A.(2014).Devlet ve ötesi, Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Feng, L. Ve Ruizhuang, Z.(2006).The typologies of realism. *The Chinese Journal of International Politics*, 1(1), 109-134.
- Galtung, J.(1990).Violence and peace, a reader is peace studies, der. Paul Smoker- Ruth Davies- Barbara Munske, Pergamon Press.
- Gilpin, R.(1971). The politics of transnational economic relations. *International Organization*, 25(3).

- Gilpin, R.ve Gilpin, J. M. (2001). Global political economy: understanding the international economic order. Princeton University Press.
- Grieco, J. M. (1990). Cooperation among nations: Europe, America, and non-tariff barriers to trade. Cornell University Press.
- Gözen, R. (2014).Uluslararası ilişkiler teorileri, Ankara: İletişim Yayınları.
- Hobson, J.M. (1997).The wealth of states. London: Cambridge University Press.
- Hobson, M. J.(2000).The state and international relations. London: Cambridge University Press.
- Hobbes T .(1995). Leviathan, (S. Lim, Çev.), 2. Baskı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Hobson, J. M. (2000). The state and international relations. London: Cambridge University Press.
- Intell 4 Strategy News, (2021),Quad ittifakı: ABD liderliğinde Asya NATO'su, Erişim Adresi: <https://www.intell4.com/quad-ittifaki-nedir-quad-ittifakinda-kimler-var-quad-ittifaki-neden-kuruldu-haber-191080>
- Iskender, S.(2015). Neorealizm, Neo-liberalizm, Konstraktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış, The Journal of Europe, Middle East Social Science Studies
- ICISS, (2001). The responsibility to protect: report of the international commission on Intervention and State Sovereignty. Ottawa: International Development Research Centre
- Keohane, R.O.(1986). Theory of international politics: structural realism and beyond. New York: Columbia University Press.
- Keohane, R.O.(1986). Neo realism and its critics, New York: Columbia University Press.
- Karluk, R. (2014). Avrupa Birliği, İstanbul: Beta Yayınları.
- Lobell, S. E. (2010). Structural realism/offensive and defensive realism. In Oxford Research Encyclopedia of International Studies.
- Locke, John,(2003). Two treatises of government: and a letter concerning toleration, New Haven, Conn : Yale University Press.
- Morgenthau, H.J. (1993). Politics among nations, The struggle for power and peace, New York: McGraw-Hill.
- Morgenthau. H. J.(2005). Politics among nations, The struggle for power and Peace, New York: McGraw-Hill.
- Machiavelli,N.(1994).Prens, (çev.N. Güvenç),Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- M.Grieco J.(1998). Anarchy and the limits of cooperation: a realist critiques of the newest liberal institutionalism, international organization.

- Mann, M.(1993). The sources of social power, Vol II: the rise of classes and nation-states, 1760-1914. Cambridge University Press.
- Mann, M.(1993).The source of social power, Cambridge University Press.
- Ruggie, J.G. (1986). Continuity and transformation in the world polity: toward a neo-realist Synthesis, Keohane, R.O. Neorealism and its critics, New York, Columbia University Press.
- Rauch, C. (2016).Realism and power transition theory: different branches of the power tree. realism in practice, E-International Relations Publishing,
- Taşkın Y.(2014).Siyaset: kavramlar, kurumlar, süreçler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünay, S. (1998).Yapısal realizm ve ötesi, Kenneth Waltz'un Uluslararası siyaset teorisine eleştirel bir yaklaşım, Divan Yayınları.
- Viotti, P. ve Mark V. K.(2012). International relations theory, Pearson Higher Edition.
- Yiğit, C.(2010). Sistem, devlet ve savaş, bir yapısal realist analiz, uluslararası sistemde yeni dünya düzen arayışları, Bursa: VII. Uludağ Üniversitesi Konferansı.
- Yalçın, H.(2015).Uluslararası sistem ve istikrar: kavramsal bir değerlendirme”, Akademik İncelemeler Dergisi, 10. (1), 209-229.
- Waltz, K.(1959). Man, the state, and war: a theoretical analysis, Colombia University Press.
- Waltz, K.(1979). Theory of international politics, Massachussets: Addison Wesley Publishing Company, Reading.
- Waltz, K.(1990). Realist thought and neorealist theory, Journal of International Affairs.
- Waltz, K. (2004). Neorealism: confusions and criticisms, Journal of Politics & Society, Vol. 15, 2-6.
- Waltz, K. (2008). Uluslararası politikanın değişen yapısı,(B. Yavuz, Çev.).Uluslararası İlişkiler Dergisi, 5, (17). 3-44
- Walt, S.M. (1987).The origins of alliances, New York: Cornell University Press.
- Wendt, A. E.(1992). The Agent-structure problem in international relations theory, International Organization Press.

YAYIM ALANI, YAZIM KURALLARI ve YAZILARIN DEĞERLENDİRME SÜRECİ

YAYIM ALANI

Dergi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde yapılan bilimsel nitelikli çalışmaları yayımlar.

YAZIM KURALLARI

1. Çalışmalar 5000 ile 9000 kelime arasında olmalıdır.
2. Gönderilecek çalışmaların daha önce yurt içi veya yurt dışında herhangi bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Fakat bilimsel toplantılarda (kongre, sempozyum, seminer vb.) sunulan ve tam metni yayımlanmamış bildiriler, sunulduğu yer ve tarih belirtilmek şartıyla kabul edilir.
3. Yazıların manyetik ortamda (CD/DVD) veya elektronik posta ile gönderilmesi gerekmektedir.
4. Yazılar; Microsoft Word'de tek satır aralığı, Times New Roman ve 12 punto; kâğıt ölçüsü A4 olacak şekilde hazırlanmalıdır. Metin içinde yer alacak şekiller ve tabloların bu ölçülere uyması gerekmektedir.
5. Türkçe çalışmalarda, yazının başlığı ve yazar ad(lar)ının altında 150 – 200 kelimelik bir Türkçe öz ve anahtar kelimeler yer almalı; bunu takiben İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler verilmelidir. İngilizce çalışmalarda, yazının başlığı ve yazar ad(lar)ının altında 150 - 200 kelimelik bir İngilizce öz ve anahtar kelimeler yer almalı; bunu takiben Türkçe başlık, öz ve anahtar kelimeler verilmelidir. Her iki öz de tek satır aralığı ve 10 punto ile yazılmalıdır. Anahtar kelimeler, 4 - 7 kelime arasında olmalıdır.
6. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla veya metnin içinde açılacak ayraçlarla yapılabilir.
7. Makalede yer alan ekler, metodolojik ayrıntıları ve ek bilgileri içermelidir. Birden fazla ek olduğu durumda EK A, EK B başlıkları kullanılmalıdır. Eklere kaynaklardan sonra yer verilmelidir. Makalenin tamamı için okuyucuya bilgi verecek mahiyette ve makale başlık sayfasında yer alması uygun görülen 20 – 25 kelimelik kısa anlatım, özet bölümünün ardından yazılmalıdır.
8. Yazarın akademik unvanı, görevi, bağlı bulunduğu kuruluş elektronik posta (elme) adresi ilk sayfanın altına 10 puntoluk dipnotla yazılmalıdır.
9. Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmeli, başlıklar tablo ve şekillerin üstünde yer almalı, kaynaklar ise tablonun altına yazılmalıdır.
10. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası yay ayraç içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almalıdır.
11. Öneri yazıları A-4 veya 8.5"x11" boyutundaki kâğıda 1.5 aralıklı olarak yazılmalıdır. Yazılar okunabilecek koyulukta basılmalı ve çoğaltılmalıdır. Sayfa kenar boşlukları üst: 3cm, alt: 3cm; sol: 3,5 cm, sağ: 2,5 cm olmalıdır. Sayfaların altına sağ köşesine sayfa numarası konmalıdır. Font büyüklüğü en az 10 punto olmalıdır.
12. Yazı, Giriş bölümüyle ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. Bölümler, ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bölüm başlıkları numaralarıyla birlikte büyük harflerle ("1. GİRİŞ" şeklinde) yazılmalıdır. Gerekli durumlarda bölümler alt bölümlere ayrılabilir. Alt bölümler, her bölüm içinde bölüm numarası da kullanılarak "1.1", "1.2" şeklinde numaralandırılmalıdır. Alt bölüm başlıkları numaralarıyla birlikte her kelimenin ilk harfi büyük olacak şekilde sola dayalı olarak yazılmalıdır. Son bölüm, Sonuç(lar)/Tartışma bölümü olmalı ve bu bölümü takiben Kaynakça ile varsa Teşekkür ve Ekler yer almalıdır. Not: İsteğe bağlı olarak şekil listesi ve tablo listesi kaynakçadan hemen önce verilebilir.
13. +Notasyon (işaretlerle gösterim) ve kısaltmalar ilgili bilim alanının standart notasyon ve kısaltmaları olmalı veya metin içinde ilk geçtiği yerde tanımlanmalıdır. Gerekli durumlarda, notasyon ve kısaltmalar Giriş bölümünde veya bu bölümü izleyen ayrı bir bölüm içinde verilebilir.
14. Tüm çizimler, haritalar, grafikler, fotoğraflar, vb. şekil olarak değerlendirilmelidir. Baskıya hazır özgün şekiller yazı basıma kabul edildikten sonra gönderilmelidir. Şekiller, ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Bunlara metin içinde "Şekil 1." şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir şekil için uygun bir başlık kullanılmalı ve başlık şeklin altına numarasıyla birlikte yazılmalıdır.

15. Tablolar ardışık olarak numaralandırılmalıdır. Tablolara metin içinde numaralarıyla "Tablo 1." şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Her bir tablo için uygun bir başlık kullanılmalı ve bu başlık tablonun üzerine numarasıyla birlikte yazılmalıdır.

16. Başka eserlere yapılan atıflar aşağıdaki iki şekilden biri tercih edilerek gösterilebilir:

A. Metin içinde başka eserlere yapılan atıflar;

- Yazar soyadı, yıl ve sayfa kullanılarak "(Yazar, 2010, s.15)" şeklinde yapılmalıdır.
- İki yazarlı eserlerde iki yazarın soyadı "(Yazar ve Yazar, 2009, s.135)" şeklinde kullanılmalıdır.
- Daha çok yazarlı eserler, yalnızca ilk yazarın soyadı verilerek "Yazar vd." şeklinde ve yine benzer biçimde yıl ve sayfa numarası yazılarak kullanılmalıdır.
- Birebir alımlar "...” İşareti ile ve 10 punto yazılacaktır.

Örnek:

Kontrol ortamı (çevresi); kurumsal (örgütsel) biçimler bütünü örgütteki insanların kontrol bilincine yansıtışını ifade eder (Erdoğan, 2005, s.92)

B. Yukarıdaki yöntem benimsenmez ise atıflar dipnot yönteminde ve aşağıdaki kurallara göre yapılır:

- Kitap dipnotta ilk kez tanıtılırken, sırasıyla şu bilgileri vermek gerekir:

Yazar adı-soyadı (ilk harf büyük); Kitap başlığı (ilk harfler büyük); Kitabın yayım bilgileri (İlk kez basılmamış ise baskı sayısı, basıldığı şehir, yayınevi, yayım yılı) ve (eğer alıntı yapılmış ise alıntının) ve sayfa numarası (tek sayfadan alıntı ise s.95 şeklinde, birden fazla sayfadan ise ss. 95-98 şeklinde gösterilir).

Örnek:

Kontrol ortamı (çevresi); kurumsal (örgütsel) biçimler bütünü örgütteki insanların kontrol bilincine yansıtışını ifade eder.

- Bir dergideki makale dipnotta ilk kez tanıtılırken, sırasıyla şu bilgileri vermek gerekir: Yazar adı-soyadı; Makalenin başlığı; Derginin adı; Dergiye ait bazı yayım bilgileri (Cilt no.su + Sayı no.su + Ay ve yıl + sayfa no.su).
- İnternetteki belgelerin gösterimi şu şekilde yapılır:

“Son Yazarın Adı-Soyadı; “Belgenin Başlığı”; Tüm Eserin Başlığı, Belge Tarihi ya da Belgenin Son Güncellenme Tarihi, Adres, Sayfa ve parantez içinde Erişim Tarihi.

- Bütün kaynaklar için geçerli olmak üzere; aynı kaynağa ikinci ve sonraki başvurular yazarın soyadı ve sayfa numarasını göstermek yeterlidir.
- Birebir alımlar "...” İşareti ile ve 10 punto yazılacaktır.

17. Açıklama Dipnotu:

Bilgi ve açıklama dipnotu sayfa altında ve (*) işareti ile gösterilir. Açıklama dipnotlarının gereğinden fazla verilmemesi gerekmektedir.

18. Kaynakça yazımında aşağıdaki hususlara dikkat edilecektir:

- “KAYNAKÇA” başlığı sola hizalı, tüm harfleri büyük, kalın yazılmalıdır.
- Atıfta bulunulan eserler “Kaynakça” bölümünde ilk yazarın soyadına göre alfabetik liste olarak sıralanmalıdır.
- İlk yazarı aynı olan eserlerde sıralamayı belirlemek için sırasıyla ikinci ve daha sonra gelen yazarların soyadları kullanılmalıdır.

- Tüm yazarları aynı olan eserler yılına göre eskiden yeniye doğru sıralanmalıdır. İlk yazarı ve yılı aynı olan üç ve daha fazla yazarlı eserler de aynı şekilde ayrılmalıdır.
- Kaynakçada tüm yazarların soyadları ve diğer adlarının ilk harfleri yer almalıdır.

YAZILARIN DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde, en az 2 (iki) hakem tarafından incelenip "Yayımlanabilir" oluru alınmış bilimsel makaleler yayımlanır.
2. Hakemler yazıları; özgünlük, bilimsel katkı, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları, üslup ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Yayın Kuruluna iletirler.
3. Hakemler tarafından düzeltme talep edilirse düzeltmelerin Yayın Kurulunun uygun gördüğü sürede tamamlanıp tekrar gönderilmesi beklenir. Düzeltilmiş makaleler yeniden hakemlerin görüşüne sunulabilir.
4. "Yayımlanabilir" kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve bu durum yazar(lar)a bildirilir.
5. Dergide örnek olay incelemeleri, raporlar, bilimsel etkinlikler hakkında haberler, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve eleştirilere cevaplar da yer alabilir.
6. Bilimsel makalelerden ayrı yayımlanacak bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Hakem raporu aranmaksızın Yayın Kurulu tarafından verilir.
7. Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Yayın Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi kapsamında yer alması öngörülmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı biçiminde içerik ve şekil açısından uygun olmayan yazılar, Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da ilgili değişiklik önerilerinde bulunulur.
8. Bilimsel çalışmalar, Türkçe veya İngilizce hazırlanabilir.
9. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan düzeltmeler yapılabilir.
10. Makalesi yayımlanan yazarlara telif ücreti ödenmez.
11. Makalelerin yazarları ve makaleleri değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur.

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Academic Resource Index (ResearchBib)

CiteFactor

